

Szegedi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar
Történelemtudományi Doktori Iskola
Medievisztika Doktori Program

**A magyar királyi kettőspecsétek heraldikája
1526–1848**

Doktori (PhD) értekezés

Készítette:
Kurecskó Mihály

Témavezető:
Dr. habil. Hunyadi Zsolt PhD
egyetemi docens

Szeged
2022

TARTALOM

Bevezetés.....	3
I. János magyar királyi titkospecsétje.....	6
I. Ferdinánd első kettőspecsétje.....	9
I. Ferdinánd második kettőspecsétje.....	18
I. Miksa kettőspecsétje	20
I. Rudolf kettőspecsétje	21
II. Mátyás első kettőspecsétje.....	33
II. Mátyás második kettőspecsétje.....	36
III. Károly kettőspecsétje.....	38
Mária Terézia első kettőspecsétje.....	40
Mária Terézia második kettőspecsétje.....	44
II. József kettőspecsétje	50
II. József nagyobb titkospecsétje	54
II. Lipót és I. Ferenc első kettőspecsétje	57
I. Ferenc második kettőspecsétje	62
Az Osztrák Császárság nagycímere (1806).....	68
V. Ferdinánd kettőspecsétje.....	84
Az Osztrák Császárság nagycímere (1836).....	92
Címerleírások	95
Képmelléletek.....	107

BEVEZETÉS

Szfragisztikai és heraldikai szempontból a magyar királyi kettőspeccsétek az uralkodói hatalmi reprezentáció egyik legfontosabb forráscsoportja, hiszen a királyi koronázási ékszerek és a koronázásokon megjelenő zászlók csak egy-egy alkalommal, nevezetesen a koronázásokon kaptak nagyobb nyilvánosságot. Velük ellentétben a kettőspeccsétek a legfontosabb, privilégiális formában kiállított jogbiztosító iratokon a szélesebb nyilvánosság előtt is reprezentálták az uralkodó hatalmát, egyúttal mindenki által ismert szimbólumokkal, vagyis címerekkel tudatták az adott uralkodó hatalma alá tartozó terület nagyságát, sőt azoknak a területeknek a címereit, vagyis igénycímereit is megjelenítették, amelyekre történeti alapon igényt tartottak, így nemcsak közjogi, hanem külpolitikai tartalommal is rendelkeznek. A forráscsoport fontossága ellenére, az 1526 utáni magyar királyi kettőspeccséteken lévő valamennyi címer katalógusszerű számbavétele, azonosítása még nem történt meg.

Több mint fél évszázada a neves tudós, a szfragisztika és heraldika professzora, Kumorovitz L. Bernát közölt a középkortól 1918-ig terjedő átfogó tanulmányt a magyar közép- és nagycímer kialakulásáról.¹ A kitűnő munka elsősorban az uralkodói peccsétek vizsgálatával igyekezett felvázolni a magyar címer történetét. Jelen tanulmány bizonyos értelemben kisebb, másrészt azonban nagyobb célt tűzött maga elé. A három évszázadot felölelő korszaktól eltekintve kisebb a cél abban a tekintetben, hogy – egy kivételével – csak az uralkodói kettőspeccsétek (felségpeccsétek) vizsgálatát tűztem ki célul, azonban merészebb a vállalkozás abból a szempontból, hogy az uralkodói kettőspeccsétek valamennyi címerének azonosítására törekszem, ugyanis Kumorovitz elsősorban a magyar címerelemekkel foglalkozott. A kutatástörténeti előzmények számbavételénél meg kell említeni még egy jeles szerző, Illés József mintegy 100 éve – 1916. október 9-én akadémiai székfoglalóként – megjelent művét, amely 1804-től vizsgálta a magyar királyi cím és címer történetét.² Illés hasonló módszerrel igyekezett valamennyi címerelemet számba venni az uralkodói peccséteken, noha ez nem mindig sikerült neki (azokat a címereket, amelyeket nem tudott országhoz kötni csak a címerábrával azonosította pl.: sas, oroszlán). A 20. század elején Otto Posse kiadta az összes német-római császár valamennyi peccsétjét, azok fényképeivel együtt, de neki sem sikerült minden címert pontosan azonosítania. Posse művének első négy kötete a peccsétek jelzetét, fényképét és köriratát, az ötödik kötet azok leírását tartalmazza.³

¹ Kumorovitz L. Bernát: A magyar közép- és nagycímer kialakulása. In: Levéltári Közlemények 36 (1965) 209–234. (a továbbiakban: Kumorovitz L. B.).

² Illés József: A magyar czímer és királyi cím története 1804-től kezdve. MTA Értekezések a történeti tudományok köréből XXIV. 6. szám. 367–464. (különlenyomatban is: 3–100.) Budapest, 1917. (a továbbiakban: Illés J.) A tanulmányban a külön-lenyomat oldalszámaira hivatkozom.

³ Posse, Otto: Die Siegel der Deutschen Kaiser und Könige von 751 bis 1806. Band I–V. Dresden, 1909–1913. (a továbbiakban: Posse, O.).

Az évezred elején a királyi kettőspecsétek előlapjának (többségében gipszmásolatokról, gipszlenyomatokról készült) fényképei megjelentek a Magyar Országos Levéltár kiadásában, a bevezető tanulmányt Érszegi Géza, a pecsétek leírását Sölch Miklós írta.⁴

A tárgyalt korszakban egy uralkodó, I. János kivételével valamennyi megkoronázott magyar király a Habsburg, később Habsburg-Lotharingiai ház tagja volt. A királyi kettőspecsétek (*sigillum duplex*) közös jellemzője, hogy az előlap az uralkodó trónon ülő alakját ábrázolja, körülötte legfontosabb tartományainak címereivel, a hátlapon az egyéb, az uralma alá tartozó területek címerei találhatók. A korszak királyi kettőspecsétjeinek hátlapján a középső címer a kétfejű, német-római császári, majd – I. Ferenc második kettőspecsétjétől – az osztrák császári sas mellén található; ez alól csak I. Ferdinánd első kettőspecsétje kivétel, mert azon a Római Királyságot szimbolizáló egyfejű sas szerepel.⁵ II. Mátyás második kettőspecsétjétől Mária Terézia első kettőspecsétjéig a német-római császári kétfejű sas arany pajzsra helyezve látható a hátlapon, tehát ez az alappajzs, Mária Terézia második kettőspecsétjétől I. Ferenc első kettőspecsétjéig azonban a kétfejű sast nem pajzsban ábrázolták a hátlapon, tehát heraldikai szempontból nem címernek, hanem pajzstartónak tekinthető.

A címerek azonosítását a kialakult gyakorlat szerint közlöm. Az egyes különálló címerpajzsok számozása az előlapon az uralkodó feje fölött vagy mögött található címerekkel kezdődik, majd trónon ülő alakja mellett, szemből nézve a bal oldalon lévő kapja a 2-es, a jobb oldalon lévő a 3-as stb. számot. A 18. századi címerek a hátlapon már három, sőt négy egymásra helyezett pajzsból álltak, ebben az esetben a pajzsokat a következő módon neveztem meg: szív-pajzs, középpajzs, nagypajzs, alappajzs (szív-pajzs, középpajzs, alappajzs). A kétszer vágott, kétszer hasított nagypajzs vagy alappajzs kilenc mezőt tartalmaz, ezeket I–IX. számmal láttam el, de az V. mező helyén lévő (és I-nek számozott), a magyar elemeket tartalmazó szív-pajzzsal és középpajzzsal kezdem a címerek leírását. A nagy- vagy alappajzs esetében a pajzsfő (II–IV.), pajzsderék (V–VI.), és pajzstalp (VII–IX.) megnevezéseket kiírtam. A kilenc mező közül egy-egy szintén több, akár 10-12 címet is tartalmazhat, az ezek közepén lévő pajzsot a római szám után arab 1-el számoztam, az ezt követő címercsoport számozását 2-vel folytattam, a könnyebb azonosíthatóság kedvéért megadtam az adott mező sorait. Tehát a hátlapon az összetettebb címereket a szokásos gyakorlat szerint római (I. II. III. stb.), azokon belül arab (1. 2. 3. stb.) számokkal, azokon belül kisbetűvel (a. b. c. stb.) különböztetem meg. Amennyiben egy címermező láthatóan osztott (pl.: Geldern és Jülich), akkor ott a kisebb egységeket jelölöm, de előfordul, hogy ugyanilyen összetételű címerek egymás mellett, egyenrangú mezőként szerepelnek, ebben az esetben önálló jelölést kapnak. A címergyűrű (*circumferentia*) címereit az óramutató járásával megegyező irányban írtam le

⁴ Sigilla regum Reges sigillorum. Királyportrék a Magyar Országos Levéltár pecsétgyűjteményéből. Budapest, 2001. (Szerk.: Érszegi Géza. A pecsétek leírását készítette: Sölch Miklós. Fényképezte: Szelényi Károly) (a továbbiakban: *Érszegi G.–Sölch M.*). Az egyes címerek leírásával kapcsolatban jól használható a következő kézikönyv: Gall, Franz: Österreichische Wappenkunde. Wien–Köln, 1977. (a továbbiakban: *Gall, F.*)

⁵ A Német-római Birodalom címerében a kétfejű sas korona nélküli fejei körül gloriola (aureola) látható, az osztrák császári sas fejei koronások, de nincs körülöttük gloriola.

– a hierarchiának megfelelő sorrend azonban a szemből nézve bal első, jobb első, bal második, jobb második stb.

A tanulmány függelékében található a címerleírások, amelyek esetében az egyes változatokat zárójelbe tett arab számmal különítettem el egymástól. A címerleírásoknál azonban – az általános gyakorlattól eltérve – külön változatként vettem fel a heraldikai udvariasság miatt megfordított címerelemeket, hogy azok az egyes pecséteken könnyebben azonosíthatók legyenek, ugyanis a címerleírások mögött zárójelben megadtam, hogy az adott leírásnak megfelelő címer melyik uralkodó pecsétjén található. A tanulmány elsősorban a képi információkra, a pecsétlenyomatokra, pecsétnyomókra, pecséttervekre található ábrázolásokra támaszkodik, ugyanis az iratanyagban található valamennyi probléma és adat részletes kifejtése mindenképpen terjedelmesebb feldolgozást igényelne. A kutatásba bevont további források a korabeli címereslevelek kísércímerei, amelyek kutatását megkönnyíti a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárának címereslevél-adatbázisa.⁶

Köszönöm a Magyar Nemzeti Levéltár megyei tagintézményeiben dolgozó valamennyi munkatárs munkáját, akik az intézményük őrizetében található privilégiumok közül megnézték I. Rudolf és Mária Terézia okleveleit. Kutatásuk alapján sikerült I. Rudolf ép kettőspecsétjét megtalálni. Hálásan köszönöm Fazekas Istvánnak az I. Rudolf kettőspecsétjének datálásához nyújtott segítségét. Köszönöm *Künstlerné Virág Éva* és *Szepesiné Simon Éva* főlevéltárosok segítségét. Külön köszönetemet fejezem ki *Kulcsár Krisztina* főlevéltárosnak a 18–19. századi pecsétekkel kapcsolatos hasznos tanácsaiért és megjegyzéseikért. Fogadja őszinte köszönetemet *Avar Anton* főlevéltáros, jelen kötet lektora, akinek a címerleírásokkal, szakirodalommal kapcsolatos segítése, továbbá az egyes címerekről folytatott beszélgetéseink nélkül a tanulmány nem ebben a formában jelent volna meg. Természetesen minden, a műben szereplő hibáért és tévedésért jelen sorok íróját terheli a felelősség.⁷

⁶ *Avar Anton*: Az Országos Levéltár címereslevél-gyűjteményének feldolgozása és digitalizálása (2011–2014). *Levéltári Közlemények*, 85 (2014) 183–261.

⁷ A szöveg első változata, lényegesen rövidebb formában megjelent: *Kurecskó Mihály*: A magyar címer a királyi kettőspecsétek tükrében 1526–1848. In: *Heraldika* (Szerk.: Kollega Tarsoly István–Kovács Eleonóra). Budapest, 2018. 61–90. A hibákat javítottam és több problémát újragondoltam.

I. JÁNOS MAGYAR KIRÁLYI TITKOSPECSÉTJE

(1. kép)⁸

Köirrat:

SIGILLUM SERENISSIMI PRINCIPIS DOMINI IOANNIS DEI GRA(TIA)
REGIS HUNGARIE DALMACIE CROACIE

Címerek középen

Szív pajzs: Szapolyai család,

Nagypajzs: 1. 4. Magyarország (1) 2. 3. Magyarország (2);

Címergyűrű:

1. Ráma (1), 2. Bulgária (1), 3. Morvaország (1), 4. Kumánia (1),
5. Dalmácia, 6. Magyarország (2);

Szapolyai János magyar királyként nem rendelkezett kettőspeccséttel, így érdemes titkospecsétjét röviden áttekinteni.⁹ I. János titkospecsétje szinte teljesen követi a középkori hagyományokat. A középső címer szívpajzsában a családi címer,¹⁰ a negyedelt nagypajzson Magyarország két címereleme látható. A címergyűrű elemei majdnem teljesen azonosak II. Ulászló és II. Lajos titkospecsétjével (65–66. kép).¹¹ A különbség mindössze annyi, hogy azokban az első címer egy koronával áll, I. Jánoséban kettővel – megjegyzem II. Ulászló kettőspeccsétjén az elő- és hátlapon is kétkoronás címer látható.¹² A koronás címer máig

⁸ A közölt pecsétmásolat jelzete: Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (a továbbiakban: MNL–OL)–V 1 (Gipszmásolat gyűjtemény, a továbbiakban: V 1)–No. 117. A pecsét megtalálható a következő oklevélen MNL–OL–R 64 (Hazai címereslevelek és nemesi iratok, a továbbiakban: R 64)–1.–No. 3. I. János nemesség- és házmentesség-adománya Barla Pál és családja részére (Nagyvárad, 1536. május 2.).

⁹ *Laczlavik György*: Várday Pál helytartói működése. *Levéltári Közlemények*, 83 (2012) (a továbbiakban: *Laczlavik Gy.*: Várday) 3–67., különösen 9–10., és *Laczlavik György*: Kettős pecsét alatt. Várday Pál esztergomi érsek, királyi helytartó (1483–1549). Pécs–Budapest., 2014. (a továbbiakban: *Laczlavik Gy.*: Pecsét) 48–49., 58–61.

¹⁰ A Szapolyai család címerének kutatása az utóbbi tíz évben új lendületet vett. *Gyulai Éva*: Farkas vagy egyszarvú? Politika és presztízs megjelenése a Szapolyai-címer változataiban. In: *Tanulmányok Szapolyai Jánosról és a kora újkor Erdélyéről*. Szerk.: Bessenyei József–Horváth Zita–Tóth Péter. Studia Miskolcensis 5. Miskolc, 2004. 91–125.; *Uő*: A Szapolyai-címer változatai a 15–16. században. In: *Publicationes Universitatis Miskolcensis Sectio Philosophica Tomus XIII. [2008] – Fasciculus 3. 125–164. Középkori címerük eredetére és használatára vonatkozó vitát ld.: Neumann Tibor*: A Szapolyai család legrégebbi címere. *Turul*, 84 (2011) 123–128.; *Gyöngyössy Márton*: Egyszarvú vagy farkas? Még egyszer a Szapolyaiak címerhasználatához. *Turul*, 86 (2013) 66–71.; *Neumann Tibor*: A Szapolyaiak címerhasználatáról. Válasz Gyöngyössy Mártonnak. *Turul*, 86 (2013) 71–73.

¹¹ MNL OL Diplomatai Levéltár (a továbbiakban: DL) 19655. (II. Ulászló), DL 22844. (II. Lajos).

¹² DL 19968.

problematiszus azonosításával majd I. Ferdinánd pecsétje kapcsán foglalkozom, azonban a középkori uralkodók titkospecsétjének címergyűrűjében található további elemek sem problémamentesek. A címergyűrűben lévő második címerben balharánt felfelé futó állatot a szlavón nyesttel azonosítja a szakirodalom, ugyanakkor nem hagyható figyelmen kívül az a tény, hogy Szlavónia királyi címe a középkorban nem szerepel a királyi titulátúrában, így sokkal valószínűbb, hogy az nem nyest, hanem Bulgária farkasa.¹³ A II. Lajos pecsétjének címergyűrűjében található legproblematiszusabb elem azonban az ágaskodó, balra lépő oroszlán, azt ugyanis Bándi Zsuzsanna cseh oroszlánnak tartja,¹⁴ viszont ha alaposabban megnézzük a negyedelt pajzs közepén és a címergyűrűben látható oroszlánokat, láthatjuk, hogy középen kétfarkú koronás, a címergyűrűben egyfarkú és korona nélküli a címerábra (67–68. kép). Ugyanakkor nem is tűnik logikusnak a feltételezés, hogy a magyar királyi titkospecséten a cseh címert kettőzzék meg, míg a magyar címerelemek csak egyszer szerepelnek. Az oroszlán kapcsán felmerülhet még, hogy az Luxemburg címere lenne, ahogy II. Ulászló kettőspecsétjének hátlapján valóban az szerepel, de ott kétszer vágott pajzs előtt koronás oroszlán áll, tehát nem rokonítható a titkospecsét címergyűrűjében található oroszlánnal. A címerleírásomban közölt azonosítás természetesen továbbra is vitatható, ugyanakkor nem tartom lehetetlenné, hogy a Hunyadi család beszercei oroszlánjának címere vált Kumánia címerévé, amely csak egy elemében tér el V. László adományától, nevezetesen, hogy nincs a kinyújtott mancsában korona. Egy a 16. század utolsó harmadában megjelent címerkönyv ezüst pajzsban ágaskodó, jobbra forduló, arany koronás vörös oroszlánnal ábrázolja Valachia (Kumánia) címerét (72. kép).¹⁵ Az ábrázolás mázai alapján joggal gondolhatjuk, hogy az valamilyen formában a beszercei oroszlánra vezethető vissza, csak a korona az oroszlán mancsából a fejére került.¹⁶ A címergyűrűben található sas valószínűleg Morvaország címere, ugyanis II. Ulászló (65. kép) és II. Lajos (66. kép) titkospecsétjeinek középső címerében, a szív-pajzsban Lengyelország sasos címere található, így a

¹³ Bándi Zsuzsanna: Az országos Levéltár Jagelló-kori kiállításának pecsétkatalógusa. *Levéltári Közlemények*, 64 (1993) 107–142. 109. (1. szám, II. Ulászló) és 113. (10. szám, II. Lajos). Bertényi Iván: Címerváltozatok a középkori Magyarországon. *Levéltári Közlemények*, (1988) 3–80. (a továbbiakban: Bertényi I.: Címerváltozatok). 39–42., Bertényi Iván később már megengedhetőnek tartja, hogy az nem nyest, hanem bolgár címerállat ld.: Bertényi Iván: I. Mátyás király címerváltozatai. *Levéltári Közlemények*, 79 (2008) 77–100. (a továbbiakban: Bertényi I.: I. Mátyás) 84. Bertényi Iván a címer kapcsán agárt ír, de szerintem az állat farkas, a három agaras bolgár címer később tűnik fel. Bertényi Iván mindkét idézett tanulmányában a középkori királyi pecsétekre vonatkozó szakirodalom részletes összefoglalása található.

¹⁴ Bándi Zs.: i. m. 109. (1. szám, II. Ulászló) és 113. (10. szám, II. Lajos).

¹⁵ Schrot, Martin: Wappenbuch des heiligen Römischen Reichs. München, 1581. (a továbbiakban: Schrot, M.) 19r. Kézzel színezett példánya megtalálható: Országos Széchényi Könyvtár (a továbbiakban: OSZK), Régi Nyomtatványok Tára, Ant. 1228. A közölt kép erről a példányról készült. A nyomtatás fekete-fehér, a címereket utólag, kézzel színezték, de a nyomtatás néhány címerábrában az adott mázakat a német kezdőbetűvel jelzi. A kötet színezés nélküli példánya elérhető a következő linken: <https://bildsuche.digitale-sammlungen.de/index.html?c=viewer&bandnummer=bsb00089366&pimage=00001&v=100&nav=&l=de> (utolsó letöltés: 2018. június 1.). A Schrot művében megjelenő címet talán a Thuróczy-krónikában megjelent címergyűrű beszercei oroszlánjára lehet visszavezetni, ahol ezüst pajzsban, mancsában arany koronát tartó, fején arany koronás vörös oroszlán látható (69. kép).

¹⁶ Bertényi Iván megengedhetőnek tartja, hogy Kumánia oroszlánja egészen Mátyás-kori előzményekig nyúlik vissza ld.: Bertényi I.: I. Mátyás. 91.

címergyűrűben ugyanúgy indokolatlan lenne megkettőzni, mint a cseh oroszlánt. A címergyűrűben lévő címer tehát csak Morvaország vagy Szilézia lehet.

Morvaország címere sakkozott sas lenne, Szilézia címerében a sason pánt található, a címergyűrűben lévő címeren viszont egyik sem látható, tehát ennek a címernek az azonosítása bizonytalan.¹⁷ Így viszont a címergyűrűben ez az egyetlen olyan címer, amely nem a magyar koronához tartozó területet jelképez.

A fenti rövid áttekintés után látható, hogy I. János titkospecsétjének mintájaként az utolsó középkori uralkodó, II. Lajos pecsétje szolgálhatott, természetesen nem függetlenül attól, hogy igyekezett legitimációs problémáit a tradíció folyamatosságával megerősíteni. Természetesen a cseh oroszlán – elődei pecsétjével ellentétben – nem található meg a középső címer nagypajzsán, ezt a problémát a magyar címerelemek (vágásos és kettőskeresztes) megosztásával küszöbölték ki. A legitimációs szándék, elődei címereinek változatlanul hagyása leginkább abban érhető tetten, hogy titkospecsétjének címergyűrűjében a – minden bizonnyal morva – sas is megtalálható.

¹⁷ Bándi Zs.: i. m. 109. (1. szám, II. Ulászló) és 113. (10. szám, II. Lajos).

I. FERDINÁND ELSŐ KETTŐSPECSÉTJE

(2–3. kép)¹⁸

Előlap körirata

külső sor:

FERDINANDVS D(IVINA) F(AVENTE) CLE(MENTIA) ROM(ANORUM) REX
SEMP(ER) AVGVST(US) AC GERMAN(IAE) HVNG(ARIAE) BO(H)EM(IAE)
DALM(ATIAE) CROAT(IAE) BOSNE

belső sor:

LODOMERIE BVLGARIE SCLAVON(IAE) RAME SERVIEQ(UE)

Előlap címerei:

1. Római Királyság, 2. Magyarország (3), 3. Csehország,
4. a. Kasztília, b. León, c. Aragónia (1), d. Szicília (1), az ékben e. Granada,
5. Dalmácia, 6. a., d. Ausztria, b., c. Burgundia (1);

Pajzstartók: 1.: egy-egy griff, 2-3.: pajzs mögött egy-egy angyal,

4-5.: pajzs mögött két-két angyal

Hátlap körirata:

REX INFANS HISPAN(IARUM) ARCHID(UX) AVST(RIAE) DVX
BVRGVN(DIAE) MARCHIO MORA(VIAE) E(T)C DVX S(I)LESIE
WIRTEMB(ERGAE) E(T)C COMES HABSP(URGI) FLAND(RIAE)
TIROL(IS) E(T)C

Hátlap címerei középen: Magyarország (3)

Pajzstartó: római királyi sas

Hátlap címergyűrűje:

1. Horvátország, 2. Lodoméria (1), 3. Bulgária (1), 4. Felső-Szilézia,
5. Württemberg (1) 6. Tirol, 7. Elzász, 8. Flandria (1), 9. Alsó-Szilézia,
10. Morvaország (2), 11. Ráma (1), 12. Bosznia (1);

A tárgyalt időszak első királyi kettőspecsétjének korszakolásában támpontot nyújt az előlapon, az uralkodó feje fölött látható címer, amely a Római Királyság egyfejű sasát ábrázolja: ebből következően csak I. Ferdinánd 1531-ben történt római királlyá koronázása

¹⁸ A közölt pecsétmásolat jelzete: MNL–OL–V 1–No. 118. és 119. A pecsét elő- és hátlapjának közlését ld. *Posse, O.*: i. m. III. 19., Tafel 26/1–2.; V. 64. (No. 40.). Az előlap fényképét és leírását ld. *Érszegi G.–Sölch M.*: i. m. 76. (40. szám). Ép lenyomata megtalálható: MNL–OL–E 148 (A Magyar Kamara Archivuma Neo-regestrata acta, a továbbiakban: E 148)–a–Fasc. 408.–No. 28. I. Ferdinánd címermódosító privilégiuma alaghi Beken János és családja részére (Bécs, 1552. december 12.).

után készülhetett a *typarium*.¹⁹ Az előlapon Magyarország címere fordított helyzetben szerepel, vagyis a hármashalomból kinövő kettőskereszt a jobb, a hétszer vágott pajzs a bal mezőbe került – ugyanez a címer kerül a hátlap közepére is, de míg az előlapon koronával fedett a magyar kiscímer, a hátlapon korona nélküli. A hátlap közepén ugyan egyfejű sas mellére van helyezve a magyar kiscímer, de a sas nem pajzson található, ezért azt nem tekintetem címernek, jóllehet természetesen a Római Királyságot szimbolizálja. Az előlapon Aragónia és Szicília címerében is csak három cölöp látható négy helyett. A hátlap címergyűrűjében Horvátország címere került a legelőkelőbb helyre, majd jobbról és balról a magyar korona országainak igénycímerai következnek.

Horvátország címerétől (heraldikai) jobbra egymás alatt látható a könyökben behajlított, kardot tartó jobb kar, az alatta lévő pajzson a kétkoronás címer. A magyar heraldikai szakirodalom a két vagy három koronát ábrázoló címert többnyire Galícia címerének tartja, azonban a pecsét köriratában Galícia nem szerepel, viszont megtaláljuk Ráma és Bosznia királyi címét is. Mint később látni fogjuk, a kétkoronás címer egyértelműen Galícia címere lesz, azonban ez a korszak az, amikor kialakulnak a későbbi hagyományok, és kérdés, hogy a köriratban szereplő címek hogyan viszonyulnak az ábrázolt címerekhez. A kérdés vizsgálatából nem hagyható ki I. Ferdinánd privilégiumainak *intitulatio*ja, mely az 1527. július 7-én kelt, Léva várát és egyéb birtokokat Macedóniai László pécsi prépostnak adományozó pápens formában kiállított oklevelében²⁰ a következő: „*Ferdinandus Dei gratia Hungarie, Bohemie, Dalmacie, Croacie etc. Rex, Infans Hispaniarum, Archidux Austriae, Dux Burgundiae etc., Marchio Moraviae et, comes Tirolis etc.*” Bedeghi Nyáry Ferenc 1535. augusztus 16-án kelt bárói rangemelő diplomájában²¹ a következő: „*Ferdinandus divina favente clementia Romanorum, Hungariae, Bohemiae, Dalmatiae, Croatiae, Ramae, Serviae, Galliciae, Lodomeriae, Cumaniae, Bulgariaeque Rex semper Augustus, Infans Hispaniarum, Archidux Austriae, Dux Burgundiae, Slesiae, Carinthiae, Carniolae, Marchio Moraviae, comes Tirolis etc.*”²² Végül egy 1531-ben kelt oklevél – melyet Ferdinánd Szulejmánnak küldött – a korai időszak egyik leghosszabb *intitulatio*ját tartalmazza: „*Ferdinandus Divina*

¹⁹ Laczlavik Gy.: Várday 3–67., különösen 9–10., és Laczlavik Gy.: Pecsét 48–49., 58–61. A datálásban kis zavart okoz, hogy az 1526. december 21-én I. János, 1527. november 4-én I. Ferdinánd által főkancellárnak kinevezett Várday Pál esztergomi érsek 1529. március 14-én panaszodik amiatt, hogy még a kettőspecsétet sem kapta őrizetbe, amely a főkancellári tisztség egyik kelléke. Az uralkodó azzal hártja el a kérést, hogy a *typarium* még a vésnőknél van. Ebből arra lehetne következtetni, hogy már 1529-ben volt az uralkodónak kettőspecsétje, de valószínűbbnek tartom, hogy ez csak kifogás volt, és a kettőspecsét vésésére csak római királyi koronázása (1531. január 11.) után került sor. Egy oklevél *corroboratio*ja alapján bizonyítható, hogy 1541 elején már elkészült a pecsétnyomó, ugyanis a kettőspecséttel erősítették meg azt az 1541. február 1-jén kiadott privilégiumot, amelyben I. Ferdinánd Szalay János pozsonyi ispánt, Nádasdy Tamás tárnokmestert és Majlád István erdélyi vajdát Fogarasföld örökös grófjává tette – az oklevelet Várday Pál ellenjegyzésével látta el ld.: MNL–OL–E 148–a–Fasc. 623.–No. 1. Ezúton köszönöm Avar Antonnak, hogy figyelmemet az oklevélre felhívta. A kettős-pecsét általam ismert legkorábbi lenyomata: MNL–OL–P 108 (Az Esterházy család hercegi ága, Repositorium, a továbbiakban: P 108)–Rep. 2-3.–Fasc. K.–No. 162. I. Ferdinánd nemességmegerősítő és címerbővítő oklevele Oláh Miklós és családja részére (Bécs, 1548. november 23.).

²⁰ MNL–OL–P 507 (Nádasdy család nádasdladányi levéltára, a továbbiakban: P 507)–1.–I.–No. 39.

²¹ MNL–OL–R 64–1. –No. 39.

²² Gall, F: i. m. 43. Az egyfejű sasos címet a Római Királyság (*rex Romanorum*) jelképe.

favente clementia Romanorum Rex semper augustus ac Germanie, Hungarie, Bohemie, Dalmatie, Croatie et Sclavonie etc. Rex, Infans Hispaniarum, Archidux Austrie, Dux Burgundie, Brabantie, Stirie, Carinthie, Carniole, Slesie, Lucemburgie et Wirtemberge etc. Princeps Svevie, Marchio Moravie, Comes Habsburgi, Tirolis, Goritie, Ferretis et Kiburgi, Landgravius Alsatie, Marchio Sacri Romani Imperii supra Anasum, Burgovie et Lusatie etc. Dominus Marchiesclavonice, Portus Naonis et Salinarum”.²³

Ez utóbbi példa érdekessége – természetesen a birodalmi tartományok részletezésén túl –, hogy a címek között megtaláljuk Szlavóniát, amelyet I. Ferdinánd következetesen csak 1540 után használt okleveleiben. Valószínűleg épp a diplomáciai vonatkozásnak köszönhető ez az impozáns titulátúra, hisz a magyar kortársak tisztában voltak a délkeleti országrészek, Horvátország, Dalmácia és Szlavónia, a török betörések és a János királlyal való rivalizálásnak köszönhető bizonytalan státuszával – mindenesetre ez az új, a középkori magyar hagyományoktól eltérő címhasználat a belföldi oklevéladásban még nem tudott teret nyerni. Ugyanakkor feltűnést keltően hiányzik a címzésből a középkorban hagyományosan szereplő Ráma, Szerbia, Galícia, Lodoméria, Kumánia és Bulgária. A három, korábban oszmánok által elfoglalt déli országrész (Ráma, Szerbia, Bulgária) hiánya szinte megmagyarázhatatlan, hisz épp ezek voltak a Magyar Királyság ütközőállamai – persze ez az apró, jelzésértékű mozzanat kifejezhette a hódítások hallgatólagos tudomásulvételét, ugyanakkor a hagyományos Horvátország és Dalmácia királya cím mellett a középkorban nem használt szlavón királyi cím feltüntetése szintén virágnyelven megfogalmazott üzenet lehetett az oszmán uralkodó számára. A három fenti példából mindenesetre egyértelműen kiderül, hogy a magyar kancellária nem használta a titulátúrában a Bosznia királya címet, még diplomáciai iratban sem, mivel tisztában voltak azzal, hogy feltüntetése ellentmondást szül a Ráma királya cím használata mellett, hiszen ez utóbbi Boszniának eredetileg csak egy kisebb részét jelölte, a későbbiekben viszont a név az egész országra vonatkozott. A problémára többen is felfigyeltek, de megnyugtatóan máig nem tisztázódott a kérdés.²⁴

²³ MNL–OL–E 144 (Magyar Kamara Archivuma Történelmi Emlékek)–a–Belügy–1531.02.04. Az oklevélben a Vend Őrgrófság címe egybeírva szerepel.

²⁴ Holub József: Bosznia címere. *Turul*, 35 (1917) 54–57. A korábbi szakirodalom részletes összefoglalásával. Kumorovitz L. B.: i. m. 212. A 21. lábjegyzetben oly módon oldja fel az ellentmondást, hogy a kétkoronás címet Ráma címerének tartja. I. Mátyás pecsétje kapcsán már Bertényi Iván is elsősorban bosnyák címernek tartja az azon található, de egykoronás címet ld.: Bertényi I.: Címerváltozatok. 24. Későbbi tanulmányában Bertényi Iván már egyértelműen leszögezi, hogy a 17. században egyértelműen Galícia (Halics) címere a koronás címer, de 1581-ben, tehát a 16. század utolsó negyedében még csak a fején koronát viselő csóka volt ld.: Bertényi I.: I. Mátyás. 87–88. Ld. még Pálffy Géza: Magyar címerek, zászlók és felségjelvények a Habsburgok dinasztikus-hatalmi reprezentációjában a 16. században. *Történelmi Szemle*, 47 (2005) 241–275. (a továbbiakban Pálffy G.: Címerek.). A 257–258. oldalon Galícia címerének tartja a kétkoronás címet, bár felhívja a figyelmet arra, hogy a pecsét köriratában a cím nem szerepel. Ld. még: Pálffy Géza: A Magyar Királyság és a Habsburg Monarchia a 16. században. Budapest, 2010. (História Könyvtár. Monográfiák 27., a továbbiakban: Pálffy G.: Magyar Királyság) 323. Utóbbi monográfiában Pálffy Géza már enyhít álláspontján, és csak annyit jelez, hogy Galícia feltételezett címere. Körmendi Tamás I. Mátyás kettőspecsétjén található koronás pajzsot Bosznia címerének tartja ld.: Körmendi Tamás: Dalmácia címere a középkori magyar királyok heraldikai reprezentációjában. In: Archivariusum historicorumque magistra. Történeti tanulmányok Bak Borbála tanárnő

I. Ferdinánd második kettőspecsétjén – mely címereiben teljesen azonos az első pecséttel – már megtalálható a köriratban Galícia királyi címe, de továbbra is kérdés, hogy a kétkoronás címer mit jelöl, ugyanis annak körirata még mindig tartalmazza Boszniát és Rámát is. Szerencsénkre fennmaradt a Habsburg hatalmi reprezentáció egy fontos eseményének, I. Ferdinánd 1564-es temetésének 1565-ben nyomtatványként megjelent igen érdekes képi ábrázolása, melyen nemcsak az országzászlók és koronázási ékszerek, hanem az azokat vivő főurak is azonosíthatók.²⁵ A temetési szertartáson szereplő zászlókat megfigyelve láthatjuk, hogy 1564-ben a Magyar Királyság igénycímeinek (Bosznia, Bulgária, Szerbia, Kumánia)²⁶ egyesített zászlaján az első negyedben, a jobbról kinövő, könyökében hajlított, kezében kardot tartó kar látható. Nem hagyható figyelmen kívül az a tény sem, hogy I. Miksa 1563. szeptember 28-i koronázási szertartásának zászlói közt sem szerepelt Galícia zászlója, sőt koronázási emlékérmének hátlapján²⁷ – mely egy címerpávt ábrázol – a magyar kiscímeren kívül csak Horvátország, Bosznia (balról kinövő, könyökében hajlított, kardot tartó jobb kar) és Dalmácia címere található meg (70. kép).²⁸

A kérdés eldöntésének perdöntő érve az, hogy Johann von Francolin magyar, majd birodalmi herold címerkönyvében Bosznia címere balról kinövő, könyökében hajlított, kardot tartó jobb kart ábrázol (76. kép),²⁹ ugyanakkor Galícia címere egyáltalán nem található meg

70. születésnapjára (szerk.: Kádár Zsófia–Lakatos Bálint–Zarnóczy Áron). Budapest, 2013. 391–408.

Különösen 396–397. oldalon a 14. lábjegyzet.

²⁵ *Hannewald, Bartholomaeus*: Parentalia Divo Ferdinando Caesari Avgvsto patri patriae etc. a Maximiliano impera-tore etc., Ferdinando et Carolo serenissimis Archiducibus Austriae Fratribus singulari pietate persoluta Viennae, Anno Domini M.D.LXV. VIII. Idus Augusti. Augusta Vindelicorum, 1566. (a továbbiakban: *Hannewald, B.*). A kötet elérhető a következő linken: <http://bildsuche.digitale-sammlungen.de/index.html?c=viewer&bandnummer=bsb00088794&pimage=00001&v=100&nav=&l=en> (utolsó letöltés: 2018. június 1.). A kötetre először Pálffy Géza hívta fel a figyelmet ld.: *Pálffy G.*: Címerek. 244. 12. számú lábjegyzet. Magyar vonatkozású, kézzel színezett zászlóit közli: *Pálffy G.*: Magyar Királyság. 560–562. (7–11. kép).

²⁶ *Hannewald, B.*: i. m. 14. tábla. Az országok felsorolásában a heraldikailag ábrázolt sorrendet vettem figyelembe, a lap felirata: *Servia Bosna Valachia Bvlgaria*. A feliratból az is kitűnik, hogy a szerző nem tudott mit kezdeni a „Kumánia” fogalommal és azt egyszerűen behelyettesítette a korban megfelelő országnak. *Pálffy G.*: Magyar Királyság 562. (11. kép).

²⁷ Magyar Nemzeti Múzeum (a továbbiakban: MNM), Éremtár, ltsz.: 272.1876.1. *Soltész Ferenc Gábor–Tóth Csaba–Pálffy Géza*: Coronatio Hungarica in nummis. A magyar uralkodók koronázási érmei és zsetonjai (1508–1916). Bp. 2016. (a továbbiakban: *Soltész F. G.–Tóth Cs.–Pálffy G.*) 66. No. 14. Ezúton köszönöm Tóth Csabának, az MNM Éremtára muzeológusának a most, és alább közölt koronázási emlékérmek közléséhez nyújtott segítséget.

²⁸ A külső sorban található címerek közül a 3., 4., 5. címer. Érdekessége az érmének, hogy a magyar kiscímer nem hétszer vágott, hanem négy pólyát tartalmaz.

²⁹ *Francolin, Johann*: Weyland Kayzers Ferdinandi sälliger und hochloblichster gedächtnuß /unnd dem ganczen hoch-berhümbten hauß Österreich angehörig Wappen. Augsburg, é. n. (a továbbiakban: *Francolin, J.*). A kötet elérhető a következő linken: http://digital.onb.ac.at/OnbViewer/viewer.faces?doc=ABO_%2BZ156308907 (utolsó letöltés: 2018. december 1.). A kötetben szereplő címereket színezés nélkül nyomtatták ki, és az egyes példányokat színezték utólag, így azok különbözhetnek egymástól. Az egyes *foliok* betűk és római számok kombinációjával vannak jelölve a következő módon: B, BII, BIII, majd egy jelölés nélküli folio, ezt követően C stb.; az egyszerűség kedvéért a jelölés nélküli *foliok*at a megfelelő szögletes zárójelbe tett betűvel és római számmal (pl.: [BIV]) fogom jelezni, a *recto*, *verso* oldalakat pedig a szokásos (r, v) módon. Bosznia címere: a BIIIv

benne – csak spanyol Galícia címere szerepel.³⁰ A fentiek alapján kijelenthető tehát, hogy a kétkoronás címer I. Ferdinánd első kettőspecsétjén nem lehetett más, csak Ráma, ugyanis nem tűnik valószínűnek, hogy olyan magyar igénycímert ábrázoljanak a pecséten, amely a köriratban felsorolt címek közt nem található meg (ennek ellentéte azonban előfordul, hiszen Szlavónia és Szerbia címerei nincsenek rajta). Mivel sem I. Miksa koronázásán,³¹ sem I. Ferdinánd temetésén³² nem jelent meg szimbolikusan Galícia zászlója (címere), kijelenthető, hogy a Habsburg reprezentációban 1526–1576 között a magyar királyi heraldikai reprezentáció leggyakoribb kellékén, a királyi kettőspecséten, a könyökében behajlított kardot tartó jobb kar Boszniát, az egymás fölé helyezett két korona – a magyar heraldikai hagyománynak megfelelően – Rámát jelképezte.³³ A címer mázait illetően ugyan csak feltételezésekre vagyunk utalva, de a Thuróczy-krónika címergyűréje ebből a szempontból is mérvadónak tekinthető, ahol kék pajzsban egymás alatt két aranykorona látható (69. kép).

A kettőspecsétet és a temetési menet zászlóit összevetve további érdekesség, hogy Bulgária címere a kettőspecséten a középkori magyar heraldikai hagyománynak megfelelően a farkas, a temetési menet említett zászlójának második mezőjében azonban a magyar hagyományoktól eltérő, középkori bolgár címer, az ágaskodó, jobbra forduló koronás oroszlán áll.³⁴ Szintén megjegyzésre érdemes, hogy bár Lodóméria címere megjelenik a pecsét hátlapján, azonban sem Miksa koronázási, sem I. Ferdinánd temetési menetének zászlói közt nem kapott helyet. Ennek a fordítottja figyelhető meg Szlavónia jelképénél, ugyanis – annak ellenére, hogy a titulus a köriratban megtalálható – címere a pecséten nincs rajta, viszont mind a koronázási, mind a temetési menet zászlói közt önállóan szerepelt.³⁵ A hatalmi reprezentáció szempontjából szintén különös Kumánia esete, mivel az – Galíciához hasonlóan – a pecsét köriratában, és ebből következően címerei közt sem kapott helyet, azonban a temetési menetben, az igénycímerek egyesített zászlóján megtalálható.

A kettőspecsét előlapján Aragónia címerében három cölöp, Szicília címere harántnegyedelt pajzsának felső és alsó mezejében szintén három cölöp látható, viszont mázaik kérdésesek. Francolin címerkönyvében a címerek mindkét esetben a hagyományos, arany pajzsban négy vörös cölöppel láthatók, tehát ez nem segít a kérdés eldöntésében.³⁶ 1518-ban készült Jacob Mennel, I. Miksa császár genealógusának címerpávát ábrázoló festménye, amelyen Aragónia

(Bosnien) oldalon található. A műre hivatkozik: *Pálffy G.: Magyar Királyság. 331.* Az általam közölt képek a következő példányról készültek: Österreichische Nationalbibliothek (a továbbiakban: ÖNB) 48.W.7.

³⁰ *Francolin, J.:* i. m. DIIIr.

³¹ *Pálffy G.: Magyar Királyság. 326.* (26. táblázat).

³² *Uo.:* 327. (27. táblázat).

³³ A 16–17. századi hatalmi reprezentációra, és annak szimbólumaira összefoglalóan ld.: *Pálffy G.: Magyar Királyság. 319–350.*

³⁴ Bulgária címerének magyar heraldikai hagyományát részletesebben I. Rudolf pecsétje kapcsán fejtem ki. Az természetesen vitatható, hogy a címeren nyest (Szlavónia) vagy farkas (Bulgária) található-e. I. János pecsétje kapcsán már próbáltam megindokolni, hogy az Bulgária címere, ez alapján feltételezem a címernek a királyi pecséten meglévő folyamatosságát. A címert Kumorovitz is Bulgária farkasának tekinti ld.: *Kumorovitz L. B.:* i. m. 212.

³⁵ *Hannewald, B.:* i. m. 15. tábla, és *Pálffy G.: Magyar Királyság. 561.* (10. kép).

³⁶ *Francolin, J.:* i. m. CIIv. (Aragónia), CIIIv. (Szicília).

címere arannyal és vörössel ötször hasított, Szicília címere viszont három arany cölöppel áll.³⁷ Ez alapján mind I. Ferdinánd első kettőspecsétje kapcsán, mind a későbbiekben Aragónia és Szicília három cölöppel ábrázolt címerében a cölöpöket arannak tekintetem.³⁸

A kettőspecsét hátlapján a Habsburg tartományok címerei közül első látásra problematikusnak tűnik a 6. számúban a sas, a 8. számúban az oroszlán azonosítása. Ebben támpontot nyújt, hogy a 6-7-8. számú címereken – a többivel ellentétben – nem korona, hanem a grófi rangot jelző tekercs áll. Ebből egyértelműen következik, hogy a sas Tirol címere, kérdés azonban, hogy az oroszlán melyik tartomány címere lehet, mivel a köriratban grófságként megjelölt tartományok, Flandria és Habsburg címerében is oroszlán található. Első ránézésre egyértelműnek tűnik, hogy a korona nélküli oroszlán csak Flandria lehet, de nem szabad figyelmen kívül hagyni azt a tényt, hogy a Habsburg grófság jelképe is előfordul korona nélküli változatban – a legismertebb példa erre III. Frigyes német-római császár síremléke,³⁹ sőt az egyik legkorábbi címeres emlék, a 14. század közepére datálható zürichi tekercs is korona nélkül ábrázolja a Habsburg oroszlánt.⁴⁰ Jacob Mennel címerpáviát ábrázoló festményén a Habsburg oroszlán ugyancsak korona nélkül látható.⁴¹ További érv szól amellett, hogy ez Habsburg címere lehet, ugyanis I. Ferdinánd temetési menetének második zászlóján, egy negyedelt pajzs első két mezejében Tirol és Elzász, a szív-pajzsban Habsburg címere látható – igaz, ott a koronás oroszlánnal –, a lap felirata: *Alsatia, Habsburgum, Tirolis*.⁴² Mivel a 7. Elzász, a Habsburg család törzsterületének címere, a fenti példák alapján megfontolásra érdemes a 8. címert a másik ősi, a családnak nevet adó Habsburg vár és tartomány címereként azonosítani.⁴³ Ugyanakkor elég erős érvek szólnak amellett is, hogy az oroszlános címer Flandria lehet: a pecséten megtalálhatók ugyanis cseh, spanyol és német területek címerei, viszont feltűnően hiányzik Németalföld a pecsét heraldikai reprezentációjából, jóllehet az fontos területe volt a Habsburg Birodalomnak. Sőt Németalföld magyar szempontból is jelentőséggel bírt, mivel 1531-től II. Lajos özvegye, Habsburg Mária

³⁷ *Jacob Mennel*: Die fürstliche Chronik, genannt Kaiser Maximilians Geburtsspiegel, Bd. 4, fol.12v–13r. Wien, ÖNB, cod. 3075. (a továbbiakban: *Mennel, J.*). A festmény jobb alsó sarkában 1557-es évszám található. Ezúton köszönöm Avar Antonnak, hogy a képre a figyelmemet felhívta. I. Ferdinánd második kettőspecsétjén Szicília címerében négy cölöp van, Aragóniáéban viszont három, ezért előbbi a hagyományos vörösnek, utóbbit arannak tekintetem.

³⁸ Mint később látni fogjuk, III. Károly kettőspecsétjén Aragónia és Szicília címerében három cölöp látható, ugyanúgy, ahogy I. Ferenc 1806-os osztrák császári címerében, viszont utóbbi esetében a cölöpök máza egyértelműen arany.

³⁹ Képét ld.: *Gonda Imre – Niederhauer Emil*: A Habsburgok. Budapest, 1979. 2. kép (64–65. oldal közt).

⁴⁰ Zürich, Schweizerisches Nationalmuseum, AG 2760. A zürichi tekercs digitálisan elérhető a következő linken: <http://www.e-codices.unifr.ch/en/snm/AG002760/1r/0/Sequence-1329>. Habsburg címere a második töredék, felső sorának 23. címere.

⁴¹ *Jacob Mennel*: i. m. fol. 12v–13r.

⁴² *Hannewald, B.*: i. m. 4. tábla. A nagypajzs harmadik és negyedik negyedében Svábsország és Ferrete címere látható. Francolin művében is koronás a Habsburg oroszlán ld.: *Francolin, J.*: i. m. Lv.

⁴³ Természetesen az a tény, hogy Elzász címere szerepel a pecséten, de a köriratban nem, gyengíti a kétkoronás címerre vonatkozó megállapítást (hogy az Ráma címere lenne), mégis ezt tartom a valószínűbbnek, mert Elzász a családi hagyományokra utal, míg Bosznia ~ Ráma konkrét igényeket jelenít meg figyelembe véve a középkori magyar hagyományt.

királyné lett a terület kormányzója. Ha mindehhez hozzávesszük, hogy Francolin címerkönyvében Habsburg címere koronás oroszlánnal (85. kép), Flandria pedig korona nélkülivel látható (86. kép), akkor mégis inkább – a kortárs királyi herold ábrázolását figyelembe véve – a Flandriával való azonosítás tűnik valószínűbbnek.⁴⁴

Württemberg címerének megjelenése is eltér a Johann von Francolin címerkönyvében ábrázolt címertől. A kettőspecséten negyedelt pajzs első és negyedik negyedében a három szarvasagancs, második és harmadik negyedében rutázott mező található. Az előbbi Württemberg régi címere – a 18. századi magyar királyi kettőspecséteken csak ez fogja a hercegséget szimbolizálni –, a rutázott pajzs pedig Teck hercegségének címere, amely Württemberg részévé vált a 15. század végén. Francolin címerkönyvében negyedelt pajzs első negyedében a három szarvasagancs, második negyedében a rutázott pajzs, harmadik negyedében egyfejű sasos lobogó, negyedik negyedében a Mömpelgard (Montbéliard) címere (vörös mezőben egymásnak háttal dongásan ívelt két arany hal) látható (80. kép).⁴⁵ A pecséten látható címer tehát Württemberg címere, igaz, hogy csak két elemében egyezik meg az udvari herold címerkönyvében látható változattal, mivel a harmadik negyedben lévő jelkép a birodalmi zászlóvivő tisztségére utal, ami természetesen ebben a kontextusban a pecséten indokolatlan, Mömpelgard pedig ekkor nem volt a Habsburgok kezében.

Szintén problematikus eleme a pecsétnek Felső- és Alsó-Szilézia címereinek megjelenése, hiszen a heraldikában kicsit is jártas szem az ökörben Alsó-Lausitz címerét véli felfedezni – és ebben valóban igaza van. Ami mégis ezt az azonosítást tette szükségessé, az Francolin idézett címerkönyve, amelyben Felső-Szilézia szárnyain ezüst pántos sassal (81. kép), Alsó-Szilézia jobbra lépő ökörrel szerepel (82. kép).⁴⁶ Mindezek alapján szükségesnek tűnik megvizsgálni, hogy Felső- és Alsó-Lausitz címereit miként ábrázolta az udvari herold. A vizsgálat alapján egészen meglepő eredményre jutunk, mert Felső-Lausitz vörös pajzs ezüst pajzsfőjében jobbra futó vörös oroszlánnal (83. kép), Alsó-Lausitz viszont a fallal látható (84. kép).⁴⁷ A kérdés megnyugtató megoldásához természetesen szükség van annak tisztázására, hogy valóban beépültek-e a Habsburg heraldikai reprezentációba Felső- és Alsó-Szilézia, valamint -Lausitz fenti címerei, vagyis ismerünk-e olyan pecsétet – esetleg más heraldikai emléket –, amelyen a kérdéses címerek együtt szerepelnek. Szerencsénkre I. Ferdinándnak három olyan cseh királyi pecsétjét is ismerjük, melyeknek címergyűrűjében

⁴⁴ Posse a címert Habsburg tartománnyal azonosította ld.: *Posse, O.*: i. m. V. 64. (No. 40.). *Francolin, J.*: i. m. Lv (Habsburg), LIr (Flandria). Megjegyzem, hogy Habsburg címere Francolin művében vörös pajzson kékkel fegyverzett, ágaskodó, jobbra forduló kék koronás arany oroszlánt ábrázol, tehát a pajzs és oroszlán, mázait tekintve, inverze a hagyományos ábrázolásnak.

⁴⁵ *Francolin, J.*: i. m. [GIV]r (Württemberg).

⁴⁶ *Francolin, J.*: i. m. Hr. és Hv. Francolin művében Felső-Szilézia címerpajzsának borítása arany.

⁴⁷ *Francolin, J.*: i. m. K IIIr. és K IIIv. Francolin művében Alsó-Lausitz: ezüst pajzsban vörös ormózott fal. Természetesen a kék pajzsban arany téglafal a későbbi heraldikai tradícióban Felső-Lausitz címere, a pajzsfőben futó oroszlán azonban Görlitzé. A címerek leírását közölte és Francolin téves ábrázolására (azonosítására) a figyelmet felhívta: *Seyler, Gustav Adalbert*: J. Siebmacher's grosses und allgemeines Wappenbuch in einer neuen, vollständig geordneten und reich vermehrten Auflage mit heraldischen und historisch-genealogischen Erleutärungen. Ersten Bandes erste Abteilung dritter Teil. Wappen der deutschen Souveraine und Lande. Neue Folge. Nürnberg, 1916. 3–4., Tafel 1. Felső-Lausitz (Görlitz) címereként Seyler vörössel és ezüsttel vágott pajzsot ábrázol, a felső vörös mezőben jobbra futó ezüst oroszlánnal, Francolin művében viszont egyértelműen ezüst pajzsfő van.

ezek a címerek láthatók: Felső-Szilézia (sas), Alsó-Szilézia (ökör), Felső-Lausitz (pajzsfőben oroszlán), Alsó-Lausitz (tégla fal), Luxemburg (oroszlán) és Morvaország (sas) sorrendben.⁴⁸ Ez a cseh királyi pecsét típus ugyanilyen címergyűrűvel még Miksánál is megtalálható.⁴⁹ I. Ferdinánd temetési menetének zászlóit megvizsgálva Lausitz címere egy vágott pajzs, melynek felső mezőjében jobbra lépő ökör, az alsóban téglafal található, a lap felirata: „*Lvsatia superior et inferior*” – ami viszont azt feltételezi, hogy a téglafal még ekkor is Alsó-Lausitz címere.⁵⁰ Ugyanott Szilézia viszont már csak a sassal szerepel (mellén ezüst pánt).⁵¹ A fentiek alapján, bár felmerülhet a kérdés, hogy mit tekintünk az adott területek címerének, a hagyományoknak megfelelő, vagy a Francolin művében található megjelenési formákat, véleményem szerint a válasz egyértelmű: úgy kell azonosítani azokat, ahogyan az adott korban értelmezték őket. Ez a magyar királyi pecsétre vetítve azt jelenti, hogy az ökör, bármilyen meglepő is, Alsó-Szilézia címere. Ezzel a megoldással, azonosítással kiküszöbölhető még egy szfragisztikai probléma, ugyanis így a pecsét körirata megfeleltethető a címereknek, tehát ebben az esetben sem található olyan címer a pecséten (Alsó-Lausitz), mely a *legendában* nem található.⁵² A 17. századtól Szilézia címere már a ma általánosan szabályosnak elfogadott alakban, a sas szárnyain lóhere végződésű, mellén belőle keresztben kinövő ezüst pánttal lesz látható a magyar királyi pecséteken, azonban, mint később látni fogjuk, pajzsának borítása problematikussá válik a 18. században. Jelen esetben Schrot és Francolin művében is arany pajzson ábrázolták a sast (73., 81. kép),⁵³ mint a

⁴⁸ *Posse, O.*: i. m. III. 18., Tafel 24/4–6., V. 63. (No. 24–26.). Posse a hagyományos címerként oldotta fel a címereket: a téglafal Felső-Lausitz, a pajzsfőben futó oroszlán Görlitz, az ökör Alsó-Lausitz, a pántos sas Szilézia.

⁴⁹ *Posse, O.*: III. 21., Tafel 32/7–8., V. 66. (No. 20–21.). Sőt az utóbbi pecsét (Tafel 32/8.) egészen I. József használatban volt. Megjegyzem, hogy Miksa pecsétjeiben Felső-Lausitz (Görlitz) címere inkább vágott, mintsem pajzsfővel ellátott.

⁵⁰ *Hannewald, B.*: i. m. 5. tábla. A zavart természetesen fokozza, hogy Felső-Lausitz címere ökörrel szerepel, erre nem tudok magyarázattal szolgálni.

⁵¹ *Uo.*: 7. tábla.

⁵² Azt, hogy mennyire problematikus lehet a pecsétek címerábráinak mechanikus, szakmai „rutinból” történő azonosítása, jól jelzi, hogy a magyar királyi kettőspecséten Posse Felső-Szilézia sasát a pánt alapján Krajnával azonosította, és ez alapján a címercsoport hierarchikus sorrendje nála Morvaország–Krajna–Alsó-Lausitz lett, tehát megszakadt a cseh korona alá tartozó területek egységessége ld.: *Posse, O.*: i. m. V. 64. (No. 40.). Itt jegyzem meg, hogy Morvaország címerében a sas sakkozásának színe a pecsétek alapján nem állapítható meg, még a 18. században sem, amikor a mázakat már jelölték. Elvileg ekkor már III. Frigyes óta arany-vörös a sakkozás ld. *Gall, F.*: i. m. 177–178. Ugyanakkor mindenképpen figyelmet érdemel, hogy a kísérőcímeren csak ezüsttel és vörössel sakkozott sas látható pl.: MNL–OL R 64–1.–No. 1043/a. II. Mátyás nemesség- és címeradományozó oklevele kendi Nánási alias Jó István és családja részére (Bécs, 1610. március 27.) és MNL–OL–P 1881 (Teleki Andor hagyatéka, a továbbiakban: P 1881)–1.–No. 5. II. Mátyás nemességmegújító és címerbővítő adománya Baksai Péter részére (Bécs, 1609. szeptember 29.). Sőt egy birodalmi címereslevélén is ez található: MNL–OL–R 126 (Külföldi címereslevelek és nemesi iratok)–1.–No. 7. I. Mátyás német-római császár (II. Mátyás magyar király) birodalmi nemesség- és címeradományozó oklevele Wilhelm Raiger részére (Bécs, 1613. február 10.). A 19. századi császári címerleírások is ezüsttel és vörössel sakkozott sast közölnek. Francolin címerkönyvében ezüsttel és vörössel sakkozott korona nélküli sas látható, tehát itt is ezt tekinthetjük mérvadónak a címer mázait tekintve ld.: *Francolin, J.*: i. m. KIIv.

⁵³ *Schrot, M.*: i. m. 74v. Virgil Solis 16. században kiadott művében is arany pajzson, mellén ezüst pánttal látható a sziléziai sas, igaz „*Brig in Schlesie*” (Brieg,) a címer felirata ld.: *Solis, Virgil*: Wappenbüchlein. Augsburg, 1555.

képekből látható, a szárnyain Schrotnál vörös, Francolinnál ezüst pánt található – a pánt vörös színét nagy valószínűséggel a Thuróczy-krónikában megjelenő címergyűrű inspirálta (69. kép), ahol viszont az egyértelműen lóhere végződésű.

(a továbbiakban: *Solis*, V.). A kötet elérhető a következő linken: <http://digi.ub.uni-heidelberg.de/diglit/solis1555/0001?sid=b66b15cad628a4cddac8f334f3fe43f> (utolsó letöltés: 2018. június 1.). A címertáblák rang szerint (királyságok, birodalmi hercegségek, hercegségek stb.) csoportosítják a címereket, ezen belül újrainduló római számozással jelölik az egyes táblákat. Szilézia a Herczogen III. tábla hetedik (második sor harmadik) címere.

I. FERDINÁND MÁSODIK KETTŐSPECSÉTJE

(51–52. kép)⁵⁴

Előlap körirata

külső sor:

FERDINANDUS D(IVINA) F(AVENTE) CL(EMENTIA) ELECTVS
ROM(ANORUM) IMP(ERATOR) SEMPER AVGVSTVS AC GERMAN(IAE)
HVNGARIE BO(H)EM(IAE) DALM(ATIAE)

belső sor:

CROAT(IAE) SCLAVON(IAE) RAME SERVIE GALLIT(IAE) BOSNE
LODOMERIE CVMAN(IAE) BVLGARIEQ(UE)

Előlap címerei:

1. Német-római Birodalom 2. Magyarország (3), 3. Csehország,
4. a. Kasztília, b. León, c. Aragónia (1), d. Szicília (2), az ékben e. Granada,
5. Dalmácia, 6. a., d. Ausztria, b., c. Burgundia (1);

Pajzstartók

- 1.: egy-egy griff, 2-3.: a pajzs mögött egy-egy fejével befelé forduló kitárt szárnyú sas,
- 4-5.: a pajzs mögött két-két oroszlán, a külső befelé fordul, a belső szembe néz
- 6.: egy-egy szárnyas puttó

Hátlap körirata:

REX ETC INFANS HISPAN(IARUM) ARCHID(UX) AVSTR(IAE) DVX
BVRGVN(DIAE) MARCHIO MORAVIE ETC DVX S(I)LESIE WIRTENBERGE
ETC COMES HABSP(URGI) FLAND(RIAE) TIROLIS ETC

⁵⁴ A közölt pecsét jelzete: MNL–OL–P 53 (Berzeviczy család kakaslomnici ága)–1.–1559–No. 1. I. Ferdinánd nemességmegújító és címermegerősítő oklevele Berzeviczy Kristóf és családja részére (Augsburg, 1559. május 30.). A pecsét elő- és hátlapjának közlését ld. *Posse, O.*: III. 19., Tafel 27/1–2., V. 64. (No. 41.). A legkorábbi általam ismert lenyomata: MNL–OL P 108–Rep. 2-3.–Fasc. K.–No. 163. I. Ferdinánd bárói rangemelő és címermegerősítő oklevele Oláh Miklós és családja részére (Bécs, 1558. április 17.). A pecsét napjainkig az MNL–OL–P 114 (Az Esterházy család hercegi ágának levéltára, Levéltárral kapcsolatos iratok)–III.–4.–4.–No. 1. jelzeten volt, jelen tanulmány írása közben sikerült a könyv alakú oklevél és a pecsét összetartozását az arany-ezüst sodrat alapján azonosítanom. A címereslevél dátumából kiderül, hogy Oláh Miklós I. Ferdinánd császári koronázása, 1558. március 14-e után rögtön kérte korábbi címere megerősítését. Az oklevél természetesen az uralkodói döntés dátumát jelzi, azonban csak 1560-ban készült el a könyv alakú oklevél, mely évszámot a címerfestmény – a kalligráfus, Bocskay György monogramjával együtt – tartalmazza, tehát a megpecsételése csak 1560-ban kerülhetett sor.

Hátlap címerei középen: Magyarország (3)

Pajzstartó: német-római császári sas

Hátlap címergyűűje:

1. Horvátország, 2. Lodoméria (1), 3. Bulgária (1), 4. Felső-Szilézia,
5. Württemberg (1), 6. Tirol, 7. Elzász, 8. Flandria (1), 9. Alsó-Szilézia,
10. Morvaország (2), 11. Ráma (1), 12. Bosznia (1);

A címerek majdnem megegyeznek az első pecséttel, kivéve, hogy az uralkodó trónon ülő alakja fölött a Német-római Birodalom kétféű sasos címere áll, illetve a hátlapon középen szintén kétféű sas mellén található Magyarország címere. Az előlapon még kis különbség, hogy Szicília címerében már négy cölöp található – mint az első pecsétnél jeleztem, itt már vörösnek tekintem a cölöpöket. A címerek sorrendje változatlan az első pecséthez képest, azonban most már a címerpajzsok követik a pecsét ívét, így Horvátország és Elzász címerének helyzete nem függőleges.

I. MIKSA KETTŐSPECSÉTJE

(53–54. kép)⁵⁵

Előlap körirata

külső sor:

MAXIMILIANVS II D(EI) G(RATIA) ELEC(TUS) ROMA(NORUM)
IMPERA(TOR) SEMP(ER) AVG(USTUS) AC GER(MANIAE) HVNGARIE
BOHE(MIAE) DALMA(TIAE) CROATIAE

belső sor:

SCLAVO(NIAE) RAME SERVIE GALLITIE BOSNE LODOMERIE CVMANIE
BVLGARIEQ(UE) REX 7C

Előlap címerei:

1. Német-római Birodalom, 2. Magyarország (3), 3. Csehország,
4. a. Kasztília, b. León, c. Aragónia (1), d. Szicília (1), az ékben e. Granada,
5. Dalmácia, 6. a., d. Ausztria b., c. Burgundia (1);

Pajzstartók:

- 1.: egy-egy griff, 2-3.: a pajzs mögött egy-egy fejével befelé forduló kitárt szárnyú sas,
- 4-5.: a pajzs mögött két-két oroszlán, a külső befelé fordul, a belső szembe néz
- 6.: egy-egy szárnyas puttó

Hátlap körirata:

ARCHIDVX AVSTRIE DVX BVRGVNDIE MARCHIO MORAVIE ZC DVX
S(I)LESIE WIRTEMBERGE ZC COMES HABSBVRGI FLANDRIE TIROL(IS) Z

Hátlap címerei középen: Magyarország (3)

Pajzstartó: német-római császári sas

Hátlap címergyűrűje:

1. Horvátország, 2. Lodoméria (1), 3. Bulgária (1), 4. Felső-Szilézia,
5. Württemberg (1), 6. Tirol, 7. Elzász, 8. Flandria (1), 9. Alsó-Szilézia,
10. Morvaország (2), 11. Ráma (1), 12. Bosznia (1);

I. Miksa magyar királyi kettőspecsétjén a köriratban nem a magyar királyi, hanem a német-római császári számozás található, hiszen magyar királyként az egyetlen ilyen nevű az uralkodók sorában. Ez a gyakorlat folyamatosan megfigyelhető lesz a tárgyalt korszak pecsétjein. Kettőspecsétjének címerei teljesen azonosak I. Ferdinánd második kettőspecsétjének címereivel.

⁵⁵ A közölt pecsétmásolat jelzete: MNL–OL V 32 (Újkori pecsétek műanyag másolatai)–No. 3. Eredeti pecsétlenyomatot nem sikerült felkutatnom. Az előlap leírása az alábbi kiadás alapján készült: *Posse, O.*: i. m. III. 22., Tafel 33/3., a hátlap: Band IV. 41., Tafel 76/1., V. 66. (No. 26.). A hátlapról készült másolat 2016-ban vásárlás útján került az MNL OL állományába.

I. RUDOLF KETTŐSPECSÉTJE

(55–56. kép)⁵⁶

Előlap körirata

külső sor:

RVDOLPHVS SECVNDVS DEI GRATIA ELECTVS ROMANORVM IMPERATOR
SEMPER AVGVSTVS GERMANIÆ HVNGARIÆ

belső sor:

BOHEMIÆ DALMATIÆ CROAT(IAE) SCLAVON(IAE) RAMÆ SERVIÆ
GALLITIÆ LODOMERIÆ CVMANIÆ BVLGARIÆQ(UE) ZC REX

Előlap címerei:

1. Német-római Birodalom, 2. Magyarország (4), 3. Csehország,
4. Dalmácia, 5. Horvátország, 6. a Ausztria, b. Burgundia (1);

Rendi jelvény: 1., 6.: Aranygyapjas Rend

Pajzstartók:

- 1.: egy-egy griff, 2-3.: a pajzs mögött egy-egy fejével befelé forduló kitárt szárnyú sas,
- 4-5.: a pajzs mögött két-két leopárd, 6.: egy-egy szárnyas puttó

Hátlap körirata:

ARCHIDVX AVSTRIÆ DVX BVRGVNDIÆ STYRIÆ CARINTIÆ CARNIOLÆ
MARCHIO MORAVIÆ DVX SILESIÆ COMES TIROLIS ZC

Hátlap címerei középen: Magyarország (4)

Rendi jelvény: Aranygyapjas Rend

Pajzstartó: német-római császári sas

Hátlap címergyűrűje:

1. Ráma (2), 2. Galícia (1), 3. Kumánia (2), 4. Havasalföld, 5. Morvaország (3), 6. Tirol,
7. Moldva, 8. Erdély (1), 9. Bulgária (2), 10. Lodoméria (1), 11. Szerbia (1), 12. Szlavónia (1);

I. Rudolf kettőspecsétjének datálásával kapcsolatban eddig szakmai konszenzus volt arról, hogy az legkésőbb 1578-ra – a császári felségi pecséthez hasonlóan – elkészült.⁵⁷ Magam ezt

⁵⁶ A közölt pecsét jelzete: MNL Veszprém Megyei Levéltára XV.4.a. (Nemeslevelek és egyéb oklevelek levéltári gyűjteménye, Mohács utáni adomány- és nemeslevelek) No. 28. Illiessy alias Eller János és testvére, Illiessy Pál nemesi adománylevele. (Prága, 1604. május 27.). A pecsét elő- és hátlapjának közlését ld. *Posse, O.*: i. m. III. 25., Tafel 39/3–4., V. 69. (No. 28.). Posse az alábbi oklevélen lévő pecsétet közölte, több téves címerazonosítással: MNL–OL–E 148–a–Fasc. 828.–No. 17. I. Rudolf grófi rangemelő oklevele Thurzó György részére (Prága, 1607. június 15.). Előlapjának képét és leírását közli: *Érszegi G.–Sölch M.*: i. m. 76. (41. szám). Ezúton köszönöm Jakab Rékának, a Veszprém Megyei Levéltár főlevéltárosának, hogy a pecsétlenyomatot felkutatta.

a véleményt osztottam ugyan, azt viszont kizártnak tartottam, hogy a ma ismert kettőspecsétje lett volna az egyetlen, annak a hátlapján ugyanis Erdély, Moldva és Havasalföld címere is megtalálható, márpedig az igen valószínűtlennek tűnt, hogy a speyeri egyezmény 1570-ben történt megkötése után alig 6-8 évvel ezek a címerek bekerülhettek volna a királyi heraldikai reprezentációba. Rudolf 1572. szeptember 25-i pozsonyi koronázásán a koronázási zászlók már valamennyi magyar királyi igénycímet, így Galícia és Lodomeria zászlóit is megjelenítették. Ez alapján feltételezhetőnek tartottam, hogy első kettőspecsétje is tartalmazta valamennyi igénycímet (Erdély, Moldva és Havasalföld kivételével).⁵⁸ Fazekas Istvánnak a 16–17. századi magyar hivatali írásbeliségre vonatkozó kutatásai során előkerült forrás azonban bebizonyította, hogy Rudolfnak csak egyetlen kettőspecsétje volt, melynek elkészítésére 1600 folyamán került sor⁵⁹

I. Rudolf kettőspecsétje előlapjának köriratában az uralkodó német-római császári számozása található, azonban egyedülálló módon betűkkel adták meg a sorszámot (*secundus*). Horvátország címere a tárgyalt korszak folyamán először szerepel az előlapon, így Magyarország és Dalmácia mellett már három, a magyar korona alá tartozó ország jelenik meg reprezentatív helyen. Magyarország címerpajzsa a tárgyalt korszakban először jelenik meg a ma ismert alakjában, vagyis a jobb mezőben a hét vágás, a bal mezőben hármashalomra helyezett, koronából kinövő kettőskereszt.

A hátlap azonban ennél is több változást mutat. Először is feltűnő, hogy valamennyi, a pecsét köriratában szereplő magyar igénycímer megtalálható rajta, mégpedig a köriratban található hierarchikus – Szlavónia, Ráma, Szerbia, Galícia, Lodomeria, Kumánia, Bulgária – sorrendben. A Bosznia ~ Ráma ~ Galícia problematika megoldódott, mégpedig oly módon, hogy Bosznia királya címét nem tüntetik fel, a köriratban tehát egyedül a magyar hagyományoknak megfelelő Ráma szerepel. Érdekes a címertani megoldása is a problémának: Ráma címerét áthelyezték a címergyűrű heraldikai bal oldalára, és a címerpajzson balról kinövő, könyökében behajlított, kardot tartó jobb kar áll. A későbbi pecséteken már következetesen ez a balról kinövő kar lesz Ráma címere.⁶⁰ Az alatta lévő kétkoronás címer már egyértelműen Galíciát jelképezi, és ez következetesen meg is marad III. Károly pecsétjéig. Azt, hogy ez az azonosítás a korszakban sem egészen problémamentes, érzékletesen szemlélteti az I. Rudolf idején 1581-ben kiadott címerkönyv a Magyar Királyság

⁵⁷ Pálffy G.: Magyar Királyság. 329.

⁵⁸ Pálffy G.: Magyar Királyság. 329–333. A koronázási zászlók felsorolását ld. 330. (28. táblázat).

Természetesen Moldva és Havasalföld nem jelentek meg igénycímként, Erdély címe viszont közjogilag bonyolultabb, hiszen önálló címként a középkori magyar titulátúrában nem szerepelt, azonban mind a magyar, mind az erdélyi rendek – kicsit leegyszerűsítve – a Magyar Királyság részeként tekintettek a területre.

⁵⁹ Ezúton köszönöm Fazekas István (1995–2014 közt a Bécsi Magyar Levéltári Kirendeltség levéltári delegátusa, jelenleg az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának docense) nagylelkű segítségét, mivel készülő monográfiájának pecsétannal foglalkozó részét rendelkezésemre bocsátotta, időközben a monográfia megjelent ld.: Fazekas István: A Magyar Udvari Kancellária és hivatalnokai 1527–1690 között. Budapest, 2021. 87–94. I. Rudolf kettős-pecsétjének legkorábbi, általam ismert lenyomata a következő oklevélen található: MNL–OL–P 450 (Lónyay család)–I.–VII.–No. 2. I. Rudolf nemességmegerősítő és címerbővítő oklevele Daróczy Ferenc és családja részére (Prága, 1603. május 15.).

⁶⁰ Mária Terézia második kettőspecsétjén is ez lesz a címer helyzete, jóllehet a köriratban, 1769-es döntést követve Bosznia áll.

címereivel,⁶¹ valamint két, II. Ferdinánd uralkodásához köthető forrás: az 1618-as koronázásán megjelenő országzászlók tervei (87. kép),⁶² továbbá egy a magyar korona országainak címereit a Szent Korona körül ábrázoló olajfestmény (89. kép).⁶³

A képeken látható, hogy Galícia zászlaján kék pajzsban három (2-1) arany korona van, azonban később II. Ferdinánd kettőspecsétjén is a Rudolf pecsétjén szereplő alakban és helyen találjuk Galícia címerét, mégpedig kétkoronás változatban. A nagypecsétek jelképi erejét, különösen az abban foglalt külpolitikai tartalmat is figyelembe véve az tűnik eme ellentmondás logikus feloldásának, hogy a korábbi tradíciót igyekeztek megőrizni. A királyi kancellária nyilvánvalóan tisztában volt a korábbi pecséteken szereplő Ráma~Bosznia probléma ellentmondásaival. A Habsburg ábrázolási hagyományt, a kardot tartó kart vonatkoztatták Rámára, és így a kétkoronás címet Galíciával azonosították – így visszavetítették annak jelképi folyamatosságát I. Ferdinánd uralkodásáig, akinek második kettőspecsétjén már megvolt ez a titulus, a címer pedig mindkét kettőspecsétjén szerepelt, de, mint szó volt róla, ott a középkori magyar hagyománynak megfelelően Ráma címereként. További problémát jelent, hogy Ráma fent leírt, és az országzászlón ábrázolt címere, a kardot tartó kar megtalálható ugyan az olajfestményen, azonban ott a felirat Bosznia. Ez természetesen csak azt igazolja, hogy a kortársak a Ráma és Bosznia elnevezéseket szinonimaként használták, viszont tovább erősíti azt a feltételezést, hogy a közjogi tartalommal bíró királyi pecséteken feltüntetett országnév (Ráma) a magyar hagyományban jártas személy(ek) kezdeményezésére szorította ki a terület másik nevét (Bosznia) a pecsétek köriratából.

A zászlótervek ábrázolásában további eltéréseket is megfigyelhetünk a pecsétek címereihez képest. Az egyik legszembetűnőbb különbség Magyarország zászlótervén látható, ugyanis a középén hasított pajzs jobb mezője nem hét vágást, hanem négy ezüst pólyát tartalmaz, míg az olajfestményen ezüsttel és vörössel hétszer vágott. A magyar címer első leírása a Kassa városának I. Lajos által 1369-ben adományozott címereslevélben található. Az oklevél szerint a címer a következő: arany (sárga) pajzsfőben három lilium, alatta négy vörös és ugyanannyi ezüst (fehér) sáv van – tehát a pajzsfőt nem számítva vörössel és ezüsttel

⁶¹ Schrot, M.: i. m. 18v–19r.

⁶² MNL–OL–A 95 (Magyar kancelláriai levéltár, A Magyar Királyi Kancellária regisztratórája, Acta diaetalia)–1618–No. 4. 5v–6r oldalak. A dokumentumot közölte: Pálffy G.: Magyar Királyság i. m. 564. (15/a-b kép).

⁶³ Magyar Nemzeti Múzeum, Történelmi képcsarnok, Leltári szám: 1831. A festmény színes képét közölte: Történelem-kép. Szemelvények múlt és jövő kapcsolatáról. Kiállítási katalógus a Magyar Nemzeti Galériában 2000. március 17–szeptember 24. A Magyar Nemzeti Galéria kiadványai 2000/3. Budapest, 2000. 426–428. (Szerk. Mikó Árpád–Sinkó Katalin). A leírást Mikó Árpád készítette. A kép első közlése: Pandula Attila: Egy XVII. századi, heraldikai témájú olajfestmény. *Turul*, 70 (1997). 26–28., ennek kapcsán vita alakult ki ld.: Solymos Szilveszter: Hozzászólás és kiegészítés Pandula Attila „Egy XVII. századi, heraldikai témájú olajfestmény” című, a *Turul* 1997/1–2. számában megjelent tanulmányához. *Turul*, 71 (1998). 39–41. (a továbbiakban: Solymos Sz.). A képet Bertényi Iván is ismertette, azonban Szlavónia címerének felső mezőjében csillaggal, amit magam nem látok ld.: Bertényi I.: I. Mátyás. 87–88. Mivel a koronázási zászlók és az olajfestmény címerei majdnem teljesen azonosak, ezért a következő megállapítások mindkét forrásra vonatkoznak – ahol nem, azt külön jelzem a szövegben.

hétszer vágott a pajzs.⁶⁴ I. Rudolf pecsétjén a Magyar Királyság címerének részeként ugyancsak hét vágás látható, tehát az olajfestmény alapján joggal feltételezzük, hogy a koronázási zászlók címertervével szemben ezüsttel és vörössel vágott mezőről van szó. Szerencsénkre a II. Ferdinánd 1618-as koronázásán Magyarország zászlaját vivő Esterházy Miklós nádor és utódai megőrizték azt, így összevethető a fennmaradt zászlóterv a megvalósult eredetivel,⁶⁵ amely alapján megállapítható, hogy a koronázáson megjelenő zászlón a címer jobb mezője vörössel és ezüsttel hétszer vágott – valamint a tervvel összhangban a címet a Szent Korona fedi.

A másik lényeges különbség, hogy Bulgária címerként a koronázási zászlón a vörös pajzson egymás alá helyezett jobbra futó három ezüst ágár szerepel, míg a pecséten megtartották a haránt irányba futó farkast – a heraldikai udvariasság miatt azonban az balharánt irányba került. Érdeemes megnézni, hogy Martin Schrot 1581-ben megjelent művében hogyan jelennek meg a magyar vonatkozású címerek (71–72. kép).

Ezek a címerábrázolások egész sor további kérdést indukálnak. Mint láttuk, már I. Ferdinánd pecsétjén megjelenik Bulgária farkasa, de a pajzs színe erősen kérdéses, és sajnos a fent hivatkozott temetési menet zászlói sem adnak támpontot a probléma megoldására. Az igazán zavarba ejtő kérdés, hogy Szlavónia címere a címerkönyvben és egy címereslevél kíséřőcímerként is a jobbra futó három ágár (91. kép),⁶⁶ csak hogy a Vízkelethy-címereslevélben vörös pajzsban három ezüst ágár – vagyis a zászlóterven Bulgária címerével azonos mázakkal –, míg Schrot címerkönyvében ennek inverze, ezüst pajzsban három vörös ágár látható. Francolin címerkönyvében szintén ezüst pajzsban három vörös ágár található Szlavónia címereként (75. kép), sőt Virgil Solis címerkönyvében is ebben a formában jelenik meg a szlavón címer,⁶⁷ amelynek első ismert ábrázolása Ulrich von Richentalnak a konstanzi zsinatot leíró krónikájában található – ezüst pajzsban három vörös ágárral –,⁶⁸ sőt ugyanilyen formában fordul elő egy 1578-ban kiadott címereslevélben is (92. kép).⁶⁹ Zavarunkat azonban csak fokozza, hogy a vörös pajzsban egymás alatt jobbra futó három ezüst ágár még két

⁶⁴ MNL OL DF (Diplomatikai Fényképgyűjtemény, a továbbiakban: DF) 269163.: „... unum tractum seu lineam flavei coloris tribus ymaginibus liliorum compaginatum, et desubtus quatuor lineas rufas, et totidem albas, lateraliter habentis...”.

⁶⁵ Pálffy Géza: A magyar korona országainak koronázási zászlói a 16–17. században. In: „Ez világ mint egy kert...” Tanulmányok Galavics Géza tiszteletére. (Szerk.: Bubryák Orsolya). Budapest, 2010. 17–52. A zászló képe 31. 6. kép., valamint Pálffy Géza: A Magyar Korona országainak koronázási zászlói. *História*, 32 (2010) 8. szám. Melléklet: Előadások a történettudomány műhelyeiből, X. I–IV., a zászló képe: III.

⁶⁶ MNL–OL–R 64–1.–No. 33. I. Miksa nemességmegújító és címeradományozó oklevele a Vízkelethy György és családja részére (Bécs, 1569. július 15.). Képét közölte Nyulásziné Straub Éva: Öt évszázad címerei. Szekszárd, 1999. 86. (LXII. tábla).

⁶⁷ Francolin, J.: i. m. B IIIr., Solis, V.: i. m. Des Römische Kvnigs Ferdinandi Erblandische Wappen I. tábla 5. címer (második sor 2. címer) – *Sclavonie* felirattal, Die Avslendische Khvnigr. III. tábla 4. címer (első sor 4. címer) – *Schlafanie* felirattal.

⁶⁸ Thallóczy Lajos: Balkáni (déli-szláv) és magyar czimerek és pecsétbeli emlékek. *Turul*, 26 (1908) 49–64., 97–110. (a továbbiakban: Thallóczy L.). A címerkép közlése és leírása: 103.

⁶⁹ MNL–OL–P 108–Rep. 48.–Fasc. C.–No. 49.. I. Rudolf nemesség- és címeradományozó oklevele budai Korcsolyás László és családja részére (Pozsony, 1578. április 12.).

további címereslevelén is megtalálható,⁷⁰ ezek pontosabb azonosításában azonban nem segítenek a mellettük lévő további kísérőcímer, mivel csak Magyarország kiscímere, illetve a Sleger család címereslevelén Csehország és a császári sas található – tehát azonosításuk nem olyan egyértelmű, mint a Vízkelethy-armális esetében. A Korcsolyás-címereslevelén a háromagaras címer mellett vörös pajzs zöld harántpályájában jobbra futó természetes színű farkas viszont csak Bulgária címere lehet, ebből következően a háromagaras címer Szlavónia jelképe. A Korcsolyás család címereslevelén lévő kísérőcímer azonosításában még azok elrendezése is segítséget nyújt, ugyanis a bal oldali margóra egymás alá párosával festett címer (Magyarország/Csehország, Dalmácia/Horvátország, Szlavónia/Bulgária) pontosan megfelelnek az oklevél elején a királyi intulációban (természetesen kihagyásokkal) szereplő sorrendnek. Ez azért érdekes, mert a magyar kiscímer és a magyar korona alá tartozó országok címerei közé ékelődött a cseh címer, és a címerfestmények az oklevél a titulátúra sorrendjét ebben is követik. Az oklevelek díszítésének minőségét megvizsgálva úgy tűnik, hogy mindegyik a kancellárián készülhetett.

Van tehát négy címerkönyv, Richental, Solis, Francolin és Schrot műve, továbbá egy kísérőcímer (Korcsolyás család), amely ezüst pajzsban három vörös agárral ábrázolja a szlavón címet, továbbá három kísérőcímer (Vízkelethy, Szoldán, Sleger), amelyen ennek inverze, vörös pajzsban három ezüst agár látható – ebből a Vízkelethy család címereslevelén egyértelműen Szlavónia címere jelenik meg ebben a formában. Kérdés az, hogy minek tekinthetjük tehát a vörös pajzsos változatot a 16. században, amely később – 1618-tól bizonyíthatóan – Bulgária címere lett. Bár egyelőre nincs más bizonyíték, mint a fenti címereslevelek, de úgy tűnik, hogy Szlavónia címere a 16. században ezüst pajzsban három vörös agárral jelent meg, és nem a hagyományosnak tekinthető nyesttel – talán nem függetlenül a Habsburg címerkönyvektől, amelyek minden bizonnyal Richental művére vezethetők vissza. Az azonban nem zárható ki a fentiek alapján, hogy a magyar királyi udvarban párhuzamosan élt a hagyomány ennek inverzével, amit 1569-ben biztosan, 1598-ban és 1600-ban csak valószínűsíthetően szintén a szlavón címernek tekintettek, ugyanis kevésbé lehet indokolt a Szoldán és Sleger családok címereslevelein egy olyan ország, Bulgária címerének gyakorlatilag önálló megjelenése, mely már csak igénycímként élt.⁷¹ A Korcsolyás-címereslevelén egyértelműen a Francolin művére visszavezethető hagyomány tükröződik, amely nemcsak az ezüst pajzsban jobbra futó három vörös agár alapján érhető tetten, hanem abban is, hogy a bolgár címer farkasát zöld pályában ábrázolták, ugyanúgy ahogy a birodalmi herold is – később, mint látni fogjuk, a pálya színe megváltozik (79., 92. kép). Bulgária vörös pajzson három ezüst agárral szereplő címere vélhetőleg a 17. század elején gyökeresedett meg a Habsburgok magyar királyi heraldikájában, a 17. századtól a 18. század közepéig a koronázási zászlókon, később már a királyi kettőspeccéteken is. Ebből a

⁷⁰ MNL-OL-R 64-1.-No. 89. I. Rudolf nemesség- és címeradományozó oklevele Szoldán Ferenc és családja részére (Prága, 1598. március 12.); MNL-OL-R 64-1.-No. 102. I. Rudolf nemesség- és címeradományozó oklevele Sleger Mátyás és családja részére (Pilsen, 1600. május 1.).

⁷¹ Az önálló megjelenés alatt azt értem, hogy a magyar kiscímer és a császári címer, illetve a Szoldán család esetében még a cseh címer mellett jelenik meg Szlavónia (Bulgária?) címere. Ezek viszont valóban, legalább részben, Habsburg kézen lévő országok.

szempontból a Szent Korona országait ábrázoló olajfestmény is érdekes, mert már a királyi pecsétől különböző, a koronázási zászlótervvel azonos módon, vörös pajzsban három ezüst ágarral jelenik meg Bulgária címere.

Visszatérve a koronázási zászlótervre és a királyi pecsétre megállapíthatjuk, hogy a terven Szlavónia címerének felső mezőjéből hiányzik a csillag (a királyi pecséteken ez mindig megtalálható), további különbség, hogy a pólyák a zászlón egyenesek és köztük jobbra futó nyest alakja áll, a pecséten a nyest balra futó helyzetű⁷² és a paszomántozás hullámos. Szlavónia címer-állata a 12. század végétől általános közvélekedés szerint a nyest volt. Az 1496. december 8-án II. Ulászló által a szlavón rendeknek adományozott címermegerősítő és címerbővítő oklevélben a címer leírása a következő: a Drávát és Szávát jelképező két pólyával vágott kék pajzs középső, vörös pólyájában jobbra futó nyest (az ország régi jelképe) látható, a felső mezőben a török elleni harc jelképeként a Marsot szimbolizáló csillag, a pajzson természetes színű sisak különböző színű takarókkal és tekerccsel.⁷³

I. Ferdinánd temetési menetében már önálló zászlón jelent meg Szlavónia címere: kék pajzs ezüst harántpólyájában jobbra futó nyest volt – ez egy archaikusabb, bár a pólya mázából következően nem pontos változata lehet a régi szlavón címernek.⁷⁴ A koronázási zászlóterven láthatjuk, hogy a pólya nem vörös, hanem zöld, ugyanúgy, ahogy az olajfestményen. Bár a pecsét alapján – a színek jelölésének hiányában – nem dönthető el, hogy milyen színű a pólya, de a koronázási zászló alapján állíthatjuk, hogy zöld, és ez a szín megmarad a tárgyalt korszak végéig.

Problematisztikus elemnek tűnik a paszománt máza, amely, mint láttuk, a középkori címereslevélben antiheraldikus módon világoskék, ezt azonban fölvaltotta a heraldikailag megfelelőbb ezüst. Mint korábban már szó volt róla, a színes ábrázolásokon (koronázási zászlóterv, olajfestmény) hiányzik a csillag a felső mezőből. Mivel a pecséteken ez megtalálható már csak a máza kérdéses. Kézenfekvőnek tűnik a válasz, hogy a középkori címereslevél címerfestményén megjelenő vörös színű csillag található benne, azonban egy II Ferdinánd koronázásával majdnem egykorú címereslevélen – kísértőcímerként – megtalálható a koronázási zászló tervén is ábrázolt címer (egyenes paszománttal), a különbség, hogy a felső

⁷² A nyest helyzetét nyilvánvalóan a heraldikai udvariasság miatt fordították meg.

⁷³ Az oklevél fényképmásolatának jelzete: DF 286307. *Sufflay Milán: A Társországok címerei. Turul*, 35 (1917) 1/4. 51–53. A 2. lábjegyzetben az oklevél teljes szövege olvasható. Megjegyzendő, hogy a latin leírásban nem minden szerepel, azonban az oklevél elején megfestett címerkép a következő: kívül vastag türkiz, belül vékony arany keretben, arany fücsomós bordó szőnyegen a Szávát és Drávát jelképező fekete (? ezüst) hullámokkal díszített, két világoskék pólyával vágott, kerek talpú (az oklevélben: *triangulari*) kék pajzs középső, arannyal keretezett vörös pólyájában jobbra futó, természetes színű nyest, a felső kék mezőben a Marsot szimbolizáló, arannyal keretezett, arannyal tündöklő vörös csillag. Sisak: a pajzson arany-vörös-zöld tekerccsel ellátott természetes színű, jobbra forduló csórsisak, alján a címerképbe lógó arany csattal. Sisakdísz: arannyal keretezett kék sasszárnyon a címerkép ismétlődik a csillag nélkül. Takarók: mindkét oldalról kék-arany. További problémát jelent, hogy heraldikai szempontból a középső mesteralak szabatos megfogalmazása (*világos*)kék paszomántos vörös pólya lenne, de az oklevélben „...*duo flumina superius denominata* (t. i. : Dráva, Száva) *per transversum directe depicta, in eorumque medio supersticio campo scilicet penitus rubicundo...*” áll. Ez alapján itt két pólyának írtam le a paszomántozást, de a címerleírásokban már a szabályos heraldikai megfogalmazást alkalmaztam. Mint a későbbiekben látni fogjuk a paszománt (két pólya) ezüst lesz.

⁷⁴ *Hannewald, B.*: i. m. 15. tábla., *Pálffy G.*: Magyar Királyság. 561. (10. kép).

kék mezőben arany csillag lebeg,⁷⁵ ez tehát valószínűsíti a királyi pecséten is az arany csillagot. E kijelentést megerősíti egy másfél évszázaddal későbbi kancelláriai ügyirat, melyben megtalálható a Horvát Tanács pecsétjének színes terve (100. kép).⁷⁶ Természetesen a két évtizeddel, illetve másfél évszázaddal későbbi forrásokat nem vetíthetjük vissza a 16. század végének, 17. század elejének királyi kettőspecsétjére, de talán nem elhamarkodott az a következtetés, hogy a Habsburg királyi reprezentációban a 19. századig – II. Ulászló adományától eltérően – a felső kék mezőben lévő csillag máza arany, a paszománt ezüst, a pólya zöld.⁷⁷ Mivel a pecsétet minden valószínűség szerint a királyi kancellária útmutatásának megfelelően vésték meg, ezért elképzelhető, hogy azon a hagyományos, középkorban adományozott mázakat kellene feltételeznünk, azonban a paszomántozás a pecséten hullámos, a II. Ulászló által adományozott címereslevélen egyenes, tehát még megjelenési formáját tekintve sem teljesen azonos a pecsétábrával a középkori címereslevélével. Van azonban négy címereslevél, amelynek kísérőcímerai a királyi kettőspecséteken ábrázolt, és a titulátúrában szereplő valamennyi magyar vonatkozású címert tartalmazzák.⁷⁸ Ezek egységesek abban, hogy Szlavónia címerének pólyája vörös, tehát a királyi kancellária címerfestői a középkori hagyományt vették alapul a szlavón címer ábrázolásában.

A fentiek után érdemes kitérni Bulgária címerének kicsit alaposabb vizsgálatára is. Mint korábban láttuk, a középkori magyar hagyományban egy pajzson harántirányban futó farkas szerepelt a címeren, ezt az ábrázolási tradíciót folytatta I. Ferdinánd és I. Miksa is a királyi kettőspecséteken – mindhárom pecséten harántirányban jobbra futó farkas látható. A címer mázaival kapcsolatos kérdés megválaszolásához – hogy milyen színű a pajzs borítása, illetve a farkas máza – a korábbiakhoz hasonlóan érdemes a címereslevelek kísérőcímeréhez fordulnunk, és találunk is egy olyan címert, amelyben vörös pajzson természetes színű harántirányban jobbra futó farkas van (88. kép).⁷⁹ Bár a hivatkozott címer egy viszonylag késői ábrázolás, de itt ismét bevonhatjuk a vizsgálatba a Korcsolyás család címereslevelét – a zöld harántpólyában futó farkassal –, amelynek pajzsa vörös, tehát a pajzs borítása

⁷⁵ MNL-OL-R 64-1.-No. 233. II. Ferdinánd nemesség- és címermegerősítő oklevele Bakács Sándor és fia részére (Bécs, 1622. augusztus 15.). Szlavónia, és általában a Szent Korona országainak kísérőcímerként megjelenő címerai a címeresleveleken olyan variabilitást mutatnak, amelyek feldolgozása önálló tanulmányt igényel.

⁷⁶ MNL-OL-A-1 (A Magyar Királyi Kancellária 1770 előtti regisztratúrája, Az uralkodóhoz érkezett iratok, Originale referadae, a továbbiakban: A 1)–1776–2490. Az ügyiratban megtalálható a címereket azonosító terv. Az előterjesztés 1776. május 13-án kelt.

⁷⁷ Természetesen heraldikailag az arany fémeket jelent, és nagy valószínűséggel a középkori címer tekintetben történt megváltoztatása is tudatos lehetett, mert így a címer már nem vét a heraldikai színszabály ellen (a korábbi változat: kék mezőben vörös csillag, megsérti a színszabályt).

⁷⁸ MNL-OL-P 2007 (Kolleisz család)–I.–No. 3. III. Ferdinánd magyar nemességadományozó és címermegerősítő oklevele stainforti Kolleisz Ernő Konrád és családja részére (Bécs, 1654. augusztus 28.), MNL-OL-E 148-a–Fasc. 1173.–No. 1. I. Lipót magyar nemesség- és címeradományozó oklevele Johann Ludwig Gössinger és családja részére (Bécs, 1659. április 22.), MNL-OL-E 148-a–Fasc. 1882.–No. 13. I. Lipót magyar nemességmegújító és címeradományozó oklevele Thobias a Preinperg és családja részére (Pozsony, 1659. szeptember 30.), MNL-OL-R 64-1.-No. 545. I. Lipót nemesség- és címeradományozó oklevele zuannai Melchioris János György és családja részére (Bécs, 1668. január 25.).

⁷⁹ MNL-OL-R 64-1.-No. 213. II. Ferdinánd nemesség- és címeradományozó oklevele Torma István és családja részére (Bécs, 1620. február 16.).

mindenképpen egy korábbi hagyományt sejtet. Mint korábban már szó esett róla, Francolin címerkönyvében ezüst pajzs zöld harántpólyájában jobbra futó farkas látható, de ez sokkal inkább magyarázható a magyar heraldikai tradíció ismeretének hiányával, mint egy más hagyománnyal (79. kép).⁸⁰ Természetesen felmerülhet a jogos kérdés – tekintve, hogy a bolgár címer farkasa a 16. második felében került pólyába –, hogy nem Szlavónia címerének félreértelmezéséről van-e szó,⁸¹ amit megerősíteni látszik az is, hogy Szlavónia címerének nyestje a középkor végi címeradománytól eltérően nem vörös, hanem zöld pólyában jelenik meg a koronázási zászlóterven. Ezt a feltevést mindenképpen cáfolja az, hogy Szlavónia nyestje I. Ferdinánd temetési menetének zászlóján kék pajzs ezüst pólyájában volt látható, tehát a hatalmi reprezentáció egyik igen fontos emlékéen a szlavón pajzs borítása megegyezett a középkori magyar tradícióval. Ugyanezen okból kizárható az is, hogy a Torma család címereslevelén nyest lenne – bár a nyest és farkas közti anatómiai különbségek ilyen kis méretben nehezen érzékeltethetők, a pajzs borítása nem illeszkedne a magyar hagyományba.⁸² Nem minden tanulság nélkül való megvizsgálni, hogy a 17. században a címereslevelek kísérőcímeri hogyan ábrázolták Bulgária címerét. Érdekes módon a századból eddig csak a korábban hivatkozott négy címereslevelet sikerült felkutatnom, amelyeken Bulgária címere látható,⁸³ azok is mind a század második feléből valók. Egységes az ábrázolásokban az, hogy mindegyik vörös pajzs kék balharántpólyájában balra futó farkast ábrázol. Ez azért különös, mert minden esetben indokoltabb lenne a harántpólya, ugyanis a címerek elhelyezése olyan, hogy vagy a családi címert veszik körül, vagy a császári címer köré csoportosulnak, ennek ellenére a bolgár címer farkasa minden esetben elfordul a központi címertől – nem elképzelhetetlen, hogy a királyi kettőspecsétek ábrázolásának szigorú követéséről van szó, ahova viszont valóban indokoltan, a heraldikai udvariasság miatt került balharántpólyába a

⁸⁰ Francolin, J.: i. m. Cr., képét közli: Pálffy G.: Magyar Királyság. 563. (14. kép).

⁸¹ Pálffy Géza egyértelműen e mellett foglal állást. Szerinte Virgil Solis idézett művében keverte össze először a két címert (t. i. Bulgária és Szlavónia címerét). Magam Solis művét csak az interneten tudtam megnézni, abban Bulgária címere nem szerepel: <https://digi.ub.uni-heidelberg.de/diglit/solis1555/0001/image> (utolsó letöltés 2018. december 1.). A Pálffy Géza által használt hasonmás kiadás könyvészeti adatai a következők: Solis, Virgil: Wappenbüchlein. Nürnberg, 1555. Reprintaufl.: Neustadt an der Aisch: Degener, 1974. Pálffy G.: A Magyar Királyság. 331.

⁸² Felmerülhet persze, hogy ez esetben csak a II. Ulászló adományában szereplő pólya színével, a vörössel borították a pajzsot, de ez sokkal bonyolultabb heraldikai magyarázat lenne, mint feltételezni, hogy Bulgária pajzsának tradicionális borítása vörös, úgyhogy ez esetben – alkalmazva Ockham borotvája elvét – a magam részéről a fenti megoldást választottam. Meg kell azonban jegyezni, hogy a címert kontextusából kiragadva értelmeztem, mivel a címereslevélén a további kísérőcímer a császári és a magyar kiscímer mellett Dalmácia és Horvátország, valamint kék pajzsban jobbra lépő arany griff a pajzs felső sarkaiban csillaggal. A dalmát és horvát címer mellett kézenfekvőbbnek tűnne Szlavónia jelképének ábrázolása, de véleményem szerint az adott címeren (különösen ami a láb hosszát illeti) inkább egy farkas látható. Ezzel persze megkérdőjeleződhet a korábban tárgyalt, a Sleger és Szoldán család címereslevelén (vörös pajzs három ezüst ágarral) a szlavón címerként való azonosítás, de abban az esetben a Vízkelethy-címereslevél mindenképp egy párhuzamos hagyományt sejtet. A Thobias a Preinperg részére adományozott címereslevél kísérőcímere viszont nyitva hagyja a kérdést, ugyanis azon Szlavónia címere: két kék hullámos pólyával vágott vörös pajzsban, a pólyák közt balra futó nyest, a felső mezőben nincs csillag, viszont Bulgária pajzsa ezen a címereslevélén is vörös ld.: MNL-OL-E-148-a-Fasc. 1882.-No. 13.

⁸³ A Kolleisz, Gössinger, Preinperg és Melchioris címereslevelek.

farkas.⁸⁴ A farkas – beleértve a Korcsolyás család címereslevelén látható zöld pólyában ábrázolt farkast is – természetes színű, egyetlen kivétel van: a Preinperg család címereslevele, ahol a máza ezüst.

Az országzászlók és az olajfestmény közötti további különbség, hogy Szerbia címere a zászlóterven ezüst, a festményen zöld pajzsban van, míg első ismert ábrázolásán – Richental címerkönyvében – vörös pajzsban található a vadkanfej,⁸⁵ ahogy Schrot művében is (71. kép). Francolin munkájában a zászlótervnek megfelelő ezüst a pajzs borítása (78. kép).⁸⁶ Meglepő viszont, hogy a 17. századi – Szlavónia és Bulgária kapcsán hivatkozott – négy címereslevélén Szerbia vadkanfeje kék pajzsba került, ami egy a királyi heraldikától egységesen eltérő hagyományra utal – erre egyelőre nem tudok magyarázattal szolgálni.

Ugyancsak különbözik Kumánia címere a zászlóterven és a festményen, ugyanis a terven az I. Rudolf királyi pecsétjén megjelenő cimerelemek tűnnek elő (ágaskodó, jobbra forduló kétfarkú oroszlán, előtte vörös fogyó hold, mögötte vörös csillag), az égitestek viszont az olajfestményről hiányoznak. Óvatosságra int ugyanakkor az, hogy a zászlóterven megjelenő égitestek, úgy tűnik, utólag kerültek a címerre – különösen a hold helyzete árulkodó, ugyanis az, láthatóan az oroszlán mancsa és feje közé „szorult”.⁸⁷ A pecsét címere és az olajfestmény megegyezik abban, hogy az oroszlán mindkét esetben (arany) koronás, azonban a korona lemaradt a zászlóterv ábrázolásáról – véleményem szerint a szándék itt is megvolt erre, mivel a fejtető majdnem vízszintes. Kumánia címerének esetében is egységes a királyi heraldikától való eltérés a 17. századi címeresleveleken, azok vörös pajzsban (koronás) arany oroszlánt ábrázolnak.⁸⁸ Mint láttuk, Schrot művében ezüst pajzsban jobbra lépő, ágaskodó, de egyfarkú és vörös, viszont arany koronás oroszlán áll – I. Ferdinánd temetési menetének zászlajához hasonlóan Walachia néven megnevezve a vonatkozó területet. Ez a címer – a koronát leszámítva – szinte teljesen megegyezik az I. János pecsétjén található hold és csillag nélküli címerrel, a mázak – mint korábban szó volt róla – az úgynevezett beszercei oroszlánnal rokonítják. Schrot művében azonban található egy másik ábrázolás is, amely már tartalmazza a holdat és a csillagot (74. kép).⁸⁹ Mint a képen látható, a Valachia minor megnevezéssel közölt címer már több elemében megegyezik az országzászló tervén található Kumánia címerével: itt már megjelenik a hold és a csillag, igaz, a pajzs borítása ezüst, az égitestek máza arany. Ugyanakkor figyelmet érdemel, hogy az oroszlán itt egyértelműen kétfarkú és fekete. Az ábrázolás valószínűleg Francolin művére vezethető vissza, aki a koronázási

⁸⁴ Mint korábban láthattuk, mind I. Ferdinánd, mind I. Miksa pecsétjein harántirányban volt a farkas, de ott így fordult középre.

⁸⁵ *Thallóczy L.*: i. m. 100–101.

⁸⁶ *Francolin, J.*: i. m. [BIV]v (Sernien). *Schrot, M.*: i. m. 18v.

⁸⁷ Azt már nem lehet megállapítani, hogy a betoldások rögtön megtörténtek, vagy csak később – esetleg II. Ferdinánd koronázása után – kerültek-e a tervre, mindenesetre e tekintetben gyanút keltő körülmény, hogy az olajfestmény nem ábrázolja az égitesteket. Megjegyzésre érdemes azonban, hogy a hold helyzete ugyanilyen II. Mátyás pecsétjétől III. Károly pecsétjéig.

⁸⁸ A Melchioris és a Gössinger család címereslevelén ezüst fogyó hold, a másik kettőn mindkét égitest arany, de a Preinperg-címereslevelén a hold növekvő. Megjegyzésre érdemes, hogy mindegyik címereslevélén kétfarkú az oroszlán.

⁸⁹ *Schrot, M.*: i. m. 253r.

zászlóterven megjelenő formában közölte Kumánia címerét, vagyis a fogyó hold az oroszlán mancsa és feje közt található (77. kép).⁹⁰ Érdekes megnéznünk a magyar tartományok színes ábrázolását a Kolleisz család címereslevelén is (90. kép)⁹¹.

A királyi pecsét hátlapjának magyar címereivel kapcsolatos kétségeket teljesen eloszlathatja II. Mátyás 1608-as koronázási emlékérmé,⁹² amelynek hátlapján a középső, korona nélküli kis-címert a magyar korona országainak címerei veszik körbe, a pajzsok külső – heraldikai jobb felső – sarkánál az adott ország nevének kezdőbetűjét megadva. Ez alapján a következő címerek láthatók: Dalmácia, Horvátország, Szlavónia,⁹³ Ráma,⁹⁴ Szerbia, Galícia,⁹⁵ Lodomeria, Kumánia,⁹⁶ Bulgária⁹⁷ (95. kép). A koronázási emlékérmének ez a típusa a 17. század közepéig megmaradt, ezt igazolja II. és III. Ferdinánd koronázási emlékérmének hátlapja (97., 99. kép).⁹⁸

I. Rudolf pecsétjének hátlapja egyéb tekintetben sem nélkülözi az újdonságokat, ugyanis egy erős külpolitikai programot jelez, hogy Erdély, Havasalföld és Moldva címere is megtalálható rajta – vagyis először szerepel magyar királyi pecséten Erdély címere.⁹⁹ A kérdéses címerek hasonló formában jelentek meg Báthory Zsigmond erdélyi fejedelmi pecsétjén, és utalnak I. Rudolf és Báthory Zsigmond szövetségkötésére.¹⁰⁰ Nagy

⁹⁰ *Francolin, J.*: i. m. [BIV]r (Walachien). Itt is érdemes megjegyezni, hogy ugyanúgy, ahogy Hannewald, Francolin és Schrot sem használja a magyar titulátúrában található *Cumania* megnevezést.

⁹¹ MNL-OL-P 2007-1.-No. 3.

⁹² MNM, Éremtár, ltsz.: 124.1885.1. *Soltész F. G.–Tóth Cs.–Pálffy G.*: 86–87. No. 38.

⁹³ A pajzsot hullámokkal paszomántozott pólya vágja, a nyest jobbra fut, a felső mezőben csillag lebeg.

⁹⁴ Jobbról kinövő, könyökében hajlított, kardot tartó jobb kar. A sarokban R betű áll, tehát Ráma és nem Bosznia.

⁹⁵ Egy más alatt két korona.

⁹⁶ Az oroszlán az érmen egyfarkú.

⁹⁷ Harántpólyában jobbra futó farkas. Érdekes megjegyezni, hogy itt – a pecsétektől eltérően – nem balharántpólya van.

⁹⁸ Az emlékérmék jelzete II. Ferdinánd: MNM, Éremtár, ltsz.: 147.1885.59., *Soltész F. G.–Tóth Cs.–Pálffy G.*: 97.

No. 51., III. Ferdinánd: MNM, Éremtár, ltsz.: R.III.31., *Soltész F. G.–Tóth Cs.–Pálffy G.*: 109. No. 72.

⁹⁹ I. Rudolf kettőspecsétjének legkorábbi, általam ismert lenyomata a következő oklevélen található: MNL-OL-P 450 (Lónyay család)–I.–VII.–No. 2. I. Rudolf nemességmegerősítő és címerbővítő oklevele Daróczy Ferenc és családja részére (Prága, 1603. május 15.). Erdély címerére ld.: *Keöpeczi Sebestyén József*: Erdély címere. *Turul*, 35 (1917) 33–48. (a továbbiakban: *Keöpeczi S. J.*). Báthory Zsigmond pecsétjére *uo.*: 37.

¹⁰⁰ *Keöpeczi S. J.*: i. m. 37., pecséttrajzzal. Báthory Zsigmond pecsétjének ép lenyomata megtalálható a következő oklevélen: MNL-OL-F 21 (Kolozsmonostori Konvent Országos Levéltára, Armales)–B–No. 52. Báthory Zsigmond nemesség- és címeradományozó oklevele Bántó alias Asztalos György részére (Gyulafehérvár, 1598. március 11.). Báthory Zsigmond lemondásairól ld.: *Tóth Sándor László*: Báthori Zsigmond politikája és harmadik lemondása (1599–1601). *Aetas*, 26 (2011) 2. szám 85–98. Életrajzának összefoglalására: *Oborni Teréz*: Erdély fejedelmei. Budapest, 2002. 46–60. Báthory Zsigmond első, 1594-es lemondását, majd visszatérését követően kötött szövetséget Rudolffal és vette feleségül 1595-ben Habsburg Mária Krisztiánát, a király unokatestvérét. Moldva és Havasalföld ebben az időben szövetségre lépett Báthoryval és elismerte főségét ld.: *Lele József*: Erdély a tizenöt éves háborúban és a porta. *Aetas*, 6 (1991) 3–4. sz. 103–136. 107. Sőt a titulátúrába is felveszi Moldva és Havasalföld fejedelmi címét ld.: Erdélyi Országgyűlési Emlékek (Szerk. Szilágyi Sándor) I–XXI. Bp. 1875–1898., V. Bp., 1879. 577. (II. szám): „*Sigismundus Dei gratia Transsylvaniae, Moldvaiae, Valachiae, Transalpiniae et sacri Romani Imperii princeps, partium regni Hungariae dominus, aurei velleris eques et Siculorum comes etc.*”

valószínűséggel a tizenötéves háború célját tükrözik a hátlapra került címerek, vagyis a török kiűzése után Erdély, Moldva és Havas-alföld megszerzését a Habsburg Birodalom, illetve a Magyar Királyság számára. Valószínűleg a királyi kancellárián kereshetjük a kettőspecséten megtalálható, külpolitikai programként felfogható címeregyüttes értelmi szerzőjét, hiszen egyrészt a magyar hagyomány szerinti Kumánia, másrészt a többé-kevésbé e területnek megfelelő Kárpátokon túli vajdaságok címereinek megjelenése egyértelműen kifejezik ezt a programot. Érdekes egy kicsit tüzetesebben megvizsgálni ezt a három címet, melyek mázaival kapcsolatban szintén a korszak címeresleveleit hívhatjuk segítségül.

Erdély címere nem a később ismert alakjában tűnik elénk a királyi pecséten, mivel a sas fején nincs korona, továbbá nem található benne nap és hold, valamint pólya – ez utóbbi mesteralak kapcsán érdemes megjegyezni, hogy Báthory Zsigmond pecsétjén is csak vágott a címer, a növekvő sas ott sem koronás, de az égitestek fölött lebegnek. A 17. század elejéről öt olyan címereslevelet sikerült felkutatni, melyeken megtalálható Erdély címere – a festmények egy része elmosódott, ezért azokból csak óvatosan lehet általános következtetéseket levonni.¹⁰¹ Az ötből két címerben – Vadas és Krasznai család – nincs pólya, a másik háromban vörös pólya látható. A mezők mázai is többfélék, a Vadas és Krasznai vörössel és kézzel, a Literátus és Becse kézzel és zölddel, míg a Kiss család elmosódott, ezért bizonytalanabb azonosítású címereslevelén arannyal és zölddel vágott a pajzs. Egyedül a Krasznai család címereslevelén van korona a sas fején, amely mindegyiken jobbra fordul, ugyanúgy, ahogy az erdélyi fejedelmi pecséten, a királyi pecséten azonban balra. Báthory pecsétje azért árulkodó, mert abban a sas feje elfordul a középpontban lévő családi címertől, míg a királyi pecséten, a többi címerhez hasonlóan, a heraldikai udvariasság miatt fordul balra. Szintén jellegzetessége a címeresleveleken lévő ábrázolásoknak, hogy a felső mezőben nincsenek égitestek, az alsó mezőben található hét vár nem lebeg, hanem dombokon áll. A várak mindegyik címerben két sorban helyezkednek el, a Literátus család címereslevelén 3-4, a többiben 4-3 csoportban – Báthory pecsétjén három sorban 3-3-1, míg a királyi pecséten két sorban 3-4 csoportban találhatók és lebegő helyzetűek.

Havasalföld középkori eredetű, ám ebben a formában a királyi pecséten megjelenő címere szintén Báthory Zsigmond pecsétjével állítható párhuzamba, azonban a királyi pecséten a felső mező napja a bal felső sarokban lebeg, és hold nincs rajta – ellentétben a fejedelmi pecséttel –, az alsó mezőben mindkét kaftános alak egyik keze csípőre van téve, míg az ellentétes karjukat a köztük lévő fa felé nyújtják.¹⁰² A felső mező önálló címerként egy

¹⁰¹ MNL-OL-R 64-1.-No. 115. Bocskai István nemesség- és címeradományozó oklevele bélteki Vadas István és családja részére (Kassa, 1605. június 24.), MNL-OL-F 3 (Gyulafehérvári káptalan országos levéltára, Centuriae) –Xx–No. 3. Bocskai István nemesség- és címeradományozó oklevele Krasznai Tamás és családja részére (Kassa, 1605. július 14.), MNL-OL-R 64-1.-No. 117. Bocskai István nemesség- és címeradományozó oklevele sztrapkói Kiss János és családja részére (Korpona, 1605. december 11.), MNL-OL-R 64-1.-No. 118. Bocskai István nemesség- és címeradományozó oklevele losonci Literátus János és családja részére (Kassa, 1605. hónap nem olvasható 6.), MNL-OL-R 64-1.-No. 119. Bocskai István nemesség- és címeradományozó oklevele losonci Becse Gergely és családja részére (Kassa, 1606. január 11.).

¹⁰² Moldva és Havasalföld címereire ld.: *Elekes Lajos*: A havaselvei vajdák címerei a középkorban. *Turul*, 60 (1942) 12–21. Báthory Zsigmond pecsétjét Keöpeczi úgy közölte, hogy a fa tetején balra forduló, csőrében

címereslevél kísérocímereként megtalálható, melynek érdekessége, hogy azon – bár királyi adomány – Moldva és a Báthory család címere is rajta van.¹⁰³ Havasalföld címerében a balra forduló sas vörös pajzsban zöld hármashalmon áll (fejével nem fordul jobbra), a csőrében nincs kereszt és égitestek sem láthatók. Ez alapján, a királyi pecséten megjelenő címerben a felső mező vélhetőleg vörös, az alsóval kapcsolatban azonban egyéb párhuzamok híján csak találgathatunk – a 19. század végének szakirodalma ezt ezüst mezőnek tartotta. A királyi pecséten megjelenő Moldva címere szintén párhuzamba állítható Báthory Zsigmond pecsétjével, azonban azon – ellentétben a fejedelmi pecséttel – nap és hold nem található, csak az ökör szarva közt a csillag. Mint a Zsigmondffy-címereslevélén láthatjuk, a pajzs vörös – bár egyetlen égitest sincs rajta (93. kép)¹⁰⁴.

Az 5. és 6., sast ábrázoló címerek kapcsán csak találgathatunk azonosításukat illetően. Bár az 5. sakkozottnak tűnik – tehát Morvaország –, viszont a 6. címeren, a sas szárnyain látható pánt alapján az Szilézia és Tirol is lehet. A köriratban előrébb található és előkelőbb Szilézia hercegségének megjelenése a címergyűrűben kézenfekvőbbnek tűnhet, mint Tirol grófságé, azonban a címert ugyanolyan korona fedi, mint Morvaországét, ezért nagyobb valószínűséggel Tirol lehet a kérdéses címer. Még egy kis megjegyzést érdemes tenni a pecsét kapcsán, nevezetesen azt, hogy a címerek száma ugyan változatlan, de a vizsgált korszakban először fordul elő, hogy a köriratban nem szerepel a Habsburg grófság, illetve a címerek közt sem Elzász sem Habsburg nem található meg a kettőspecséten.

gyűrűt tartó holló áll – bár magam a hollót a lenyomaton nem látom –, viszont a két alak keze nincs a csípőjükön ld.: *Keöpeczi S. J.*: i. m. 37.

¹⁰³ MNL-OL-R 64-1.-No. 41. I. Miksa nemesség- és címeradományozó oklevele újhelyi Zsigmondffy Miklós és családja részére (Bécs, 1576. február 22.). Zsigmondffy, a címereslevél tanúsága szerint, a kisebb kancellária jegyzője volt. A család előneve a Nyitra megyei Vágújhelyre utal, azonban a címereslevélén lévő kísérocímerek Báthori István erdélyi fejedelemmel kapcsolatos diplomáciai tevékenységgel lehetnek kapcsolatban. Ezzel a feltételezéssel kapcsolatban az oklevél dátuma lehet gyanút keltő, mivel 1575-ben Miksa és Báthori István is próbálta megszerezni a Lengyel Királyságot. A címereslevél kísérocímereiből három köthető Miksához (a magyar kiscímer, a cseh címer a kétfarkú oroszlánnal és Ausztria pólyás címere), és három Báthori Istvánhoz (Báthori család címere, Havasalföld, Moldva).

¹⁰⁴ MNL-OL-R 64-1.-No. 41.

II. MÁTYÁS ELSŐ KETTŐSPECSÉTJE

(57–58. kép)¹⁰⁵

Előlap körirata:

MATHIAS II. D:(EI) G:(RATIA) HVNG:(ARIAE) BOH:(EMIAE) DAL:(MATIAE)
CRO:(ATIAE) SCL:(AVONIAE) RAM:(AE) SERV:(IAE) GALITI:(AE)
LODOM:(ERIAE) CVMAN:(IAE) BVLGARIÆQ(UE) REX

Előlap címerei:

1. Magyarország (4), 2. Dalmácia, 3. Horvátország, 4. a. d. Kasztília, b. c. León,
5. a. d. Aragónia (2), b. c. Szicília (2), 6. a. Ausztria, b. Burgundia (1);

Rendi jelvény: 1., 6.: Aranygyapjas Rend

Pajzstartók:

1.: egy-egy griff, 2-3.: a pajzs mögött egy-egy fejével befelé forduló kitárt szárnyú sas,
4-5.: a pajzs mögött két-két leopárd, 6.: egy-egy szárnyas puttó

Hátlap körirata:

ARCHIDVX AVSTR:(IAE) DVX BVRG:(VNDIAE) STYR:(IAE) CARINT:(IAE)
CARN:(IOLAE) ET WIERT:(ENBERGAE) AC SVPER:(IORIS) INFER:(IORISQUE)
SILE:(SIAE) MARCH:(IO) MOR:(AVIAE) COM:(ES) TYRO(LIS)

Hátlap címerei közepén

Szív pajzs: 1. Ausztria, 2. Burgundia (1);

Nagy pajzs: 1. 4. Magyarország (5), 2. 3. Csehország;

Rendi jelvény: Aranygyapjas Rend

Pajzstartók: egy-egy griff

Hátlap címergyűrűje:

¹⁰⁵ A közölt pecsétlenyomat jelzete: MNL–OL–R 64–1.–No. 171. II. Mátyás nemesség- és címeradományozó oklevele Bella Gáspár részére (Bécs, 1612. január 3.). A pecsét elő- és hátlapjának közlését ld. *Posse, O.*: i. m. III. 28., Tafel 46/1–2., V. 71. (No. 25.). Posse a *corroboratio* alapján (*secreto sigillo nostro, quo ut Rex Hungariae utimur* – vagyis titkospecsét), valamint a hátlapon a köriratban Felső- és Alsószilézia címét gyanúsítgatja, ezért hamisnak véli a pecsétet, azonban véleményem szerint mind a pecsét, mind az oklevél (ennek eredetiségét Posse sem vitatja) eredeti, hiszen további töredékes lenyomata is ismert egy 1609. szeptember 29-i keltezésű oklevélén: MNL–OL–P 1881–1.–No. 5. (mint, később látni fogjuk a pecsétlenyomót 1610-ben készítették el, tehát az oklevél az uralkodói döntés dátumát tartalmazza). Az valóban érdekes jelenség, hogy míg I. Ferdinánd és I. Miksa pecsétjein megjelenik önálló címerként Felső- és Alsó-Szilézia, addig ezen a pecséten Sziléziát már csak a sas jelképezi, mégis ez tartalmazza a két Szilézia címét.

1. Ráma (2), 2. Galícia (1), 3. Kumánia (3), 4. Stájerország, 5. Szilézia (1), 6. Tirol, 7. Morvaország (3), 8. Habsburg (1), 9. Karintia (1), 10. Bulgária (2), 11. Lodomeria (1), 12. Szerbia (1), 13. Szlavónia (1);

II. Mátyás első kettőspecsétjének előlapja az uralkodó trónon ülő alakját ábrázolja, fején a Szent Koronával. A pecsét előlapjának gipszmásolatán a jobb oldalon látszik három *pendilla* (láncocsk),¹⁰⁶ sőt az egyik végén a lóhere alakú foglalat is – mint ismert, a korona két oldalán négy-négy, hátul egy láncocsk van, melyek lóhere alakú drágakőfoglalatban végződnek. Az abroncskorona pártáján láthatók a váltakozó, íves és háromszög alakú végződések, a korona tetején a kereszt egyenes (102. kép). Az előlapon, az uralkodó trónon ülő alakja fölött Magyarország címere látható, de nem a Szent Koronával fedve. A pecsét köriratában az uralkodó nevét követően a magyar királyi sorszám következik – ez a korszakban az egyetlen pecsét, melyen a számozás a magyar királyi címre utal. A hátlapon, a középső címerben megtalálható a cseh oroslán és köriratából következően is megállapítható, hogy viselte a cseh királyi címet. Ez alapján azt gondolnánk, hogy a pecsét cseh királlyá koronázása után (1611. május 23.), és német-római császárrá koronázása előtt (1612. június 13.) lehetett használatban, de ismert egy magyar címereslevél, amely szerint már 1609-ben ez a pecsét volt használatos,¹⁰⁷ vagyis 1608. november 19. után már ez volt II. Mátyás királyi nagy kettőspecsétje. A cseh címer és királyi cím feltüntetése valójában egy jelzésértékű programot jelenít meg bátyjával, Rudolffal szemben, aki csak a német-római császári címet és a Cseh Királyságot tartotta meg 1608 után.¹⁰⁸ A hátlap középső címerének további érdekessége, hogy az első és negyedik negyedben Magyarországot a hétszer vágott mező jelképezi – ez az 1526–1848 közti időszakban az egyetlen esete magyar királyi kettős-pecséteken a vágásos címer önálló előfordulásának. A címerrel kapcsolatban még a mázak megállapítására is van támpontunk, ugyanis a páratlan mezőket damaszkolással díszítették. A damaszkolásnak ugyan nincsenek általánosan elfogadott és alkalmazott szabályai, hogy az színt vagy fémet jelöl-e, ugyanakkor a pecsét elő- és hátlapján is található egy olyan címer, nevezetesen Ausztria címere, amelyben a pólyát szintén damaszkolással díszítették. Ebből következően a magyar címer ezüsttel és vörössel hétszer vágott.

¹⁰⁶ MNL–OL–V 1–No. 136. A korona tetején lévő kereszt a gipszmásolaton nem látszik.

¹⁰⁷ A pecsét ép lenyomata megvolt a következő oklevélen: MNL–OL–P 1881–1.–No. 5. Az oklevél mellett megtalálható egy kiadványban megjelent fényképe, amelyen a pecsét még ép. Azonban a ma már csak nagyon kis töredék is elég arra, hogy a pecsétet II. Mátyás első kettőspecsétjeként azonosíthassuk. Érdekessége ennek az oklevélnek a *corroboratio*: „*In cuius rei memoriam firmitatemque perpetuam, presentes literas nostras privilegiales maiori sive duplici secreto sigillo nostro quo ut Rex Hungariae utimur impendenti communitas.*” Vagyis a pecsétet nagyobb, vagy kettős titkospecsétnek nevezi. Később, ha ritkán is, de előfordul a királyi kettőspecsétek nagyobb kettős titkospecsétként történő megnevezése.

¹⁰⁸ Pálffy G.: Magyar Királyság. 387–403. Nem lehetetlen, hogy az előző lábjegyzetben említett kettős titkospecsét megnevezést a cseh trónigényt kifejező, köriratban is megjelenő cseh királyi cím és a hátlap közepén lévő címer indokolta. 1848-ig az MNL OL Címereslevél-adatbázisa szerint összesen 16 oklevél *corroboratio*ja tartalmazza valamilyen formában a kettős titkospecsét meghatározást, de ennek használatában egyelőre semmilyen következetes gyakorlatot nem sikerült kimutatni.

Az ezt a pecsétlenyomatot készítő *typarium*ot használták a későbbi magyar uralkodók újra meg újra átvésve egészen 1740-ig, III. Károly haláláig. Ezt bizonyítja, hogy III. Károly előlapja *typarium*ának hátoldalán a következő szöveg áll:¹⁰⁹

ILL(VSTRISSI)MVS AC REVER(ENDISSI)MVS DO(MI)NUS D.(OMINUS)
FRANCISCVS FORGACZ DE GHIMES S.(ANCTAE) ROM.(ANAE) ECCLESIAE
PRESBYTER CARDINALIS ET ARCHIEPISCOPVS STRIGONIEN(SIS) EX
SPECIALI MANDATO SER(ENISSI)MI REGIS HVNGAR(IAE) MATTHIAE II
SIGILLVM HOC DVPLEX SCVLPI CVRAVIT ANNO SALVTIS MDCX

A fentiekből látható, hogy a főkancellári tisztséget is betöltő esztergomi érsek felügyelte a pecsét vésetését, a kettőspecsét hátlapján, a középső címeren lévő korona belső abróncsán megtalálható római (MDCX) és arab (1610) számokkal is a *typarium* vésésének éve.¹¹⁰ A Szent Korona Prágából történt hazahozatala, valamint képi formában történő pontos megjelenítése a királyi kettőspecséten erőteljes szimbolikus jelzése a Habsburg Monarchián belül megerősödött Magyar Királyság rendi különállásának.¹¹¹ Ennek numizmatikában megjelenő kifejezése II. Mátyás, majd II. és III. Ferdinánd koronázási emlékérméinek előlapja, amelyeken az uralkodók portréja a Szent Koronával látható (94., 96., 98. kép).¹¹²

Az biztos, hogy II. Mátyásnak ezt a pecsétnyomóját vészték át német-római császárrá koronázása után, ugyanis a pajzstartók helyzete és alakja, az *aedicula* oszlopainak formája és alakja, az uralkodó mögötti trónkárpit damaszkolása teljesen megegyezik a későbbi királyi pecsétekkel. Az előlapot nagymértékben, mind köriratát, mind címereit tekintve megváltoztatták, majd I. Józsefnél történik kisebb változtatás, de az előbb sorolt elemek azonossága kétségtelenné teszi a pecsétnyomó azonos voltát. Ugyanez igaz a hátlapra is. Csak a középen lévő címert és a köriratot vészték át 1612 júniusa után, de a pajzstartók és a címergyűrű címerei változatlanok maradtak. A címergyűrűben először jelennek meg Stájerország és Karintia címerei, amelyek ezt követően végig megtalálhatók lesznek a magyar királyi kettőspecséteken.

¹⁰⁹ A *typarium* hátoldalának lenyomata: MNL–OL–V 1–No. 146. Átírását közli Posse, O.: i. m. V. 70–71. (No. 20.).

¹¹⁰ A megfigyelés Avar Anton főlevéltáros éles szemét dicséri, ugyanis a 17. századi királyi pecséteket hasonló módon keltezték. Az évszámot egyébként a kettőspecsét újravésése idején (1612–1613) eltávolították.

¹¹¹ Pálffy G.: Magyar Királyság. 399–400. A korona útjáról ld.: Solymos Sz.: i. m. 40–41.

¹¹² II. Mátyás: MNM, Éremtár, ltsz.: 124.1885.1. Soltész F. G.–Tóth Cs.–Pálffy G.: 86–87. No. 38., II. Ferdinánd: MNM, Éremtár, ltsz.: 147.1885.59., Soltész F. G.–Tóth Cs.–Pálffy G.: 97. No. 51., III. Ferdinánd: MNM, Éremtár, ltsz.: R.III.31., Soltész F. G.–Tóth Cs.–Pálffy G.: 109. No. 72.

II. MÁTYÁS MÁSODIK KETTŐSPECSÉTJE

(59–60. kép)¹¹³

Előlap körirata:

MATHIAS DEI GRA:(TIA) ELEC:(TUS) RO:(MANORUM) IMP:(ERATOR)
SEMP:(ER) AVG:(USTUS) GERMANIÆ HVNG:(ARIAE) BOH:(EMIAE)
DAL:(MATIAE) CROA:(TIAE) SCLA:(VONIAE) RAMÆ SERV:(IAE)
GALLI:(TIAE) LODO:(MERIAE) CVMA:(NIAE) BVLGARIEQ(UE) ZC REX

Előlap címerei:

1. Német-római Birodalom, 2. Magyarország (4), 3. Csehország, 4. Dalmácia,
5. Horvátország, 6. a. Ausztria b. Burgundia (1);

Korona: 1. Habsburg házi korona

Rendi jelvény: 1., 6.: Aranygyapjas Rend

Pajzstartók:

1.: egy-egy griff, 2-3.: a pajzs mögött egy-egy fejével befelé forduló sas,
4-5.: két-két leopárd, 6.: egy-egy szárnyas puttó

Hátlap körirata:

ARCHIDVX AVSTRIÆ DVX BVRGVND:(IAE) STYRIÆ CARINT:(IAE)
CARNIOLÆ MARCHIO MORAVIÆ DVX SILESIÆ ET COMES TYROLIS ZC

Hátlap címerei középen

Szívpajzs: Magyarország (4),

Nagypajzs: Német-római Birodalom

Korona: Habsburg házi korona

Rendi jelvény: Aranygyapjas Rend

Pajzstartók: egy-egy griff

Hátlap címergyűrűje:

1. Ráma (2), 2. Galícia (1), 3. Kumánia (3), 4. Stájerország, 5. Szilézia (1), 6. Tirol,
7. Morvaország (3), 8. Habsburg (1), 9. Karintia (1), 10. Bulgária (2), 11. Lodomeria (1),
12. Szerbia (1), 13. Szlavónia (1);

II. Mátyás második kettőspecsétjének *typariumát* nyilvánvalóan német-római császárrá koronázása után (1612. június 13.) vészték át, az 1613. március 9-én és 10-én kelt két

¹¹³ A közölt pecsétlenyomat jelzete: MNL–OL–E–148–a–Fasc. 408–No. 31. II. Mátyás bárói rangemelő oklevele bekényi Alaghy Menyhért részére (Bécs, 1613. május 2.). A pecsét elő- és hátlapjának közlését ld. *Posse, O.*: i. m. III. 27., Tafel 44/1–2, V. 70–71. (No. 20.). Előlapjának képét és leírását közli: *Érszegi G.–Sölch M.*: i. m. 78. (42. szám).

címereslevél már második kettőspecsétjével lett megerősítve.¹¹⁴ A pecsét előlapjának köriratát természetesen a császári címmel egészítették ki, de így a körirat elrendezése teljesen megváltozott. II. Mátyás második kettőspecsétjén már nem szerepel uralkodói sorszám – általános gyakorlat szerint az első új néven uralkodó császár nevét nem követte sorszám.¹¹⁵ A pecsétkép annyiban módosult, hogy az uralkodó fején az úgynevezett Habsburg házi korona van, és természetesen a címereket is megváltoztatták a fent leírt módon. A hátlap középső pajzsát teljesen átvették, mert arra a német-római császári kétfejű sasos címer került, mellén, a szív-pajzsban a magyar kiscímerrel. A nagypajzsot az úgynevezett Habsburg házi korona fedi. A pajzstartók és a címergyűrű tekintetében a hátlap nem változott, azonban a pecsét köriratát itt is teljesen újravesték. Az ezt követő magyar uralkodók ennek a pecsétnek a *typarium*át használták 1740-ig, melyen csak a körirat változott, illetve I. József pecsétjének előlapján, és III. Károly pecsétjének hátlapján lesz kisebb változás.

A MAGYAR KIRÁLYI KETTŐSPECSÉT 1618–1711 KÖZÖTT

A fentiekben már szó volt róla, hogy II. Mátyás kettőspecsétjének *typarium*át használták az uralkodók, azon csak a neveket vették át. II. Ferdinánd: FERDINANDVS II. (61. kép),¹¹⁶ III. Ferdinánd: FERDINANDVS III. (62. kép),¹¹⁷ I. Lipót: LEOPOLDVS (63. kép),¹¹⁸ I. József: IOSEPHVS (64. kép)¹¹⁹ névalakban láthatók a pecséteken.

I. József kettőspecsétjének előlapján kisebb változtatásokat végeztek az uralkodó fején. Az eddig szakállas és bajszos király arcáról eltűnt az arcszőrzet, valamint a fejét – a kor divatjának megfelelően – hosszú barokk parókával fedték.

¹¹⁴ MNL–OL–E 148–a–Fasc.–1888.–No. 18. II. Mátyás nemesség- és címeradományozó oklevele Sasinóchy Lukács és családja részére (Pozsony, 1613. március 9.). A pecsétnek csak egy kis töredéke van az oklevélen, az előlapon Magyarország és Horvátország címerének töredéke (utóbbinál a pajzstartók oroszlánok), a hátlapon Lodomeria címere azonosítható, tehát ez a második kettőspecsét. MNL–OL–R 64–1.–No. 178. II. Mátyás nemesség- és címeradománya Győry János és családja részére. (Pozsony, 1613. március 10.). Sajnos csak a pecsét töredéke található meg az oklevélen, azonban felismerhető az előlapon: 2. címer Magyarország, 3. Csehország, 5. Horvátország, tehát ez kétségtelenül a második kettőspecsétje.

¹¹⁵ Ld. a későbbiekben I. Lipót és I. József pecsétjét. I. Ferencnél ez a gyakorlat nem kérdéses, mert első pecsétjének köriratában II. Ferenc, második pecsétjének köriratában I. Ferenc szerepel, de utóbbi mint osztrák császár.

¹¹⁶ A közölt pecsét jelzete: MNL–OL–R 64–1.–No. 1058. II. Ferdinánd nemesség- és címeradományozó oklevele Szveteney Miklós és családja részére (Bécs, 1635. január 2.). A pecsét elő- és hátlapjának közlését ld. *Posse, O.: i. m. III. 30., Tafel 52/1–2., V. 73. (No. 26.)*.

¹¹⁷ A közölt pecsét jelzete: MNL–OL–P 2007–1.–No. 3. III. Ferdinánd magyar nemességadományozó és címermegerősítő oklevele stainforti Kolleisz Ernő Konrád és családja részére (Bécs, 1654. augusztus 28.). A pecsét elő- és hátlapjának közlését ld. *Posse, O.: i. m. III. 34., Tafel 58/1–2., V. 76. (No. 33.)*. Előlapjának képét és leírását közli: *Érszegi G.–Sölch M.: i. m. 78. (43. szám)*.

¹¹⁸ MNL–OL–V 4 (Iratokról leszakadt eredeti pecsétek gyűjteménye)–No. 106. A pecsét elő- és hátlapjának közlését ld. *Posse, O.: i. m. III. 37., Tafel 66/1–2., V. 1913. 78. (No. 30.)*. Előlapjának képét és leírását közli: *Érszegi G.–Sölch M.: i. m. 80. (44. szám)*.

¹¹⁹ A közölt pecsét jelzete: MNL–OL–R 64–1.–No. 695. I. József magyar nemesség- és címermegerősítő, valamint címerbővítő oklevele Spöckl János Mihály részére (1709. február.12.) A pecsét elő- és hátlapjának közlését ld. *Posse, O.: i. m. III. 40., Tafel 73/1–2., V. 81. (No. 20.)*. Előlapjának képét és leírását közli: *Érszegi G.–Sölch M.: i. m. 80. (45. szám)*.

III. KÁROLY KETTŐSPECSÉTJE

(4–5. kép)¹²⁰

Előlap körirata:

CAROLVS. VI: D:(EI) G:(RATIA) EL:(ECTUS) RO(MANORUM) IM:(PERATOR)
SEMP.(ER) AV:(GUSTUS) GER:(MANIAE) HISP:(ANIAE) HVNG.(ARIAE)
BOH:(EMIAE) DAL:(MATIAE) CROA:(TIAE) SCLA:(VONIAE) RAMÆ SERV(IAE)
GALLI:(TIAE) LODO:(MERIAE) CVMA:(NIAE) BVLGARIE EC REX

Előlap címerei:

1. *szívpajzs*: a. Ausztria, b. Kasztília, *nagypajzs*: Német-római Birodalom, 2. Magyarország (4), 3. Csehország, 4. Dalmácia, 5. Horvátország, 6. a. Ausztria, b. Burgundia (1);

Korona: 1. Habsburg házi korona

Rendi jelvény: 1., 6.: Aranygyapjas Rend

Pajzstartók:

1.: egy-egy griff, 2-3.: a pajzs mögött egy-egy befelé forduló sas,
4-5.: két-két leopárd, 6.: egy-egy szárnyas puttó

Hátlap körirata:

ARCHIDVX AVSTRIÆ DVX BVRGVND:(IAE) STYRIÆ CARINT:(IAE)
CARNIOLÆ MARCHIO MORAVIÆ DVX SILESIA ET COMES TYROLIS ZC

Hátlap címerei középen

Szívpajzs: Magyarország (4);

Középpajzs: 1. Kasztília, 2. León, 3. a. Szicília (1) b. Aragónia (1), 4. a. Ausztria b. Burgundia (2);

Alappajzs: Német-római Birodalom;

Korona: Habsburg házi korona

Rendi jelvény: Aranygyapjas Rend

Pajzstartók: egy-egy griff

Hátlap címergyűrűje:

1. Ráma (2), 2. Galícia (1), 3. Kumánia (3), 4. Stájerország, 5. Szilézia (1), 6. Tirol,
7. Morvaország (3), 8. Habsburg (1), 9. Karintia (1), 10. Bulgária (2), 11. Lodoméria (1),
12. Szerbia (1), 13. Szlavónia (1);

¹²⁰ A közölt pecsétmásolat jelzete: MNL-OL-V 1-No. 173. és 174. A *typarium* elő- és hátlapjának közlését ld. *Posse, O.*: i. m. IV. 12., Tafel 10/1–2., V. 84. (No. 40.). Előlapjának képét és leírását közli: *Érszegi G.–Sölch M.*: i. m. 82. (46. szám).

1711-ben, I. József fiú utód nélküli halála után, öccse, Károly került a Német-római Birodalom és így a Magyar Királyság trónjára is. III. Károly magyar királyi kettőspecsétjének mind köriratában, mind címereiben hangsúlyos szerepet kapnak a Spanyol Királyság címerei, ugyanis II. Károly spanyol király halálával, és ezzel a Habsburgok spanyol ágának kihalásával 1700-ban kitört a spanyol örökösödési háború. A spanyol területekért a Franciaország trónján ülő XIV. Lajos, vagyis a Bourbon dinasztia és a Habsburg dinasztia osztrák ága vetélkedett. A Habsburg család I. Lipót kisebbik fiát, Károlyt szánta a spanyol trónra. A háború még az uralkodóváltást követően is folyt, ezért kapnak hangsúlyos szerepet a spanyol elemek a kettőspecsét hátlapján, a középső címer középpajzsán. Ide kerültek negyedelt pajzsba Kasztília, León, Aragónia és Szicília címerei. Ezekkel kapcsolatban megjegyzésre érdemes, hogy a negyedik negyed bal mezőjében található Burgundia címere – vélhetően vésési hibából – nem öt, hanem hat harántosztást, tehát három harántpólyát tartalmaz. Az előlap köriratát teljesen újravésték, valamint az uralkodó feje fölött lévő címer hasított szív-pajzsába került Ausztria és Kasztília címere – utóbbi esetében a vár lebegő helyzetű a pajzson. A hátlapon csak a középső címert vésték újra, azt viszont technikailag bravúrosan oldotta meg a vésnök, ugyanis Magyarország kiscímerének korábbi helyén, a koronát megtartva vésték át a pajzsot, ebből lett a középpajzs, amelynek szív-pajzsába a korona nélküli magyar kiscímer került. Bár III. Károlynak 1714-ben le kellett mondania a spanyol trónról, uralkodása végéig ezt a kettőspecsétet használta.¹²¹

¹²¹ 1722-ben is ez a pecsét található Némethi János nemesség- és címeradományozó oklevelén: MNL-OL-R 64-1.-No. 880/a. (Bécs 1722. november 27.)

MÁRIA TERÉZIA ELSŐ KETTŐSPECSÉTJE

(6–7. kép)¹²²

Előlap körirata:

MARIA THERESIA D:(EI) G:(RATIA) ROM:(ANORUM) IMPERATRIX
GERMANIAE HUNGARIAE BOHEM:(IAE) DALM:(ATIAE) CROAT:(IAE)
SCLAV:(ONIAE) RAM:(AE) SERV:(IAE) GALLIT:(IAE) LODOM:(ERIAE)
CUM:(ANIAE) BULGARIAEQ:(UE) &C: REGINA

Előlap címerei

1. *szívpajzs*: a. Ausztria b. Burgundia (2); *nagypajzs*: Német-római Birodalom,
2. Magyarország (6), 3. Csehország, 4. Dalmácia, 5. Horvátország, 6. Szlavónia(2);

Koronák: 1. Habsburg házi korona, 2. Szent Korona, 3. Cseh Királyság Vencel-koronája

Pajzstartók: 1.: egy-egy griff

Hátlap körirata:

ARCHIDUX AUST:(RIAE) DUX BURG:(UNDIAE) SUP:(ERIORIS) ET
INFER:(IORIS) SILES:(IAE) STYR:(IAE) CARINTH:(IAE) CARN:(IOLAE)
MARCHIO MORAV:(IAE) COMES HABSB:(URGI) TYR:(OLIS) &C:
LOTH:(ARINGIAE) ET BARR:(I) DUX MAG:(NA) DUX HETR:(URIAE)

Hátlap címerei középen

I. *Szívpajzs*: Magyarország (6);

Középpajzs pajzsfő: II. első sor: 1. Kasztília, 2. León, második sor: 3. Aragónia (2), 4.
Szicília (2); III. Luxemburg (1); IV. Burgau;

Középpajzs pajzlderék: V. Morvaország (3); VI. Tirol;

Középpajzs pajzstalp: VII. Lotharingia; VIII. Bar; IX. Toszkána (1);

Alappajzs: Német-római Birodalom;

Koronák

szívpajzs: Szent Korona,

alappajzs: Habsburg házi korona

Pajzstartók: egy-egy angyal

¹²² A közölt pecsétmásolat jelzete: V 1–No. 184. és 185. A *typarium* elő- és hátlapjának közlését ld. *Posse, O.*: i. m. IV. 20., Tafel 29/1–2., V. 90. (No. 52.). Előlapjának képét és leírását közli: *Érszegi G.–Sölch M.*: i. m. 82. (47. szám). A gipszmásolat az egykor a Magyar Országos Levéltárban őrzött *typarium*mal készült, ez utóbbi sajnos már nem található az intézmény őrizetében. A *typarium* régi jelzete O.L. Typ. 34. volt. Ép lenyomata megtalálható a következő oklevélen: MNL–OL–P 747 (Gromann család)–No. 1. Mária Terézia nemesség- és címeradományozó oklevele Gromann Illés részére (Bécs, 1753. január 24.).

Hátlap címergyűrűje:

1. Szerbia (2), 2. Lodoméria (2), 3. Bulgária (3), 4. Szilézia (2), 5. Stájerország, 6. Krajna (1), 7. Mantova, 8. Karintia (2), 9. Milánó (1), 10. Brabant, 11. Kumánia (4), 12. Galícia (2), 13. Ráma (2);

Mária Terézia első kettőspecsétjét a szakirodalom¹²³ és az Országos Levéltár nyilvántartásai is a második kettőspecsétnek tartották, azonban úgy vélem joggal kérdőjelezhető meg, hogy ez valóban a második lett volna. Az 1741. évi X. törvénycikk (a primási és érseki méltóságról) szerint: „*Ö királyi felsége (...) kettős királyi pecsétjét is a mostani primás és esztergomi érsek ur kezébe adatni és őt annak ősi és törvényes használatába visszaállíttatni rendeli.*”¹²⁴ Azt a feltételezést, hogy a kettőspecsét nem került a primáshoz – természetesen ez még nem zárna ki, hogy ekkor már készült kettőspecsét – igazolja az 1751. évi III. törvénycikk, amelynek vonatkozó szövege a következő: „*(...) Ő felsége az előbb idézett 10. cikkely erejénél fogva, kettős királyi pecsétjét is ugyancsak a primás-érseknek, mint titkos főkancellárjának adandja át és őt annak ősi és törvényes használatába visszahelyezendi.*”¹²⁵ Abból a tényből, hogy 1740 és 1752 között nem ismerünk egyetlen oklevelet sem, amely kettős-pecséttel lett volna megerősítve, sőt egyelőre olyan *corroboratio* sem ismert, mely erre hivatkozna, továbbá a fent ismertetett törvények alapján joggal vonható le az a következtetés, hogy Mária Terézia második kettőspecsétjeként ismert pecsét valójában az első volt. Természetesen a legfontosabb érv mégis az, hogy a hátlapon, Habsburg házi korona alatt megtalálható a pecsét vésésének évszáma: 1752.

Mária Terézia első kettőspecsétje több szempontból is új korszak kezdete a magyar királyi kettőspecsétek sorában. Szerencsére 1769-ben, a nagyobb királyi titkospecsét megújításával kapcsolatos vitához szerelték első kettőspecsétjének tervét (8–9. kép).¹²⁶

Mária Terézia első kettőspecsétje a korábbi korszakhoz viszonyítva egy új forma kialakulásának kezdetét jelzi. Az egyes címereken a színeket a mai gyakorlatnak megfelelően grafikus szimbólumokkal jelölik. Az előlap magyar ikonográfiai szempontból legfontosabb jellegzetessége, hogy elődeitől eltérően már egyértelműen a magyar koronázási jelvényeket ábrázolja: az uralkodó fején a Szent Korona,¹²⁷ jobbáiban a jogar, melyről három, láncon függő aranygömb hull alá, baljában pedig a kettőskeresztes országalma látható. Az uralkodók ily módon történő ábrázolása, kis különbséggel, a tárgyalt korszak végéig megmarad. A címergyűrűben már az egyes címerek pontos ábrázolása szerepel, vagyis nem törekedtek a heraldikai udvariasságra és a szimmetriára, így a címergyűrűben heraldikai jobb oldalra került címerek jobbra forduló címerábrái (Ráma, Kumánia, Brabant, Milánó, Karintia)

¹²³ Kumorovitz L. B.: i. m. 213.

¹²⁴ Magyar Törvénytár (Corpus Juris Hungarici) 1740–1835. évi törvénycikkek. Budapest, 1901. 25. (Ford.: Dr. Csiky Kálmán.).

¹²⁵ Uo.: 77.

¹²⁶ MNL–OL–A 1–1769–607.

¹²⁷ A királynő fején a Szent Korona ábrázolására való törekvés – az aroncskorona pártáján lévő íves végződésekből – a pecsétterven egyértelmű.

nem középre fordulnak. Ugyanez a jelenség igaz a középső címer középpajzsának második sorában (pajzsderék) található Morvaország sasára, amely fejét szabályosan jobbra fordítja, így azonban hátat fordít a szívpajzsban található magyar kiscímernek. A pecsét előlapjára került Szlavónia címere, amely ettől kezdve a tárgyalt korszak végéig megmarad az előlapon. A hátlap közepén lévő összetett címer szívpajzsában a Magyar Királyság kiscímere a Szent Koronával látható. A hátlap címergyűrűjében, a köriratnak megfelelő hierarchikus sorrendben kaptak helyet a magyar igénycímerek (Ráma–Szerbia–Galícia–Lodoméria–Kumánia–Bulgária). Galícia címere már a három koronával, Bulgária pedig a három ágárral szerepel, Kumánia címere azonban megváltozott: az arany mezőben jobbra lépő oroszlánt korona nélkül ábrázolja, a hold és a csillag a pajzs jobb és bal felső sarkába került, viszont az oroszlán – a korábbi gyakorlattal ellentétben – egyfarkú. Ez utóbbi tény azért meglepő, mert a Mária Terézia által 1746. március 19-én a Jász-kun kerületnek adományozott pecsétadományozó oklevele tartalmazza a címerleírást is: középen vágott, felül kétszer hasított pajzs első, arany mezejében jobbra lépő, kétfarkú, vörössel fegyverzett természetes színű oroszlán áll, a pajzs jobb felső sarkában vörös fogyó félhold, bal felső sarkában vörös csillag.¹²⁸ Szerencsére a Magyar Királyi Udvari Kancellária iratanyagában megmaradt a színes pecsétterv, mely alapján megállapítható: a kerület címerében korona nélküli kétfarkú fekete oroszlán áll (101. kép).¹²⁹ Tehát Kumánia oroszlánja a korábbi királyi pecsétekhez képest két elemében is megváltozott, az oroszlán korona nélküli és egyfarkú lett.

Az osztrák örökösödési háború után Poroszországhoz került Szilézia mind a köriratban, mind a címergyűrűben – tehát igénycímként – megjelenik, azonban a korábbi gyakorlattól eltérően a sas fején nincs korona. A fennmaradt címerterv jelzi azt a körülményt, hogy ez nem véletlen. Ezen látható, hogy a sas fején ott sincs korona, a pántból mellén kinövő kereszt miatt viszont biztosan állíthatjuk, hogy ez Szilézia címere. A címerterven a pánt ugyan nem lóhere, hanem hegyes végződésű, ez ugyanakkor mégsem lehet Krajna, mert az két címerrel lejjebb, Karintia címerével szemben látható. Ugyancsak problematikus, hogy a pajzs nem pontozott, tehát nem arany, hanem jelölés nélküli, ebből következően ezüst borítású – ebben a kérdésben sajnos a pecsét-terv sem segít, mert a pajzsok mázait nem jelöli. Krajna címere sem egészen problémamentes, ugyanis a terv a sast egyértelműen korona nélkül ábrázolja, azonban a pecsétlenyomaton látható, hogy egy kis korona van a fején, szemben a két címerrel följebb található Szilézia korona nélküli sasával – a középső címer pajzsderékán Morvaország és Tirol

¹²⁸ MNL–OL–A 57 (Magyar kancelláriai levéltár, Magyar Királyi Kancellária regisztrátúrája, Libri regii, a továbbiakban: A 57)–40. kötet 278–280., a leírás a 280. oldalon.

¹²⁹ MNL–OL–A 35 (Magyar kancelláriai levéltár, Magyar Királyi Kancellária regisztrátúrája, Conceptus expeditorum)–1746–április–No. 39. Az eredeti oklevél sajnos megsemmisült, korabeli analógiák alapján rekonstruált hasonmás kiadása: Csáky Imre (szerk.): A jász és két kun kerületek címereslevelei 1746 és 1839. Budapest–Nyíregyháza, 2012. A Magyar királyság vármegyéinek és kiváltságos kerületeinek címereslevelei a XVIII–XIX. században [4.] (tanulmányok írója: Csáky Imre, ford.: Soós István, Vissi Zsuzsanna, Ress László). A címerkép az ügyirat 1v, a címerleírás 2r oldalán található: vágott, fent kétszer hasított „...*Pars prima aurea Leonem exhibens salientem nativi coloris, versus dexteram Scuti partem conversum, Linguam, Falculasque rubeis, et Caudam bifurcatam a tergo projectam, comitantibus in Capite Scutario hinc decrescente Lunam, illinc Stellam sexangulam unam, et alteram rubeis...*” Bár a leírás vörössel fegyverzett természetes színű oroszlánt ír, a címerképen azonban az oroszlán fekete.

sasán egyébként jobban látható a korona megléte. A középső, összetett címer középpajzs pajzsfőjének második mezője egyértelműen Luxemburg címere, mivel mind a tervben, mind a lenyomatban – legalábbis részben – láthatók a vízszintes vágások, tehát az azonosítás pontos. Ez utóbbi tény azért meglepő, mert fentiekből az következik, hogy Mária Terézia első kettőspecsétje I. Rudolf kettőspecsétjét követően az első olyan uralkodói felségpecsét, amelyen a családnak nevet adó Habsburg vár és tartomány címere nem található meg – az uralkodói családot ebben az esetben Lotharingia címere jelképezi. Toszkána címerének azonosítása ugyan nem kérdés, de mint később látni fogjuk annak mázai problematikusak. A pecsét *legendájában* a szabályos latin megnevezés, vagyis Hetruria szerepel, a címer egész biztosan a hagyományos fémeket és színeket jelölné. Úgy tűnik a pecsétnyomón már nem tudták az öt lepény színeit és a felső kék lepényben a három arany liliomot megvédeni, de a pecsétterven, a felső lepényben látszik a szabályos helyzetű (2-1) három ponttal jelölt liliom – a pajzs borítása a pontozásból következően biztosan arany. Mária Terézia első királynői kettőspecsétjén tehát a Medici család címere jelképezi Toszkánát.

Megjegyzésre érdemes, hogy több olyan címer megtalálható a pecséten (Brabant, Mantova, Milánó, Luxemburg, Burgau, Kasztília, León, Aragónia, Szicília), amelyek nincsenek feltüntetve a köriratban. Erre a jelenségre csak az a magyarázat adható, hogy a pecsét hátlapjának egysoros köriratát nem akarták nagyon megterhelni rövidítésekkel, még élt az egysoros köriratok hagyománya, így bár a címereket feltüntették, a *legendába* kevesebb cím került, viszont Mária Terézia okleveleinek titulátúrájában megjelennek ezek a címek.¹³⁰ A spanyol címeket viszont már nem használta az *intitulatio*kban, ezeknek a címereknek az ábrázolása a kettőspecséten ennek ellenére – ha burkoltan is – területi igényt jelenít meg, hiszen a spanyol trónról apja ugyan lemondott, de egy radikálisabb változás az európai hatalmi helyzetben ismét lehetőséget biztosíthatott volna a Habsburg-Lotharingiai család részére az elveszett trón visszaszerzésére.

¹³⁰ A korszak egyik legteljesebb *intitulatio*ja olvasható Hadik András grófi rangemelő és címerbővítő oklevelében: MNL-OL-P 307 (Hadik-Barkóczy család levéltára)–I.–21. (Bécs, 176. május 20.).

MÁRIA TERÉZIA MÁSODIK KETTŐSPECSÉTJE

(10–11. kép)¹³¹

Előlap körirata:

MARIA THERESIA D:(EI) G:(RATIA) ROM:(ANORUM) IMPERATRIX
GERMANIÆ HUNGARIÆ BOHEM:(IAE) DALM:(ATIAE) CROAT:(IAE)
SCLAV:(ONIAE) GALLIT:(IAE) LODOM:(ERIAE) BOSN:(IAE) SERV:(IAE)
CUM:(ANIAE) BULGARIAE &c: REGINA APOSTOL:(ICA)

Előlap címeri

1. *szívpajzs*: a. Ausztria b. Burgundia (2), *nagypajzs*: Német-római Birodalom,
2. Magyarország (6), 3 Dalmácia, 4. Horvátország, 5. Szlavónia (2), 6. Galícia (2);

Koronák: 1. Habsburg házi korona, 2. Szent Korona

Hátlap körirata

külső sor:

ARCHIDUX AUST:(RIAE) DUX BURG:(UNDIAE) SUP:(ERIORIS) ET
INFER:(IORIS) SILES:(IAE) STYR:(IAE) CARINTH:(IAE) CARN:(IOLAE)
MAG:(NA) PRINC:(EPS) TRANSYLV:(ANIAE) MARCHIO MORAV:(IAE) DUX
BRABANT:(IAE) LIMBURG:(IAE) LUXEMB:(URGAE) GELDR:(IAE)
WURTEMB:(ERGAE) SUP:(ERIORIS) ET INFER:(IORIS) SILES:(IAE)
MEDIOL:(ANI) MANT:(UAE) PARM:(AE) PLACEN:(TIAE) GUASTALLÆ

belső sor:

AUSCHV:(ICZII) ZAT:(ORIS) PRINC:(EPS) SVEV:(IAE) COM:(ES)
HABSB:(URGI) FLANDR:(IAE) TYR:(OLIS) HENNEG:(AU) KYBURGI
GORIT:(IAE) GRADISC:(AE) MARCH:(IO) SAC:(RI) ROM:(ANI) IMP:(ERII)
BURGOV:(IAE)
SUP:(ERIORIS) ET INFER:(IORIS) LUSAT:(IAE) COM:(ES) NAMUR:(CI)
&c: VID:(UA) DUX LOTHAR:(INGIAE) ET BARRI
MAGN:(A) DUX HETRUR:(IAE)

Hátlap címeri középen

¹³¹ A közölt pecsétmásolat jelzete: MNL–OL–V 1–No. 186. és 187. A *typarium* elő- és hátlapjának közlését ld. *Posse, O.*: i. m. IV. 20., Tafel 30/1–2., V. 90. (No. 53.). Előlapjának képét és leírását közli: *Érszegi G.–Sölch M.*: i. m. 86. (50. szám). A gipszmásolat az egykor a Magyar Országos Levéltárban őrzött *typarium*mal készült, az utóbbi sajnos már nem található az intézmény őrizetében. A *typarium* régi jelzete O.L. Typ. 33. volt. Ez a gipszlenyomat az eddig ismert egyetlen lenyomata Mária Terézia második kettőspecsétjének.

I. *Szívpajzs*: Magyarország (6)

Középpajzs: első sor: 1. Lodoméria (2), 2. Bosznia (2),

második sor: 3. Szerbia (2), 4. Kumánia (4);

Alappajzs pajzsfő:

II. középén: 1. Csehország,

első sor: 2. Morvaország (3), 3. Szilézia (3),

második sor: 4. Felső-Lausitz, 5. Alsó-Lausitz;

III. első sor: 1. Kasztília, 2. León,

második sor: 3. Aragónia (2), 4. Szicília (2);

IV. középén: 1. Ausztria,

első sor: 2. Stájerország, 3. Karintia (3),

második sor: 4. Krajna (1), 5. Tirol;

Alappajzs pajzserék:

V. első sor: 1. Erdély (2),

második sor: 2. Svábország (2);

VI. első sor: 1. Württemberg (2),

második sor: 2. Habsburg (2);

Alappajzs pajzstalp:

VII. középén: 1. Burgundia (3),

első sor: 2. Brabant, 3. Limburg,

második sor: 4. Luxemburg (2), 5. Flandria (2);

VIII. 1. Milánó (2), 2. Mantova, az ékben 3. Párma;

IX. középén: 1. Lotharingia,

első sor: 2. Jeruzsálem, 3. Toszkána (2),

második sor: 4. Anjou (1), 5. Bar;

Koronák

szívpajzs: Szent Korona,

alappajzs jobb oldal: Cseh Királyság Vencel-koronája,

bal oldal: osztrák főhercegi korona,

német-római császári sas fölött: Habsburg házi korona

Pajzstartó: német-római császári sas

Hátlap címergyűrűje:

1. a. Jülich (1) b. Geldern (1), 2. Zator (1), 3. Kiburg (1), 4. Gradisca,

5. Namur (1), 6. Mechelen, 7. Vend örgrófság (1), 8. Burgau, 9. Görz (1),

10. Hennegau, 11. Auschwitz (1), 12. Bulgária (3);

Mária Terézia második kettőspeccsétjének körirata már az uralkodó szinte teljes titulátúráját tartalmazza.¹³² Ez a pecsét, illetve *typarium* az egyetlen, amely eredetiben megőrizte a vésnök

¹³² Kumorovitz L. Bernát ezt a pecsétet 1769-re datálta, azonban a címerekből következik, hogy mindenképpen 1772, Lengyelország első felosztása után keletkezett. A neves kutató a címergyűrű egyes elemeivel nem

nevét, az előlapon a királynő feje fölött, a hátlapon a Habsburg házi korona alsó peremén olvasható a *capitalis maiusculaval* vésett felirat: A:WIDEMAN. A pecsét előlapjáról eltűnt a cseh oroszán, és az előlapra került Galícia címere, így az uralkodó feje fölötti német-római császári címertől eltekintve az összes címer a magyar korona országait jelképezi. A hátlapon a középső címer látszólag a korábbi gyakorlatot követi, azonban a kétfejű sas, fölötté a Habsburg házi koronával, nincs pajzsra helyezve, heraldikai értelemben tehát inkább pajzstartónak tekinthető, mint címernek. A hátlapnak ez a megjelenítése I. Ferenc első kettőspecsétjéig megmarad. Mária Terézia esetében erre magyarázatot adhat, hogy nem ő, hanem fia, József volt a császár, a későbbi Habsburg uralkodóknál azonban ez a gyakorlat nem indokolt. Sőt még Mária Terézia pecsétjénél is megkérdőjelezhető ez a magyarázat, hiszen az előlapon a kétfejű sas pajzsra helyezve látható, tehát ott valóban címerként jelenik meg.

A hátlapon a címergyűrűbe került Bulgária háromagaras címere, és a középén lévő összetett címer középpajzsában találhatók a magyar korona azon országainak címerai (Lodoméria, Bosznia, Szerbia, Kumánia), amelyek az előlapon nem szerepelnek. A szív-pajzs megismétli az előlapon is megtalálható magyar kiscímet, mindkét esetben a Szent Koronával fedve, azonban annak jobb mezője nem hétszer vágott, hanem nyolcszor, vagyis vörös mezőben négy ezüst pólya áll. A középén lévő címer alappajzsa kétszer vágott, kétszer hasított, de a pajzlderék mindkét oldalon még egyszer vágott, így az egyes középső „sorok” mérete a fele a pajzsfő és pajzstalp méretének. Az alappajzson a pajzs jobb szélére helyezett cseh, és a pajzs bal szélére helyezett osztrák főhercegi korona látható – a koronák ily módon történő elrendezése szintén I. Ferenc első kettőspecsétjéig megmarad.

A Magyar Királyi Udvari Kancellária iratanyagában szerencsénkre fennmaradt a második kettőspecsét terve (12., 14. kép) az egyes címereket azonosító irattal (13., 15. kép).¹³³ Ami különlegessé teszi a terveket, az az, hogy azoknak készítője szignálta is, így tudjuk, hogy a pecsétet Carl Ignaz Meyer terve alapján véste meg Anton Wideman. Sőt egy másik ügyiratból az is kiderül, hogy a pecsét vésésének munkadíja 846 forint 40 krajcár, az ezüst anyagköltsége 121 forint, a festő díja a tervért 32 forint volt, összesen tehát 999 forint 40 krajcárba került az ezüstből készült magyar uralkodói kettőspecsét *typariuma*.¹³⁴ 1777. március 14-én Meyer, március 29-én Wideman átvette a fenti összegeket.¹³⁵

A második kettőspecsét előlapjának tervén, a királyi a koronázási jogart illetően egy apróbb változás figyelhető meg az első kettőspecsétéhez képest. A jogar tetejére egy kereszt került a terven, azonban a pecsétlenyomaton egy apró gömb látható ugyanott. Nagy valószínűséggel a tervet készítő Meyer a korona tetején lévő kereszt alapján, analógiás módon

foglalkozott, ezért történhetett a téves azonosítás, 1769-ben ugyanis a nagyobb titkospecsétet újították meg. A pecsét datálását egyébként egyértelművé teszi a hátlap középső pajzsának jobb alsó és bal alsó sarkában lévő évszám (1777), amely elkerülhette Kumorovitz figyelmét. *Kumorovitz L. B.*: i. m. 219.

¹³³ MNL-OL-A 39 (Magyar kancelláriai levéltár, A Magyar Királyi Kancellária regisztraturája, Acta generalia; a továbbiakban: A 39)–a–1776–1032.

¹³⁴ MNL-OL-A 39–a–1776–5676.

¹³⁵ MNL-OL-A 39–a–1777–1567. Anton Wideman 967 forint 40 krajcárt, Carl Ignaz Meyer 32 forintot. II. József uralkodása alatt a kancellária hivatkozik arra, hogy 1776-ban a királyi pecsét terve 32, a vésnök munkadíja az anyagköltséggel 967 rajnai forint volt: MNL-OL-A 39–a–1781–4905.

gondolkodva ábrázolta a jogart is kereszttel, ugyanis szinte kizárt, hogy a magyar királyi koronázási jelvényeket közelről tanulmányozhatta volna.

A pecsét magyar szempontból legproblematisabb eleme a körirat, ebben ugyanis Ráma helyett Bosznia szerepel, valamint megtalálható az Erdély nagyfejedelemje titulus is. Az erről folyó vitát 1769-ben, a nagyobb titkospecsét megújítását tartalmazó kancelláriai ügyirat tartalmazza.¹³⁶ Bosznia királyi címével kapcsolatban a magyar udvari kancellária akkor hiába hivatkozott a magyar hagyományokra, vagyis Ráma nevének feltüntetésére, a királynő azzal zárta a vitát, hogy I. Ferdinánd titulusában is szerepelt a Bosznia királya cím, tehát az nem idegen a hagyományoktól.¹³⁷ Azt, hogy a kérdés miért lényeges, a másik, a pecsét köriratára került titulus magyarázza, tudniillik Erdély nagyfejedelemi címe. Az oszmánok elleni harcok után Habsburg kézre került Erdélyi Fejedelemséget ugyanis sem III. Károly, sem Mária Terézia nem csatolta vissza a magyar Szent Korona országaihoz, hanem továbbra is fenntartották különálló kormányzatát, természetesen a különálló hivatalszervezettel együtt. A magyar korona szempontjából jogszerűtlen állapotot Mária Terézia úgy szentesítette, hogy 1765. november 2-án nagyfejedelemi rangra emelte Erdélyt.¹³⁸ A kancellária 1769-ben törekedett arra, hogy a különállás ténye a nagyobb királyi pecséten ne jelenjen meg, tehát se a körirat, se Erdély címere ne utaljon az ország rész különkormányzatára. Hivatkoztak az 1741. évi XVIII. törvénycikkre, amely szerint Erdély a magyar koronához úgy tartozik, mint a vármegyék, és kötelezi magát az uralkodó, hogy adózási, közigazgatási és törvénykezési tekintetben az ország hatósága alá visszahelyezi. A királynő azonban figyelmen kívül hagyta az érveket, ez tükröződik a kettőspecsét hátlapján is abban, hogy Erdély címere a többi birodalmi tartomány közé, a középső címer alappajzsának pajzsderekára került. Azt hogy ez a tendencia milyen hátrányokat okozhat a magyar koronának, jól érzékeltetik a címergyűrűn elhelyezett további címerek. A címergyűrűbe csak egyetlen, a magyar korona alá tartozó országnak, Bulgáriának az igénycímere került, alatta azonban Auschwitz és vele szemben Zator hercegségek címerei következnek. Ezek a területek 1772-ben, Lengyelország első

¹³⁶ MNL–OL–A 1–1769–607. A vitát részletesen ismerteti *Kumorovitz L. B.*: i. m. 217–219. A kancellária korabeli épületére és a levéltár elhelyezésére legújabbán ld.: *Kulcsár Krisztina*: Eszterházy Ferenc és a szerencsejátékok. Újabb adalékok a bécsi magyar udvari kancellária építkezésének történetéhez. *Turul*, 90 (2017) 21–27.

¹³⁷ Mint korábban láttuk, már I. Ferdinánd alatt is zavart okozott a cím megjelenése, de az csak a királyi pecséten jelent meg, az oklevelek *intitulatio*iban nem, mégis hivatkozásul szolgálhatott a magyar hagyományok figyelmen kívül hagyására. Mária Terézia alatt a címhasználat már nemcsak a nagyobb titkospecsét *legendájában* található meg, hanem az oklevelek *intitulatio*iban is. 1769. július 28-án még Ráma szerepel a következő oklevél *intitulatio*jában: MNL–OL–A 42 (Magyar kancelláriai levéltár, A Magyar Királyi Kancellária regisztrátúrája, Deposita)–Arm.–No. 13. Mária Terézia nemesség- és címeradományozó oklevele Stiffel János részére (Bécs 1769. július 28.). 1769. augusztus 4-én azonban már egy oklevél *intitulatio*jában Bosznia található, bár a pecsét még a korábbi nagyobb titkospecsét, tehát annak köriratában Ráma megnevezés szerepel: MNL–OL–R 64–1.–No. 782. Mária Terézia nemesség- és címermegerősítő oklevele Machay Zsigmond részére (Bécs, 1769. augusztus 4.).

¹³⁸ Az Erdélyt nagyfejedelemsséggé emelő diplomának két eredeti példánya van az MNL OL őrizetében: MNL–OL–B 2 (Erdélyi Kancelláriai Levéltár, Az Erdélyi Kancellária regisztrátúrája, Acta generalia)–c–1765–No. 426. és MNL–OL–F 144 (Erdélyi kormányhatósági levéltárak, Gubernium Transylvanicum Levéltára, Cista diplomatica, Múzeum)–No. 5. (ez utóbbi aranypecséttel megerősítve).

felosztása révén kerültek az uralkodó kezébe,¹³⁹ mégpedig magyar királyi igénycímek, Galícia és Lodomeria alapján, azonban Mária Terézia a megszerzett területeket mégsem helyezte a magyar korona uralma, illetve közigazgatása alá.¹⁴⁰ A fentiekből érthető, hogy 1769-ben a kancellária azért igyekezett elérni, hogy ne Bosznia, hanem Ráma titulusa kerüljön a királyi pecsétre, mert a délkeleten meggyengült Oszmán Birodalom térvessztése egyre reálisabb lehetőséggé tette az igénycímben megjelenő terület elfoglalását. Erdély különállása, akkor (1769-ben) valós példaként, a lengyel területek Habsburg birodalmi kormányzat alá helyezése pedig 1772-től világosan megmutatja mekkora tétje volt az 1769-ben lezajlott, egyetlen apró királyi titulusbeli különbségnek. Bár Galícia és Lodomeria címerei, mint korábban jeleztem, a hagyományos módon jelennek meg a kettőspecséten, érdemes Auschwitz és Zator *circumferentiában* található címerének tíz évvel későbbi ábrázolását bemutatni, amely II. József 1782. január 27-én, Galícia és Lodomeria rendjeinek kiváltságait rögzítő diplomájában található. Az is érdekes tény az oklevéllel kapcsolatban, hogy a kiváltságlevelet a Királyi Könyvekbe vezették be – természetesen a privilégium szövege tartalmazza a címerek leírását is (105. kép).¹⁴¹

A köriratot és a címerek megnevezését tartalmazó előterjesztésből látható, hogy az egy előzetes terv, ami kiderül abból, hogy Guastalla címét kézzel betoldották a *legendaba*, viszont a végleges változatban a köriratból elhagyták a Vend és Mechelen örgrófságok titulusát. Előbbi esetben érthető a megoldás, ugyanis az *DOMIN:(A) MARCH:(IAE) SCLAVON:(ICAE) ET MECHL:(INIAE)* alakban szerepel a tervben, ez azonban az előlapon *SCLAV:* alakban szereplő Szlavónia királynője titulussal kapcsolatban okozhatott volna félreértést. Mechelen esetében nem tudok a titulus elhagyására magyarázattal szolgálni, azt viszont megjegyzésre érdemesnek tartom, hogy, ha a *legendaba* nem is, a címergyűrűbe mindkét címer bekerült. A címereket megnevező előzetes tervhez képest viszont kihagyták a címergyűrűből Placentia (Piacenza) és Guastalla címerét, amelyek megelőzték volna Auschwitz és Zator címereit – a köriratban viszont megmaradtak ezek a címek. További érdekessége a köriratnak, hogy Hennegau (Hainaut) neve német alakban szerepel – a jóváhagyás során nem ügyeltek arra, hogy kijavítsák a tartomány latin névalakjára: *Hannonia*.¹⁴² A középső címer alappajzs pajzstalpának utolsó negyedében található Toszkána címere érdemel külön figyelmet. Ez valójában a Mediciek címerének Mária Terézia által 1769-ben javított változata: ezüst pajzson öt (2-2-1) vörös lepény, fölöttük nagyobb arany bizánciban három (2-1) lilium.¹⁴³ A megrajzolt terven látszik a színek jelöléséből, hogy azon

¹³⁹ Soós István: A lengyel anarchia, Lengyelország felosztása (1772, 1793, 1795). In: A kora újkor története. Szerk.: Poór János. Budapest, 2009. (a továbbiakban: *Soós I.*) 119–163. Különösen 129–134.

¹⁴⁰ Dinnyés Patrik: Lengyelország első felosztásának (1772) magyar történelmi jogi alapja. In: *Historia nostra I.* évf. 1. szám. Eger, 2013. 42–57.

¹⁴¹ MNL–OL–A 57–52. kötet 161–172. A címerfestmény a 169. oldalon. Az oklevél szövegében Zator címerének leírásában a sas színének meghatározásaként egyértelműen bíbor szerepel: „*muricata fluctue*”. A kettőspecsét hátlapjának tervén és a pecsétlenyomaton ezzel szemben függőleges vonalak láthatók, tehát a sas vörös. Ha heraldikai balharánt irányú lenne a vonalazás, akkor lenne a sas bíbor színű.

¹⁴² Ez alapján a genitivusa a következő alakban szerepelt volna a pecséten: *Hannoniae*.

¹⁴³ MNL–OL–A 1–1769–607. 12. oldalán Mária Terézia megjegyzése: „*Denique etiam in Insignibus Magni Hetruriae Ducatus tria Lilia superioris circuli majoris conspectius, ac integre exprimantur, in loco argentei Campi*

még a hagyományos mázak szerepelnek (arany pajzs, öt vörös és egy kék lepény, utóbbiban három arany liliom). Jóllehet 1769 óta a titkospecséten már a megváltoztatott címer volt használatban, a terv készítője mégis a hagyományos mázakat jelölte: a címerek feloldását segítő előzetes terven, a címer helyén a *Toscana* felirat áll. A Mária Terézia által 1769-ben tudatosan megváltoztatott hagyományos címer 1776-ra tehát nem tudott meggyökeresedni, a terv készítője még a régi alakban ábrázolta azt, ami azonban a pecsétlenyomaton már az új mázakkal látható. A címergyűrűben ugyancsak zavart kelt, hogy az előzetes, címereket megnevező terven a címergyűrű 5. címerében *Namur* felirat szerepel, ugyanakkor a pecsétterven és a lenyomaton is zsindelyezett pajzson jobbra lépő, kétfarkú fekete oroszlán látható. Ez első ránézésre Nassau esetleg Burgund Szabad Grófság címerének felelne meg, azonban azokban arannyal zsindelyezett kék pajzsban egy arany oroszlán van, míg látható, hogy a lenyomaton ezüst pajzsban fekete oroszlán áll. Természetesen a címer Namurt jelképezi, amelynek titulusa a pecsét köriratában is megtalálható, bár a címernek ez a változata többet nem fordul elő magyar királyi kettőspecséteken (nagy valószínűséggel a heraldikai ismeretek hiányának tudható be ez az ábrázolás). Szilézia pajzsának borítása továbbra is ezüst, azonban a sas már koronás fejű. Érdemes azonban megjegyezni, hogy bár a köriratban Alsó- és Felső-Szilézia szerepel, heraldikailag nem különböztették meg a területet. A pecsét családtörténeti vonatkozásában további érdekesség, hogy a Habsburg-Lotharingiai ház címerei elválnak egymástól, hiszen Habsburg címere a pajzsderék VI. mezőjébe, Lotharingia címere pedig a pajzstalp utolsó címercsoportjának középső pajzsába került.

Összefoglalóan megállapítható, hogy Mária Terézia első és második kettőspecsétje minden-képpen egy új korszak kezdetének tekinthető a magyar királyi kettőspecsétek történetében. Egyre hangsúlyosabb szerepet kap a hátlap közepén szereplő összetett címer, amely a valós közjogi állapotokat is tükrözi – magyar vonatkozásban ez különösen Erdély címerének elhelyezéséből állapítható meg.

aureum formatur.” – jóllehet ezzel a megoldással a címer nem felel meg a színszabálynak, vagyis fémre fémet helyez. Sajnos a liliomok színét nem adja meg. Mivel Toszkána hagyományos címerében a nagyobb kék lepényben arany liliomok vannak, ezért kizárt az új címerváltozatban azok arany máza; esetleg feltételezhető, hogy a liliomok kék színűek, vagyis ez a címerábra az inverze a Medici-címerben található.

II. JÓZSEF KETTŐSPECSÉTJE

(16., 18. kép)¹⁴⁴

Előlap körirata:

IOSEPHUS II. D.(EI) G.(RATIA) ROM.(ANORUM) IMPERATOR S.(EMPER)
A.(UGUSTUS) GERMANIÆ HUNGARIÆ BOHEM.(IAE) DALM.(ATIAE)
CROAT.(IAE) SCLAV.(ONIAE) GALLIT.(IAE) LODOM.(ERIAE) RAMÆ
SERV.(IAE) CUMAN.(IAE) BULGAR.(IAE) &c.. REX APOST.(OLICUS)

Előlap címerei:

1. a. Ausztria b. Lotharingia, 2. Magyarország (6),
3. Dalmácia, 4. Horvátország, 5. Szlavónia (2);

Koronák: a baldachin fölött német-római császári korona, 2. Szent Korona

Hátlap körirata

külső sor:

ARCHIDUX AUSTR.(IAE) DUX BURGUND.(IAE) LOTHARING.(IAE)
STYR.(IAE) CARINT.(HIAE) CARN.(IOLAE) MAGN.(US) DUX HETRUR.(IAE)
MAGNUS PRINC.(EPS) TRANSYLV.(ANIAE) MARCH.(IO) MORAV.(IAE)

belső sor:

DUX BRABANT.(IAE) LIMBURG.(IAE) LUCEMB.(URGAE) GELDR.(IAE)
WÜRTHEMB.(ERGAE) SILES.(IAE) MEDIOL.(ANI) MANT.(UAE) PARM.(AE)
&c. PRINC.(EPS) SVEV.(IAE) COM.(ES) HABSP.(URGI) FLANDR.(IAE)
TYROL.(IS) HANN.(ONIAE) GORIT.(IAE) &c.

Hátlap címerei középen

I. *Szívpajzs*: Magyarország (6)

Középpajzs első sor: 1. Galícia (2), 2. Lodoméria (2),

második sor: 3. Ráma (2), 4. Szerbia (2);

Alappajzs pajzsfő:

II. középen: 1. Csehország,

első sor: 2. Morvaország (3), 3. Szilézia (4),

második sor: 4. Felső-Lausitz, 5. Alsó-Lausitz;

III. első sor: 1. Kasztília, 2. León,

második sor: 3. Aragónia (2), 4. Szicília (2);

IV. középen: 1. Ausztria,

¹⁴⁴ A kettőspecsétnek csak a terve (16., 18. kép) és az egyes címereket azonosító előzetes terv (17., 19. kép) maradt fenn a következő ügyiratban: MNL-OL-A 39-a-1781-4905.

első sor: 2. Stájerország, 3. Karintia (3),
második sor: 4. Krajna (1), 5. Tirol;

Alappajzs pajzsderék:

V. első sor: 1. Erdély (3),
második sor: 2. Sváboország;
VI. első sor: 1. Württemberg (2),
második sor: 2. Habsburg (2);

Alappajzs pajzstalp:

VII. közép: 1. Burgundia (4),
első sor: 2. Brabant, 3. Limburg,
második sor: 4. Luxemburg (2), 5. Flandria (2);
VIII. 1. Milánó (3), 2. Mantova, az ékben 3. Párma;
IX. közép: 1. Lotharingia,
első sor: 2. Jeruzsálem, 3. Toszkána (1),
második sor: 4. Anjou (1), 5. Bar;

Koronák

szívpajzs: Szent Korona,
alappajzs jobb oldal: Cseh Királyság Vencel-koronája,
bal oldal: osztrák főhercegi korona,
német-római császári sas fölött: Habsburg házi korona

Rendi jelvények

kívülről befelé: Aranygyapjas Rend, Katonai Mária Terézi Rend,
Magyar Királyi Szent István Rend

Pajzstartó: német-római császári sas

Hátlap címergyűrűje:

1. Bulgária (3), 2. Guastalla (1), 3. Zator (1), 4. Hennegau 5. Görz (1),
6. Burgau, 7. Vend örgrófság (1), 8. Gradisca, 9. Kiburg (2), 10. Auschwitz (1),
11. a Jülich (1), b. Geldern (1), 12. Kumánia (4);

II. József kettőspecsétjének lenyomata nem maradt fenn, csak a Magyar Királyi Udvari Kancellária iratanyagának tervéből tudunk róla (16., 18. kép). Bisztriczay László 1781. október 8-án kelt ügyiratban terjesztette elő azt a tervezetet, amelyben megtalálható II. József pecsétjei vésési költségének előzetes kalkulációja. A kettőspecséten kívül a kancellária három osztályának – Registratura (Irattár), Expeditura (Kiadóhivatal), Protocollistatus (Iktatóhivatal) – pecsétnyomója is szerepelt a tervezetben. Ezek esetében darabonként anyagköltséggel együtt 20 forinttal, összesen 60 rajnai forinttal számoltak. A Magyar Királyi Szent István-rend pecsétjének terve 12, a *typarium* vésése anyagköltséggel 300, összesen 312, a Helytartótanács és a Fiumei Kormányzóság pecsétjének terve 10, vésése anyagköltséggel 114 rajnai forintba került. Az előterjesztésből megtudhatjuk, hogy a kettőspecsét terve 1776-ban 32, vésése 967 forintba került. Az ügyiratból kiderül az is, hogy Carl Ignaz Meyer 54, Anton Wideman 474,

Franz Xaver Krenel 35 forintot vettek fel a munkáért.¹⁴⁵ Ebből következik, hogy Anton Wideman a kettőspecsétet nem véste meg, azonban a többi, az előterjesztésben szereplő *typarium* vésését ő végezte. Meyer a pecsétter-vekért összesen 54 forintot vett fel.

A fentiek alapján tehát bátran állítható, hogy II. József uralkodása alatt nem volt kettőspecsét, csak nagyobb titkospecsétet használtak. Az, hogy nem készült kettőspecsét, abból is valószínűsíthető, hogy a terv előlapján az uralkodót a magyar koronázási jelvényekkel ábrázolják, de köztudott módon II. József magyar királyi koronázására nem került sor, az ábrázolás tehát ellentmondott volna a közjogi tényeknek.

Mindenesetre a tervet is érdemes összevetni a korábbi és későbbi, létező kettőspecsétekkel. Az előlapon a legszembeütőbb különbség a korábbi kettőspecsétekhez képest, hogy eltűnik a Német-római Birodalom címere és az uralkodó feje fölé (mögé) kerül Ausztria és Lotharingia egy pajzsban egyesített címere, ezzel is kifejezve a most már Habsburg-Lotharingiai háznak nevezett családot. Az eddigi gyakorlathoz képest a baldachin fölé nem a Habsburg házi koronát, hanem a Német-római Birodalom koronáját helyezték. Még egy apróbb, ikonográfiai szempontból jelentős különbség, hogy az uralkodó kettőskeresztes országalmát átölelő bal karja alá helyeztek egy egyenes pengéjű kardot. Ez azonban nem a magyar koronázási kard, mivel keresztvasa nem ívelt, hanem egyenes – ez az ábrázolási hagyomány a tárgyalt korszak végéig megmarad.¹⁴⁶

Mária Terézia második kettőspecsétjének előlapjához képest a legfontosabb különbség, hogy az előlapon csak négy magyar vonatkozású címer látható: az uralkodó trónon ülő alakja mellett Magyarország és Dalmácia, lába alatt pedig Horvátország és Szlavónia címere. Nem véletlen, hogy Galícia címere a hátlapra került, hiszen, mint a korábbiakban szó volt róla, a lengyel tartományokat – bár magyar királyi igénycímként kerültek Habsburg-kézre – nem csatolták a magyar koronához. Ezt a Habsburg Monarchia örökös tartományai, továbbá az itáliai *secundo*- és *tertiogeniturak*, valamint a Magyar Királyság között feszülő közjogi problémát és ellentmondást nyilvánvalóan nem akarták a külpolitikai szempontból is jelentéssel bíró magyar királyi kettőspecséten hangsúlyozni.

A pecsét hátlapja is tartalmaz új elemeket. A kétfejű német-római császári sas jobb karmában kardot és jogart, bal karmában keresztres országalmát tart – ez az ábrázolás a tárgyalt korszak végéig megmarad. Mária Terézia második kettőspecsétjének hátlapjához hasonlóan azonban a kétfejű császári sas nem pajzson szerepel, tehát nem tekinthető címernek. Ebből az a meglepő tény következik, hogy II. József pecsétje a második olyan magyar királyi kettőspecsét, amelyen nem jelenik meg a német-római császári, vagy római

¹⁴⁵ Krenel az ügyirat szerint Zeugschmidt (!) (recte: Zeugschmied) (olvasztóötvös, préselő, szó szerint szerszámkovács) volt, *pro Torculari*, vagyis a préselésért vette fel a pénzt. Az elvégzett munka értelmezését segítik az eredetiben fennmaradt pecsétnyomók, melyek az ezüst pecsétnyomóból és a réz vagy vas felső részből állnak, tehát ennek a két résznek az összeillesztéséért járt a fenti munkadíj.

¹⁴⁶ Természetesen elképzelhető, hogy a szándékkal ellentétben az ábrázolás azért nem pontos, mivel a tervet készítő Meyer – mint Mária Terézia második kettőspecsétjénél utaltam rá – nem tudta közelről, pontosan megnézni az eredeti koronázási jelvényeket. A terven itt is feltűnik a jogar tetején a kereszt.

királyi címer.¹⁴⁷ A hátlap középső pajzsa alatt – kívülről befelé – az Aranygyapjas- (a sas szárnyairól), a Katonai Mária Terézia- és a Magyar Királyi Szent István-Rend jelvényei (utóbbi kettő az alappajzs alsó csücskeiről) függenek. A sas farktollai mellett a címergyűrűben az 1781-es évszám látható – ez az utolsó, dátumot is tartalmazó pecsétterv 1848-ig.

A hátlap középső címerének középpajzsa abban különbözik Mária Terézia második kettőspecsétjétől, hogy Galícia címere került az első mezőbe, ezzel együtt viszont az előlapról eltűnt. Érdekes, hogy a címerek megnevezését tartalmazó tervben Ráma címerét még Boszniaának írták, azonban a köriratba már Ráma név került – ez a korábbi időszakhoz képest mindenképpen a Magyar Királyi Udvari Kancellária sikerének tekinthető. A magyar koronához tartozó tartományok igénycímeri közül ennek következtében kettő (Kumánia és Bulgária) került a címergyűrűbe. A középső címer alappajzsában Toszkána címere a hagyományos (Medici) mázakkal szerepel, azonban Milánó címerében a kígyó fejéről eltűnt a korona. Elrendezés és beosztás tekintetében a középső címer alappajzsa teljesen megegyezik azzal, ami Mária Terézia második kettőspecsétjén található. Egy apró különbség azonban mégis feltűnik, mégpedig a magyar szempontból fontos elemnek számító Erdély címerében: a pajzs bal felső sarkában nem a Mária Terézia pecsétjén látható fogyó hold, hanem újhold található. A köriratban már latinok alakban írták Hennegau (Hainaut) nevét: Hann(oniae). A címergyűrűből – az eggyel több magyar tartomány miatt – elhagyták Namur címerét, Auschwitz és Zator címere pedig a harmadik sorba került, azonban a körirat – Mária Terézia második kettőspecsétjével ellentétben – nem jeleníti meg ezeket a címeket. Nem elképzelhetetlen, hogy ez tudatos szerkesztés eredménye, vagyis a magyar igény cím mellett nem kívánták hangsúlyozni a heraldikailag megjelenő közjogi ellentmondást (Galícia, Lodomeria, Auschwitz, Zator). Kiburg címerét balharántpólyával és balra futó oroszlánokkal ábrázolták a heraldikai udvariasság miatt. A Vend örgrófság címere megtalálható a címergyűrűben, azonban a körirattól – Mária Terézia második kettőspecsétjéhez hasonlóan – kimaradt. Mechelen sem a címerek közt, sem a köriratban nem szerepel.

Mint láttuk, a fenti kettőspecsét nem készült el, azonban a privilégiumok megerősítéséhez akkor is szükség volt egy nagypecsétre: ezt a feladatot a nagyobb titkospecsét látta el, amelynek eredeti pecsétnyomója szerencsére máig fennmaradt (20–21. kép). Mivel ez volt a legtekintélyesebb használatban lévő pecsét, ezért szükségesnek tartom közlését.

¹⁴⁷ II. Mátyás első kettőspecsétjén szintén nincs egyik címer sem, de ő 1612-ig nem is volt császár, ellentétben II. Józseffel, aki 1765-től viselte német-római császári címet. Mint alább látni fogjuk II. Lipót és I. Ferenc első kettőspecsétje is ezt az ábrázolási hagyományt követi.

II. JÓZSEF NAGYOBB TITKOS PECSÉTJE

(20–21. kép)¹⁴⁸

Külső sor:

IOSEPHUS II. D.(EI) G.(RATIA) ELECT.(US) ROM.(ANORUM) IMP.(ERATOR)
S.(EMPER) A.(UGUSTUS) GERM.(ANIAE) HUNGAR.(IAE) BOHEM.(IAE)
DALMAT.(IAE) CROAT.(IAE) SCLAVON.(IAE) GALLIT.(IAE) LODOM.(ERIAE)
RAM.(AE) SERV.(IAE) CUMAN.(IAE) ET BULGAR.(IAE) REX APOSTOLIC(US)
ARCHI.DUX AUSTR.(IAE)

Belső sor:

DUX BURGUND.(IAE) LOTHARING.(IAE) STYR.(IAE) CARINTH.(IAE)
CARNIOL.(AE) M.(AGNUS) D.(UX) HETRUR.(IAE) M.(AGNUS) P.(RINCEPS)
TRANSYLV.(ANIAE) MARCH.(IO) MORAV.(IAE) DUX BRABANT.(IAE)
LYMBURG.(IAE) LUCEMB.(URGAE) GELDR.(IAE) WURTHEMB.(ERGAE)
SILES.(IAE) MEDIOL.(ANI) MANT.(UAE) &c.

Címerek középen

I. *Szív pajzs*: 1. Magyarország (6)

Középpajzs első sor: 1. Dalmácia, 2. Horvátország;

második sor: 3. Galícia (2), 4. Szlavónia (2);

Alappajzs pajzsfő:

II. középen: 1. Csehország,

első sor: 2. Morvaország (3), 3. Szilézia (4),

második sor: 4. Felső-Lausitz, 5. Alsó-Lausitz;

III. első sor: 1. Kasztília, 2. León,

második sor: 3. Aragónia (2), 4. Szicília (2);

IV. középen: 1. Ausztria,

első sor: 2. Stájerország, 3. Karintia (3),

második sor: 4. Krajna (1), 5. Tirol;

Alappajzs pajzsderék:

V. első sor: 1. Erdély (3), második sor: 2 Svábország;

VI. első sor: 1. Württemberg (2), második sor: 2. Habsburg (2);

Alappajzs pajzstalp:

¹⁴⁸ MNL–OL–V 22 (A Király Személye Körüli Minisztérium által őrzött, illetve használt uralkodói, hivatali pecsétnyomók, a továbbiakban: V 22)–No. 1. Régi jelzete: O.L. Typ. 12. A pecsét gipszlenyomatának jelzete: MNL–OL–V 1–No. 210. Ép lenyomata megtalálható: MNL–OL–P 507–1.–D–No. 12. II. József bárói rangemelő és címerbővítő oklevele Forray Ignác részére (Bécs, 1789. február 2.). A *typarium* közlését ld. még *Posse, O.*: i. m. IV. 25., Tafel 42/1., V. 95. (No. 30.).

- VII. középén: 1. Burgundia (4),
első sor: 2. Brabant, 3. Limburg,
második sor: 4. Luxemburg (3), 5. Flandria (2);
VIII. 1. Milánó (3), 2. Mantova, az ékben 3. Párma;
IX. középén: 1. Lotharingia,
első sor: 2. Jeruzsálem, 3. Toszkána (1),
második sor: 4. Anjou (1), 5. Bar;

Koronák

szívpajzs: Szent Korona,
alappajzs jobb oldal: Cseh Királyság Vencel-koronája,
bal oldal: osztrák főhercegi korona,
német-római császári sas fölött: Habsburg házi korona

Rendi jelvények

kívülről befelé: Aranygyapjas Rend, Katonai Mária Terézi Rend,
Magyar Királyi Szent István Rend

Pajzstartó: német-római császári sas

Hátlap címergyűrűje:

1. Ráma (2), 2. Kumánia (4), 3. a. Jülich (1) b. Geldern (1), 4. Görz (1), 5. Burgau,
6. Mechelen, 7. Vend örgrófság (1), 8. Gradisca, 9. Kiburg (1), 10. Bulgária (3),
11. Szerbia (2), 12. Lodoméria (1);

A kettőspecsét tervéhez képest a nagyobb titkospecsét középső, összetett címerének középpajzsában láthatunk nagy változást, mivel oda kerültek a kettőspecsét előlapjára tervezett társ-országok (Dalmácia, Horvátország, Szlavónia) és Galícia címerei. Az alappajzs azonban teljesen megegyezik a kettőspecsét tervezetével, látható az is, hogy itt Toszkána címere a – kettőspecsét tervével azonos módon – hagyományos formában, nem a Mária Terézia által megadott mázakkal szerepel. A köriratban egy írásmódbeli különbség van a kettőspecsét tervéhez képest: Limburg nevét y-nal vésték a *typariumra*. A középső címerből kihagyott magyar tartományok a címergyűrűben kaptak helyet, így öt társország (Lodoméria, Ráma, Szerbia, Kumánia, Bulgária) címere került ide, ennek következtében több címert elhagytak. A címergyűrűben nem található meg Auschwitz és Zator címere, mellettük még Guastalla és Hennegau címerét hagyták el – ami azonban érdekesebb, hogy Mechelen címere, a kettőspecsét tervével ellentétben, bekerült a *circumferentiába*. Kiburg címerét a kettőspecsét tervéhez képest kijavították: a balharántpólyát és a balra futó oroszlánokat harántpólyára és jobbra futó oroszlánokra cserélték, tehát a megvalósult pecsét címereit nem igazították ki a heraldikai udvariasságnak megfelelően. Érdekes, hogy a kettőspecsét tervében Luxemburg pajzsa kilencszer, a nagyobb titkospecséten viszont tizenegyszer vágott – ez a gipszlenyomaton határozottan látszik.

A II. Józsefet követő uralkodók esetében érdemes a következőkben II. Lipót és I. Ferenc első kettőspecsétjét a képek és a feliratok után egyben tárgyalni, mert – amint az kiderül – a két pecsétnek egy *typariuma* volt.

II. LIPÓT és I. FERENC ELSŐ KETTŐSPECSÉTJE

(22.,¹⁴⁹ 24.–25. kép)¹⁵⁰

Előlap körirata:

LEOPOLDUS II D:(EI) G:(RATIA) ELECT:(US) ROM:(ANORUM) IMPERATOR
S:(EMPER) A:(UGUSTUS) GERMANIÆ HUNGARIÆ BOHEM:(IAE)
DALM:(ATIAE) CROAT:(IAE) SLAV:(ONIAE) GALLIT:(IAE) LODOM:(ERIAE)
RAMÆ. SERV:(IAE) CUMAN:(IAE) ET BULGAR:(IAE) &c. REX
APOST:(OLICUS)

Előlap címerei:

1. a. Lotharingia b. Ausztria c. Toszkána (1), 2. Magyarország (6),
3. Dalmácia, 4. Horvátország, 5. Szlavónia (2);

Koronák: a baldachin fölött német-római császári korona, 2. Szent Korona

Hátlap körirata

külső sor:

ARCHIDUX AUSTRI:(IAE) DUX BURGUND:(IAE) LOTHARING:(IAE)
STYR:(IAE) CARINT:(HIAE) CARNIOL:(AE) MAGN:(US) DUX HETRUR:(IAE)
MAGN:(US) PRINC:(EPS) TRANSYLV(ANIAE) MARCH:(IO) MORAV:(IAE)

belső sor:

DUX BRABANT:(IAE) LIMBURG:(IAE) LUCEMB:(URGAE) GELDR:(IAE)
WURTHEMB:(ERGAE) SILES:(IAE) MEDIOL:(ANI) MANT:(UAE) PARM:(AE) &
c. PRINC:(EPS) SVEV:(IAE) COM:(ES) HABSP:(URGI) FLANDR:(IAE)
TYROL:(IS) HANN:(ONIAE) CORIT:(IAE) & c.

¹⁴⁹ A közölt pecsétmásolat jelzete: MNL–OL–V 1–No. 215. és 216. A pecsét elő- és hátlapjának közlését ld. *Posse, O.*: i. m. IV. 26–27., Tafel 46/2. (előlap), Tafel 47/1. (hátlap), V. 97. (No. 19.). A pecsétterv a következő aktában található: MNL–OL–A 39–a–1791–5645. II. Lipót kettőspecsétjének ép viaszlenyomatát sajnos nem sikerült felkutatnom.

¹⁵⁰ I. Ferenc első kettőspecsétjéről készült gipszlenyomat jelzete: MNL–OL–V 1–No. 219. és 220. Előlapjának képét és leírását közli: *Érszegi G.–Sölch M.*: i. m. 86. (51. szám). A gipszlenyomat a *typarium* eredeti példányával készült, melynek előlapja sajnos már nem található meg, régi jelzete O.L. Typ. 35. volt, a hátlap jelzete: MNL–OL–V 22–No. 14. A pecsétnyomó mindkét oldalának képét közölte *Illés J.*: i. m. I. tábla 4–5. kép (16–17. oldal közt). A *typarium* elő- és hátlapjának közlését ld. még: *Posse, O.*: i. m. IV. 30., Tafel 55/1–2., V. 99. (No. 28.).

Hátlap címerei középen

I. Szívpajzs: Magyarország (6)

Középpajzs pajzsfő: 1. Dalmácia, 2. Horvátország, 3. Szlavónia (2),

Középpajzs pajzsderék: 4. Ráma (2), 5. Szerbia (2),

Középpajzs pajzstalp: 6. Kumánia (4), 7. a. Galícia (2), b. Lodoméria (3), 9. Bulgária (3);

Alappajzs pajzsfő:

II. középen: 1. Csehország

első sor: 2. Morvaország (3), 3. Szilézia (4),

második sor: 4. Felső-Lausitz, 5. Alsó-Lausitz;

III. 1. Lotharingia, 2. Toszkána (1);

IV. középen: 1. Ausztria,

első sor: 2. Stájerország, 3. Karintia (3),

második sor: 4. Krajna (1), 5. Tirol;

Alappajzs pajzsderék:

V. 1. Erdély (2), 2. Svábország;

VI. 1. Habsburg (2), 2. Württemberg (2);

Alappajzs pajzstalp:

VII. középen: 1. Burgundia (4),

első sor: 2. Brabant, 3. Limburg,

második sor: 4. Luxemburg (2), 5. Flandria (2);

VIII. 1. Milánó (3), 2. Mantova, az ékben 3. Párma;

IX. középen: 1. Jeruzsálem,

első sor: 2. Anjou (1), 3. Bar,

második sor: 4. Geldern (2), 5. Jülich (2);

Koronák

szívpajzs: Szent Korona,

alappajzs jobb oldal: Cseh Királyság Vencel-koronája,

bal oldal: osztrák főhercegi korona,

német-római császári sas fölött: Habsburg házi korona

Rendi jelvények

kívül: Aranygyapjas Rend,

belül heraldikai jobbról balra: Magyar Királyi Szent István Rend, Katonai Mária Terézi

Rend, Toszkánai Szent István Lovagrend

Pajzstartó: német-római császári sas

Hátlap címergyűrűje:

1. Zator (2), 2. Hennegau, 3. Görz (1), 4. Burgau, 5. Falkenstein,
6. Mechelen, 7. Vend örgrófság (1), 8. Namur (2), 9. Gradisca,
10. Kiburg (1), 11. Teschen, 12. Auschwitz (2);

A bátyját a magyar és a német-római császári trónon is követő II. Lipót kettőspecsétjének elkészítéséért a vésnök, Gebhard Ehle 1791. április 23-án felvett 900 Ft-ot.¹⁵¹ II. Lipót és I. Ferenc első kettőspecsét hátlapjának *typariuma* a harmadik korunkra maradt királyi kettőspecsétnyomó, így tárgyunk szempontjából is érdemes a leírásra (23. kép).¹⁵² A *typarium* átmérője 135 mm, az ezüst felület magassága 8 mm, fölötte egy réz felület, melynek magassága 6 mm, ennek közepén egy 85 mm átmérőjű 13 mm magasságú kisebb réz henger, melynek két oldalához lehajtható réz fogantyút rögzítettek. A tetején rombusz alakban elhelyezkedő négy, az ezüst rész élén (palástján) három csillag jelzi a pecsét felső részét (irányjelző).

II. Lipót kettőspecsétjének előlapján azonos elem a II. József pecséttervén láthatóval, hogy a baldachin felett a német-római császári korona áll. Új elem azonban, hogy az uralkodó mellén (belülről kifelé) a Magyar Királyi Szent István Rend és az Aranygyapjas Rend jelvényei függenek. Az uralkodó fején lévő Szent Koronáról jobb oldalán két, az arc vonalától a válláig hat és négy, bal oldalán egy hat szemből álló lánc azonosítható, azonban a korona tetején csak a gömböt látjuk, a keresztet nem, amely a Magyarország címerét fedő koronán viszont megtalálható – a terven még mind a két helyen gömb és kereszt látható a koronán. Megjegyzendő továbbá, hogy az uralkodó jobb kezében tartott jogar tetején már nincs kereszt.

A király lábai mellett jobbról és balról öt-öt zászló található, amelyek a magyar korona országait jelképezik. Jobbról Magyarország és Horvátország, balról Dalmácia, Szlavónia és Ráma címere azonosítható a zászlókon. Mivel a Ráma mögötti pajzs borítása ezüst, az – nagy valószínűséggel – Szerbiát szimbolizálja.¹⁵³ Az uralkodó feje fölé (mögé) került pajzsban megjelenik a Toszkánai Nagyhercegség címere.¹⁵⁴

A hátlap középső, összetett címerpajzsa alatt jobb oldalon a Magyar Királyi Szent István, közepén (a cölöphely alatt) a Katonai Mária Terézia Rendek, bal oldalon a Toszkánai Szent István Lovagrend jelvényei láthatók, alattuk pedig a császári sas szárnyaihoz rögzített láncról az Aranygyapjas Rend jelvénye függ. A magyar heraldika szempontjából a középső összetett pajzs középpajzsa a legérdekesebb, mert abban már – Erdély kivételével – valamennyi, a valóban a korona uralma alá tartozó ország címere és a történelmi igénycímerek is szerepelnek. Még egy elemében érdekes ez az összetett címer, ugyanis a pajzstalp középső mezőjét egy hasítással kettéosztva, a jobb mezőbe került Galícia, a balba Lodoméria címere. Ez természetesen finoman jelzi az 1772-ben Habsburg kézbe került terület birodalmi

¹⁵¹ A nyugta a pecséttervet is tartalmazó ügyiratban található: MNL-OL-A 39-a-1791-5645. Szerencsére a tervet (26–27. kép) szignálta annak készítője, aki nem volt más, mint Mária Terézia második és II. József kettőspecséttervének készítője: Carl Ignaz Meyer. Sajnos az ügyiratban nem található meg, hogy mennyit fizettek annak megrajzolásáért, de a korábbi gyakorlat alapján az összeg 32 forint körül lehetett.

¹⁵² Az első, máig fennmaradt magyar királyi kettőspecsét *typariuma* I. Ferdinánd első kettőspecsétje, a második a II. Mátyástól III. Károlyig használt pecsétnyomó, mindkettő a Haus-, Hof- und Staatsarchivban található.

¹⁵³ A címerterv sajnos megkopott ezért az alapján az azonosítás még bizonytalanabb.

¹⁵⁴ Természetesen ebben tükröződik II. Lipót személyes kötődése a tartományhoz, hiszen 1765-től ő irányította azt.

kormányzás alá helyezését.¹⁵⁵ Az alappajzsban a legszembetűnőbb változás, hogy a pajzsderék – második sor – azonos méretű a pajzsfővel és pajzstalppal, így egyértelmű, hogy az kétszer vágott. A pajzsderékon található négy címer azonban – eleganciáját tekintve – vesztett korábbi esztétikus megjelenéséből, ugyanis a hasítással kettéosztott mezők nagyon szűkek, az abban megjelenő címerek – különösen Erdély címere – pedig zsúfolt hatást keltenek. Erdély címerében ismét fogyó hold található. II. József kettőspecsétjének tervéhez képest változás, hogy a pajzsfőbe – a spanyol igénycímer (emlékcímerek) helyére – került Lotharingia és Toszkána címere, a spanyol címerek már nem találhatók meg a pecséten. Habsburg és Württemberg címere – a Mária Terézia második kettőspecsétjétől hagyományosnak tekinthető helyen – a pajzsderék bal oldalán található. A pajzstalp bal oldalának címercsoportja nagymértékben megváltozott, ugyanis a Mária Terézia és II. József alatt ebben a csoportban található címerek közül a középső pajzsból Lotharingia címere – mint említettem – a pajzsfőbe került. Ennek a címercsoportnak a középső pajzsába így a korábbi második mezőben szereplő Jeruzsálem került, továbbá Anjou és Bar mellett Geldern és Jülich címerei önálló mezőben találhatók meg benne – korábban Geldern és Jülich címerei hasított pajzson szerepeltek.¹⁵⁶ A címergyűrűben Auschwitz és Zator címerei kerültek az első két helyre – a pecsét-terven látható, hogy az O és Z betűk megtalálhatók voltak a sasok mellén, azonban a megvésésük során nem fordítottak gondot ezek megjelenítésére, így a fenti betűk nem találhatók meg a lenyomaton. Auschwitz alá Teschen címere került, amely először jelenik meg magyar királyi kettőspecséten. Végül megjegyzendő, hogy Namur címere a helyes változatban került a címergyűrűbe, azonban a pecsét hátlapját így sem sikerült hiba nélkül elkészíteni, mivel Görz latin nevét (Goritia) C-vel véste Gebhard Ehle a *typarium*ba.

I. Ferenc első kettőspecsétjének *typariuma* azonos II. Lipótéval, mivel azon csak a nevet vésték át a következő módon: FRANCISCUS II (a sorszám mögé nem tettek pontot). Természetesen a sorszám is megmaradt, hiszen – mint I. Rudolfnál szó volt róla – a magyar királyi pecséteken a német-római császári számozást, illetve később az osztrák császári számozást tüntették fel. A kettőspecséten szereplő uralkodói név átvésésének javaslata 1792. szeptember 2-án kelt,¹⁵⁷ a vésésért Gebhard Ehle 67 forint 30 krajcárt vett fel. A pecsétnyomót 1792. szeptember 27-én küldték el Batthyány József esztergomi érseknek.¹⁵⁸

¹⁵⁵ Továbbra sem került magyar közigazgatás alá a terület. Annak heraldikai szempontból jelzésértéke van, hogy egy mező kettéosztásával, nem pedig egyenrangú igénycímerként jelennek meg.

¹⁵⁶ A címerterveket feloldó címermegnevezések tervein Geldern és Jülich helyén csak Geldern felirat volt található, tehát a hasított pajzson csak Geldernt kell érteni, mivel a pecsétek körirataiban is csak Geldern szerepel. Éppen ennek a pecsétnek kapcsán – az önálló mezőkön való megjelenés miatt – tűnt indokoltnak a fenti címereket külön értelmezni a korábbi pecséteken.

¹⁵⁷ MNL-OL-A 39-a-1792-10611.

¹⁵⁸ MNL-OL-A 39-a-1792-11537. Sajnos a vésés elkészítésének időpontja nem állapítható meg, mert a pénz átvételét igazoló nyugtán nincs dátum. A pecsét legkorábbi, általam ismert lenyomata megtalálható: MN OL R 64-1.-No. 877. I. Ferenc nemesség- és címeradományozó oklevele Lippay Ferenc részére (Bécs, 1792. augusztus 21.). A címereslevelet Batthyány József ellenjegyezte, de az oklevél keltezése korábbi, mint ahogy a kancelláriai iratok szerint elkészült az új pecsétnyomó, és azt az esztergomi érseknek megküldték volna. A kérdésre a válasz kézenfekvő: az oklevelet 1792. szeptember 27-e után pecsételték meg, mivel az oklevélben található keltezés valójában nem a tényleges kiállítás, hanem a megelőző uralkodói döntés dátuma. Az oklevélnek egyébként külön érdekessége a *corroboratio*ja, mivel a II. Mátyásnál már tárgyalt ritka megnevezését

adja a pecsétnek: „*In cujus rei memoriam firmitatemque perpetuam preasentes Literas Nostras Privilegiales manus Nostrae propriae subscriptione et **Secreti majoris duplicis Sigilli Nostri** quo ut Rex Hungariae Apostolicus utimur impendentis munimine roboratas...*”, vagyis „titkos nagyobb kettőspecsétként” nevezi meg a pecsétet. A lenyomat érdekessége, hogy az előlap körirata nagyrészt megolvadt, ám ez szándékos rongálásnak tűnik, mivel a hátlap teljesen ép.

I. FERENC MÁSODIK KETTŐSPECSÉTJE

(28–29. kép)¹⁵⁹

Előlap körirata:

FRANCISCUS I. D.(IVINA) F.(AVENTE) CL.(EMENTIA) AUSTRIÆ IMPERATOR
HIEROSOL.(IMAE) HUNGARIÆ BOHEM.(IAE) DALM.(ATIAE) CROAT.(IAE)
SLAV.(ONIAE) GALIT.(IAE) LODOM.(ERIAE) RAMÆ SERV.(IAE)
CUMAN.(IAE) ET BULGAR.(IAE) REX APOST.(OLICUS)

Előlap címerei:

1. a. Habsburg (2), b. Lotharingia, c. Ausztria, 2. Magyarország (6),
3. Dalmácia, 4. Horvátország, 5. Szlavónia (2);

Koronák: a baldachin fölött Habsburg házi korona, 2. Szent Korona

Hátlap körirata

külső sor:

ARCHIDUX AUSTR.(IAE) LOTH.(ARINGIAE) SALISB.(URGI) VIRCEB.(URGI)
ET IN FRANCONIA DUX.DUX STYR.(IAE) CARINTH.(IAE) ET CARN.(IOLAE)
M.(AGNUS) D.(UX) CRAC.(OVIAE) M.(AGNUS) P.(RINCEPS)
TRANSYLV.(ANIAE) MARCH.(IO) MORAV.(IAE) DUX SANDOM.(IRIAE)
MASSOV.(IAE) LUBLIN.(I) SILES.(IAE) &c.

belső sor:

PRINCEPS BERCHTOLDSG.(ADENAE) ET MERGENTH.(EMII) COMES
HABSP.(URGI) KYB.(URGI) GORIT.(IAE) ET GRADISC.(AE) MARCHIO
LUSAT.(IAE) NEC NON ISTR.(IAE) DOMINUS TERRAR.(UM) VOLHYN.(IAE)
PODLACH.(IAE) &c.&c.

Hátlap címerei

I. *Szív pajzs:* Magyarország (6)

Középpajzs pajzsfő: 1. Dalmácia, 2. Horvátország, 3. Szlavónia (2),

Középpajzs pajzsszár: 4. Ráma (2), 5. Szerbia (2),

¹⁵⁹ A közölt pecsétmásolat jelzete: MNL–OL–V 1–No. 221. és 222. A gipszlenyomat a *typarium* eredeti példányával készült, melynek előlapja sajnos már nem található meg, régi jelzete O.L. Typ. 36. volt, a pecsétnyomó mindkét oldalának képét közölte *Illés J.*: i.m. II. tábla 15–16. kép (50–51. oldal közt). Az eredeti *typarium* hátlapjának jelzete: MNL–OL–V 13 (Pecsétnyomók, bélyegzők)–1.–No. 12. A pecsétterv jelzete: MNL–OL–A 39–a–1808–1700. A terv egy lapon található, amelynek jobb alsó sarkában a tervező szignója áll: Antonia Meyer f. (*fecit?*). Ép lenyomata megtalálható: MNL–OL–R 64–1.–No. 996. I. Ferenc nemesség- és címeradóományozó oklevele Köhler Károly Fülöp és családja részére (Pozsony, 1808. szeptember 25.).

Középpajzs pajzstalp: 6. Kumánia (5), 7. a. Galícia (2), b. Lodoméria (3), 8. Bulgária (3);

Nagypajzs pajzsfő:

II. középén: 1. Csehország,

első sor: 2. Morvaország (3), 3. Szilézia (4),

második sor: 4. a. Felső-Lausitz, b. Alsó-Lausitz, 5. Teschen;

III. 1. Habsburg (2), 2. Ausztria, 3. Lotharingia;

IV. középén: 1. a. Alsó-Ausztria, b. Felső-Ausztria (1),

első sor: 2. Stájerország, 3. Karintia (3),

második sor: 4. Krajna (2), 5. a. Berchtoldsgaden, b. Salzburg;

Nagypajzs pajzsderék:

V. első sor: 1. Erdély (3),

második sor: 2. Rascia;

VI. első sor: 1. Würzburg, 2. Franken,

második sor: 3. Német Lovagrend, 4. üres mező;

Nagypajzs pajzstalp:

VII. középén: 1. Krakkó,

első sor: 2. Mazóvia, 3. Volhínia,

második sor: 4. Auschwitz (3), 5. Zator (3),

harmadik sor: 6. Lublin, 7. Podlach;

VIII. első sor: 1. Isztria, 2. Trieszt,

második sor: 3. Friaul, 4. a. Gradisca, b. Görz (2), az ékben 5. Vend örgrófság (2);

IX. középén: 1. Jeruzsálem,

első sor: 2. Kasztília, 3. León, 4. Szicília (3),

második sor: 5. Anjou (2), 6. Calabria,

harmadik sor: 7. Aragónia (1), 8. India;

Alappajzs: Osztrák Császárság

Koronák

II. 1.: Cseh Királyság Vencel-koronája,

IV. 1.: osztrák főhercegi korona,

nagypajzs: Szent Korona,

alappajzs: Habsburg házi korona

Rendi jelvények

nagypajzs alatt kívülről: Magyar Királyi Szent István Rend,

belül heraldikai jobbról balra: Osztrák Császári Lipót Rend, Aranygyapjas Rend,

Katonai Mária Terézia Rend

Pajzstartók: egy-egy szárnyas férfi és nőalak (angyalok)

I. Ferenc második kettőspecsétjének hátlapja a korunkra maradt negyedik olyan királyi kettős-pecsétnyomó, amely külső (fizikai) megjelenésében és méreteiben azonos első *typarium*ának

– és II. Lipót kettőspecsétjének – hátlapjával (32. kép).

A második kettőspecsét a 19. század eleji viharos korszak, a napóleoni háborúk következményeinek heraldikai reprezentációban is megjelenő változásait tükrözi. A legszembetűnőbb és egyetemes történeti szempontból legmarkánsabb változás az osztrák császári cím megjelenése (1804. augusztus 11.) és a Német-római Birodalom megszűnése (1806. augusztus 6.) következtében a német-római császári cím eltűnése. Természetesen a köriratban – mivel a pecsétváltásra 1808-ban került sor – az osztrák császári cím áll. A kettőspecsét 1808. június 2-re készült el, a tervért (30. kép) Josepha Mayer 60, a vésésért Andreas Neumann 1188 forint 6 krajcárt kapott.¹⁶⁰

A tervvel kapcsolatban érdemes megjegyezni, hogy hátlapjának címereit nem rajzolták meg, csak a köriratát, ugyanis a hátlap, címereit tekintve, megegyezik a nagyobb titkospecséttel. Sajnos a nagyobb titkospecsét tervét eddig nem sikerült felkutatni. Fennmaradt viszont a Magyar Királyi Udvari Kancellária első tervezete, amely a címerek elhelyezésére tett javaslatot (50. kép) tartalmazza.¹⁶¹ Ebből látható, hogy a szív pajzs és a középpajzs elrendezésében teljesen azonos a megvalósult pecséttel, az egyetlen különbség az, hogy a középpajzs pajzstalpára javasolt négy címer egyforma méretű mezőt kapott, a megvalósult kettőspecséten viszont Galícia és Lodomeria címerét egy mezőben egyesítették. A nagypajzs pajzsderék elejére négy címert terveztek (Erdély, Teschen, Salzburg, Berchtoldsgaden), nyilvánvalóan a vele szemben lévő mezők (Würzburg, Franken, Német Lovagrend, üres mező) szimmetriája kedvéért. A megvalósult pecséten Teschen a cseh, Salzburg és Berchtoldsgaden az osztrák címercsoportba került. A pajzsderék elejére került viszont az előzetes beosztási javaslaton az utolsó címercsoportba javasolt Rascia címere; az osztrák címercsoportból Isztria címere pedig átkerült a pajzstalp VIII. mezejébe.

I. Ferenc első magyar királyi felségpecsétjének előlapjához képest annyi a változás, hogy a baldachin fölött az Osztrák Császárság jelképeként a Habsburg házi korona áll – amely az új, örökletes császárság koronája lett –, feje mögött a Habsburg-Lotharingiai ház és Ausztria címerei (az örökletes Osztrák Császárság genealógiai címere) láthatók, nyakában kívülről befelé az Aranygyapjas és a Magyar Királyi Szent István Rend jelvényei lógnak.¹⁶² A terven az uralkodó arca hosszabbnak tűnik, de a pecsét előlapján az arc szerkezete megegyezik az első pecséten láthatóval. Egyebekben (zászlók és címerek elrendezése) – első kettőspecsétjéhez képest – nem láthatók különbségek az előlapon. A pecsét hátlapja szerkezetileg egy új korszak nyitányát jelenti, arról ugyanis eltűnt a középső címert övező címergyűrű, így valamennyi

¹⁶⁰ MNL-OL-A 39-a-1808-5884. és MNL-OL-A 39-a-1808-7317. Megjegyzésre érdemes, hogy a terven „*Antonnia Mayer*” szignó áll, nem lehetetlen, hogy Josepha és Antonia Mayer a korábbi pecséteket tervező Carl Ignaz Meyer rokonai voltak.

¹⁶¹ A teljes képet közölte: *Illés J.*: i. m. 45. (14. kép), ezért az osztrák császári alappajzs nélkül közlöm a képet, mert így jobban összevethető az előzetes terv a később megvalósult pecséttel.

¹⁶² *Illés J.*: i. m. 50.

címert egy négy pajzsból álló, összetett címerre helyezték, így ezt tekinthetjük a Magyar Királyság 1808 és 1835 közötti nagycímerének.

A hátlap alappajzsán a Habsburg házi koronával fedett osztrák császári címer látható – a sas jobb karmában, a korábbi gyakorlatnak megfelelően, kardot és jogart, míg bal karmában keresztes országalmát tart –, a pajzstartók angyalok.¹⁶³ II. Lipót és I. Ferenc előző kettőspecsétjéhez képest különbség, hogy a szív-pajzsban Magyarország címere korona nélkül áll, a Szent Korona a nagypajzsra, az osztrák császári sas torkához került – ennek következtében a cseh és az osztrák főhercegi koronák eltűntek az előző pecsét alappajzsának megfelelő helyeiről, és a cseh, illetve osztrák címercsoportok középső pajzsaira kerültek. A nagypajzs rendi jelvényei is megváltoztak az előző pecsét képest: a pajzs jobb oldala alatt a Lipót, középen (a cölöphely alatt) az Aranygyapjas, bal oldala alatt a Katonai Mária Terézia Rend jelvényei, alattuk a császári sas szárnyairól függő láncon a Magyar Királyi Szent István Rend jelvénye látható.

A magyar szempontból érdekes elemeket megvizsgálva – a szív-pajzs korona nélküli változatán kívül – a középpajzs pajzstalpában további változás figyelhető meg, ugyanis Kumánia oroszánját már a heraldikai hagyományoknak megfelelően szabályosan, ismét kettős farokkal ábrázolták, viszont korona nélkül; Galícia és Lodomeria címere továbbra is egy hasított mezőben egyesítve szerepel. A nagypajzs szerkezetében visszatértek a Mária Terézia- és II. József-kori hagyományhoz, tehát a pajzsderék címeri nem hasítással, hanem vágással osztottak. Így a címer esztétikusabb lett, Erdély címere – amelynek bal felső sarkában újhöld látható – a megszokott helyre került a nagypajzsban, alatta Rácország (Rascia) magyar királyi kettőspecséten először megjelenő címere található. Ez utóbbi egyébként ugyanolyan problematikus eleme a pecsétnek, mint korábban Auschwitz és Zator és természetesen ugyanolyan közjogi problémákat is rejt magában a nagypajzs való megjelenítése, ugyanis a magyar heraldikai tradíciónak megfelelő Szerbia címere a középpajzsban a magyar elemek között szintén megjelenik. A pajzsderék hátsó részét, az Erdéllyel és Rácországgal szemben található címermezőket¹⁶⁴ egy további hasítással alakították ki, így megbontották a pajzsderék szimmetrikus elrendezését.

A nagypajzsban a legszembeütőbb változás, hogy teljesen eltűntek az Osztrák Németalföldet jelképező címerek, mivel azt 1797-ben a Campo Formio-i békével a Habsburgok végleg elvesztették. A cseh címerek közé került a korábban a *circumferentiában* szereplő Teschen jelképe, így a két Lausitz címerét egy hasított mezőbe helyezték. A pajzsfő középső – és ebben a formában állandósult – címere az örökletes osztrák császári ház, a Habsburg-Lotharingiai ház genealógiai címere. Ennek egyik eleme lett az Ausztriát korábban jelképező pólyás címer, ezért a pajzsfő utolsó, összetett címercsoportjának középső pajzsába nem ezt, hanem Alsó- és Felső-Ausztria egyesített címerét helyezték. Az osztrák tartományok közé került Salzburg és Berchtoldsgaden jelképe, melyeket a pozsonyi béke (1805) után elvesztett

¹⁶³ A német-római és az osztrák császár sas közötti különbség, hogy utóbbi feje körül nincs gloriola, viszont mindkét fej koronás. A pajzstartók: jobbról férfi, balról nőalak szárnyakkal.

¹⁶⁴ Würzburg, Franken, ill. Német Lovagrend, üres mező. Ez utóbbi a pozsonyi békében megígért Breisgau és Ortenau elvételéért kárpótlásként járó területeket jelképezi.

italiai területekért kapott a Habsburg Monarchia.¹⁶⁵ A legnagyobb változás azonban ebben a címercsoportban Tirol címerének hiánya, amely terület a pozsonyi béke után Bajorországhoz került.

A nagypajzs pajzsderekának bal oldalára teljesen új címerek kerültek – itt korábban Württemberg és Habsburg kapott helyett, most a Német Lovagrend, Würzburg, Franken és egy üres mező jelenik meg, mely utóbbi a pozsonyi béke XII. pontja értelmében a Breisgauért és Ortenauért kárpótlásként ígért területeket szimbolizálja.¹⁶⁶ A nagypajzs pajzstalpának első címercsoportjába kerültek az 1792-ben másodszor (ebben a felosztásban a Habsburg Birodalom nem vett részt),¹⁶⁷ 1795-ben harmadszor is felosztott Lengyelország egyes területeinek címerai. A középső pajzsban új elemként Krakkó, a további mezőkben – szintén új elemként – Mazóvia, Volhínia, Lublin és Podlach címerai találhatók.¹⁶⁸ Ebben a címercsoportban nem új elem Auschwitz és Zator, azonban a címerek teljesen megváltoztak. A korábbi, II. József privilégi-umában meghatározott – és Mária Terézia második kettőspecsétjén megjelenő – hagyománytól eltérően Auschwitz ezüst pajzsban kék sassal, Zator pedig kék pajzsban ezüst sassal szerepel. Ez a heraldikai váltás teljesen tudatosnak tűnik, ugyanis 1806-ban már mindkét címer ebben a formában jelenik meg a birodalmi nagycímeren, tehát a korábbi heraldikai hagyományt megváltoztatták.¹⁶⁹ Mindenképpen figyelmet érdemel az a körülmény, hogy míg Krakkó, Mazóvia, Volhínia, Lublin és Podlach, sőt még Szandomir címei is megtalálhatók a pecsét köriratában (ez utóbbi címe a pecséten nem), addig Auschwitz és Zator címei nincsenek a *legendában* – ez véleményem szerint a Galícia és Lodoméria kapcsán már korábban többször említett közjogi kérdéssel magyarázható.

A pajzstalp közepére csoportosították a Campo Formio-i békével a Velencei Köztársaságtól elvett, és a Habsburg Birodalomhoz került, addig csak részben birtokolt területek (Isztria, Friaul) címerait, amelyeket – a pozsonyi béke után részben francia kézbe kerülve – Napóleon az Itáliai Királysághoz csatolt, végül külön tartományba szervezett.¹⁷⁰ A címerek tehát itt és ekkor,

¹⁶⁵ Salzburgot egyébként 1803-ban I. Ferenc öccse, Ferdinánd főherceg első világi uraként kapta kárpótlásként a tőle elvett Toszkánáért cserébe, de a pozsonyi béke után át kellett adnia bátyjának és cserébe kapta Würzburgot – ez utóbbi tartomány címe található a nagypajzs pajzsderekának hátsó címerai közt, bár a Német-római Birodalom megszűnése után a Rajnai Szövetséghez csatlakozott.

¹⁶⁶ MNL-OL-A 39-a-1806-8060. 12r. Az új, osztrák birodalmi címer nyomtatásban megjelent leírása megtalálható az ügyirat 3-16. *folioján*, címe: Titulatur und Wapen Seiner Oesterreichisch-Kaiserlichen und Königlich-

Apostolischen Majestät nach den durch den Preßburger-Frieden herbeygeführten Veränderungen und der allerhöchsten Pragmatikal-Verordnung vom sechsten August 1806. Wien, Aus der Kaiserlich-Königlichen Hof- und Staatsdruckerey. 1806.

¹⁶⁷ Soós I.: i. m. 137-139.

¹⁶⁸ A pecséten található Mazóvia déli részét a Habsburg Monarchia, a többi Poroszország, Podlachot mindhárom és Volhíniát kisebb részt a Habsburg Monarchia, nagyobb részt az Orosz Birodalom kapta, Lublin a harmadik felosztásban került Habsburg-Lotharingiai kézre. A kettőspecsétet 1815 után sem változtatták meg, ekkor jött létre a Krakkói Köztársaság (Krakkói Szabad Város), melyet aztán az 1846-os felkelést követően Ausztria annektált.

¹⁶⁹ MNL-OL-A 39-a-1806-8060. 13v. Auschwitz és Zator címerének leírása.

¹⁷⁰ A terület 19. századi történetére ld.: *Pándi Eszter*: Napóleon Trianoni dekrétuma az Illír Tartományok megszervezéséről (1809. december 25.) Documenta Historica 48. A SZTE BTK Történész Diákkör Kiadványa.

1808-ban, részben igénycímerként jelennek meg. A pajzstalp utolsó címercsoportjában a Habsburg emlékcímerek találhatók, amelyek politikai tartalmat már nem, vagy igen kevésbé fejeznek ki. Ebben a címercsoportban először jelenik meg Calabria és India címere. A többi címer ábrázolása látszólag hagyományosnak tekinthető, azonban Szicília címere az 1806-os birodalmi címereket leíró nyomtatvány szerint harántosztott pajzs felső és alsó arany mezőjében négy vörös cölöp, Aragónia címere pedig arany mezőben négy vörös cölöp, a nyomtatvány lapszélén kézírással igazították ki ezeket a címereket,¹⁷¹ ennek megfelelően azonban a királyi kettőspecsét lenyomatán és a *typariumon* is Aragónia esetében vörös mezőben három arany cölöp látható. Szicília ennél meglepőbb címet kapott, ugyanis az alsó és felső mező ezüst, a két oldalsó mező féme viszont arany – a pecsétnyomón jól láthatók a két oldalsó mezőben az apró pontok, ami egyértelművé teszi az ábrázolást.

Általában kijelenthető az új magyar királyi kettőspecséttel kapcsolatban, hogy az 1808-ban megjelenítette a napóleoni háborúban területi veszteségeket szenvedett Habsburg Monarchia külpolitikai programját – az elvesztett területekre továbbra is jogot formáltak, és ezt a magyar királyi kettőspecsét címerei is érzékeltették. Azt, hogy ez mennyire sikerült, jól jelzi, hogy a bécsi kongresszus után sem tartotta szükségesnek a Magyar Királyi Udvari Kancellária a nagypecsét megváltoztatását, és sikerült elérnie, hogy ez a pecsét maradjon használatban 1835-ig. Magyar szempontból kicsi, de annál fenyegetőbb változás történt a hátlap címereiben: mivel a korábbi gyakorlatban szereplő Erdély mellett, új elemként, a nagypajzson kapott helyet Rascia címere, ez azzal fenyegetett, hogy Galícia, Lodoméria és Erdély után – egy esetleges sikeres hódítást követően – Szerbia sem kerül vissza a magyar joghatóság alá.

Tárgyunk szempontjából nem minden tanulság nélkül való megvizsgálni és összevetni a fent jelzett osztrák császári címet a magyar királyi kettőspecsét hátlapján található magyar nagy-címerrel.

JATE Press. Szeged, 2000. 3–26. *Vizi László Tamás*: Illíria a francia nagyhatalmi politikában a 19. század elején. Közép–Európai Közlemények No. 13 (2011/2.). 7–20. (a továbbiakban: *Vizi L. T.*).

¹⁷¹ MNL–OL–A 39–a–1806–8060. 12v–13r: „*Sicilien (...) vier Rothe Pfähle im güldenem Feld...*” „*vier rothe Pfähle im güldenem Felde, wegen Arragonien.*” Mindkét esetben a lap szélén kézírással: „*besser: drey güldenem Pfähle im Rothen Felde (...) falsch statt drey güldenem Pfähle im rothen Felde*”

AZ OSZTRÁK CSÁSZÁRSÁG NAGYCÍMERE (1806)

(35., 40. kép)

I. *Szív pajzs*: 1. Habsburg (2), 2. Ausztria, 3. Lotharingia;

Középpajzs pajzsfő:

II. középén: 1. Magyarország (7),

első sor: 2. Magyarország (5), 3. Dalmácia,

második sor: 4. Horvátország, 5. Szlavónia (3);

III. első sor: 1. Würzburg, 2. Franken,

második sor: 3. Német Lovagrend, 4. üres mező;

IV. középén: 1. Csehország

első sor: 2. Morvaország (3), 3. Szilézia (4),

második sor: 4. Felső-Lausitz, 5. Teschen, 6. Alsó-Lausitz;

Középpajzs pajzsderek:

V. első sor: 1. Erdély (3), 2. Kumánia (6),

második sor: 3. Ráma (3), 4. Bulgária (4),

harmadik sor: 5. Szerbia (3), 6. Rascia;

VI. első sor: 1. a. Kasztília, b. León, 2. a. Szicília (1), b. India,

második sor: 3. Aragónia (1), 4. Jeruzsálem,

harmadik sor: 5. Anjou (2), 6. Calabria;

Középpajzs pajzstalp:

VII. középén: 1. Galícia (3),

első sor: 2. Lodoméria (3), 3. Krakkó, 4. Mazóvia,

második sor: 5. Szandomir, 6. Volhínia,

harmadik sor: 7. a. Auschwitz (3), b. Lublin, 8. a. Zator (3), b. Podlach;

VIII. első sor: 1. Isztria, 2. Friaul,

második sor: 3. Trieszt, 4. a. Gradisca b. Görz (2), az ékben 5. Vend őrgrófság (2);

IX. középén: 1. Alsó-Ausztria,

első sor: 2. Felső-Ausztria (1), 3. Stájerország,

második sor: 4. Krajna (2), 5. Karintia (3),

harmadik sor: 6. Salzburg, 7. Berchtoldsgaden;

Alappajzs: Osztrák Császárság

Koronák

középpajzs: II. 1.: Szent Korona, IV. 1.: Cseh Királyság Vencel-koronája,

IX. 1.: osztrák főhercegi korona,

alappajzs: Habsburg házi korona

Rendi jelvények

középpajzs alatt kívülről: Aranygyapjas Rend,
belül heraldikai jobbról balra: Katonai Mária Terézia Rend, Német Lovagrend,
Magyar Királyi Szent István Rend

Pajzstartók: egy-egy griff

I. Ferenc 1806-os császári címerének szív pajzsában az örökletes Osztrák Császárság genealógiai címere található. A középpajzs jobb oldala igen figyelemreméltó, ugyanis a magyar, illetve a magyar királyi igénycím alapján elnyert lengyel területek címereit tartalmazza. A pajzsfő elejére került Magyarország és a dalmát, horvát, szlavón címer a magyar vágásos címer azonban ezüsttel és vörössel hétszer vágott, ami azért érdekes, mert a királyi pecséten négy pólya van.¹⁷² Szlavónia címere egy eddig nem használt formában jelenik meg a császári címeren, ugyanis a leírásban is és a nyomtatványon is a Marsot szimbolizáló ezüst csillag szerepel a felső mezőben. Mint korábban láttuk II. Ulászló adományában a csillag máza vörös, Mária Terézia alatt (a Horvát Tanács címerében) arany volt. A közölt nyomtatvány megtévesztő, ugyanis a csillagban lévő pontokat láthatóan tollal „írták” be és mellé írták, hogy *Aureo*, vagyis arany, érdekes azonban, hogy a szövegben lapszéli jegyzeten nem javították a csillag fémét ezüstről aranyra.¹⁷³ A pajzsderek elejére kerültek a további magyar igénycímerek, ezek közül több azonban sok esetben eltér a korábbi magyar heraldikai gyakorlattól. Az első mezőbe Erdély címere került a szokásos formában. A második mezőben Kumánia pajzsa látható, amely a magyar gyakorlattól eltérően nem arany, hanem kék borítást kapott, az oroszlán színe nem fekete, hanem vörös, viszont – ellentétben a Mária Terézia óta használt gyakorlattal – az 1740-ig terjedő magyar hagyományoknak megfelelően koronás és kétfarkú, a fogyó hold és csillag azonban nem vörös, hanem ezüst. Mindezen változások egyébként látszólag nehéz helyzet elé állították jelen sorok íróját, mivel a királyi kettőspecséten a címeralak és az égitestek mázait nem jelölték. A királyi pecséten egyértelműen a 18. század közepe óta folyamatos gyakorlatnak megfelelően, korona nélküli az oroszlán, azonban azzal ellentétes módon kétfarkú, így természetesen úgy tűnhet, nehezebb dönteni az oroszlán, valamint a hold és csillag mázaival kapcsolatban. Mivel a királyi pecséten a pajzs borítása egyértelműen arany, így a heraldikai színszabálynak és a tradíciónak

¹⁷² A nyomtatványban vörössel és ezüsttel hétszer vágott pajzs szerepel a leírásban, ennek ellenére a címerábra ezüsttel és vörössel vágott mezőt tartalmaz. Bár a heraldikában általános gyakorlat, hogy jogilag a címer leírása az érvényes (elsődlegesen azt kell figyelembe venni, mivel az uralkodó a szöveget kiadmányozza, nem pedig a címerfestményt), én azonban – jöllehet a szaktudományos konszenzussal ellentétes módon – elsődlegesen a kiadvány címerábráit írtam le a fenti címerleírásban, mivel a királyi pecsétnyomó címerábráival vettem össze a császári nyomtatványban megjelent címet. Magyarország (5) címerleírása mellett (*achtfacht quer getheilt*) lapszéli kézírással: „*falsch: besser 4 querte Silber [Balken] im rothe feld.*” Tehát a királyi pecséten már ezt a formát alkalmazták. Az persze szintén érdekes, hogy a magyar kiscímer két eleme két külön mezőbe került ld.: MNL-OL-A 39-a-1806-8060. 11v.

¹⁷³ A királyi *typarium* vésésekor a csillagot nem pontozták, de ez annak kis méretével magyarázható. Mivel a nyomtatvány alapján a hiba kijavításának szándéka egyértelműnek tűnik, ezért azt aranynak tüntettem fel a magyar királyi címerben. Megjegyzem, hogy a csillag pontozása a korábbi pecsétlenyomatokon sem látható.

megfelelően az oroszlán fekete, az égitestek vörösek, ellentétben a fent ismertetett császári címerrel.

A pajzsderék jobb oldalának második sorában Ráma címerében a pajzs borítása arany, a kardot tartó kar vörös, és megjelenik az ezüst (fehér) felhő, tehát a mázak teljesen megváltoznak. A legnagyobb változás Bulgária címerét érinti. Látszólag ez visszatérés a középkori, vagy megjelenését tekintve még inkább a 17. századi magyar tradícióhoz, hiszen nem a három agár, hanem a farkas tűnik fel benne, de a két-két harántfonál teljesen indokolatlannak – legalábbis nehezen megmagyarázhatónak – tűnik. A farkas miatt egyértelmű, hogy csak magyar heraldikai hagyományból eredeztethető a címer, hiszen a bolgár tradíció alapján oroszlánnak kellene szerepelnie. Mindenképpen meg kell azonban jegyezni, hogy még a címereslevelek kísérőcímerként sem ismert paszomántozott pólya, tehát kizárható az, hogy egy elfeledett hagyomány felújításáról lenne szó. A pajzsderék jobb oldalának harmadik sorában Szerbia pajzsának borítása a magyar hagyománnyal ellentétben nem ezüst, hanem vörös, végül mellette a magyar királyi pecséten először megjelenő Rascia címere található a császári nagypajzs pajzsderékának jobb oldalán.

Mint a fenti leírásból láthattuk, olyan és annyiféle változás található a magyar igénycímer megjelenési formájában a császári címeren, hogy azt aligha tarthatjuk a véletlen művének. A jelenség magyarázatához vissza kell lépnünk 1804-ig, az osztrák császári cím felvételéig.¹⁷⁴

A napóleoni háborúk és az a tény, hogy Napóleon felvette a Franciaország császára címet, a Habsburg Monarchia uralkodóját is arra késztette, hogy egy új, örökletes címet vegyen fel, ugyanis a német-római császári korona nem öröklés, hanem minden egyes alkalommal választás útján került a Habsburg uralkodók fejére.¹⁷⁵ A császári kancellária csak 1804. augusztus 10-én értesítette hivatalosan a Magyar Királyi Udvari Kancelláriát az új császári cím felvételéről, melynek vizsgálata során a magyar kancelláriában észrevették, hogy kimaradt a címből Ráma, Szerbia, Kumánia és Bulgária igénycíme, valamint a magyar királyt megillető apostoli jelző (*Rex Apostolicus*). A magyar királyi igénycímek teljessége, a királyi kancellária szerint, azért volt fontos, mert azok Magyarország elszakított részei, és ezek visszaszerzésére az uralkodó a koronázáskor megesküdött, tehát javasolta, hogy nemcsak a magyar királyi címbe, hanem a császáriba is fel kell venni azokat. A császári titkos kancellária szerint a tervezet azonban megfelel a korábbi, az örökös tartományok

¹⁷⁴ Az új császári cím felvételének császári kancelláriai irataira ld.: *L. Nagy Ernő*: Az ausztriai császári cím felvételéről. In: *Értekezések a társadalmi tudományok köréből*. XII. kötet 2. szám 81–117. (különlenyomatban is: 3–39.) Budapest, 1897. A magyar kancelláriai iratok feldolgozására ld.: *Illés J.*: i. m. 6–33. Az 1806-os császári cím és címer a magyar királlyal együtt vizsgálva *Illés J.*: i. m. 34–51. A régebbi szakirodalom általában örökös császári címről ír, azonban a latin *intitulatió*ban a *haereditarius Austriae Imperator* jelzőjét (*haereditarius*) jobban kifejezi az „örökletes” fordítás, szemben a német-római császári címben lévő *electus* = választott jelzővel. 1806-ban az örökletes jelző kikerült az osztrák császári címből ld.: *L. Nagy*: i. m. 23. és *Illés J.*: i. m. 34–37.

¹⁷⁵ III. Károly halála után (császárként VI. Károly) az egyetlen nem a Habsburg-, hanem a Wittelsbach-házból származó Bajor Károly Albert (VII. Károly néven) volt 1742 és 1745 között a német-római császár, őt Mária Terézia férje, a Lotharingiai-házból származó I. Ferenc (1745–1765) követte, végül utóda a császári trónon az új, Habsburg-Lotharingiai-ház tagjaként elsőszülött fiuk, II. József (1765–1790) következett.

gyakorlatának, azokban csak a háború következtében megváltozott viszonyok tükröződnek, és a császári oklevelek *intitulatio*iban korábban sem szerepelt sem az apostoli jelző, sem a jelzett négy igénycím – ez valóban így is volt. A császári titkos kancellária további érve az volt, hogy a nevezett tartományok címeit azért sem veheti fel, mert a nemzetközi jog szerint csak akkor érvényesíthető a visszaszerzési jog, ha a Porta – amelynek uralma alá tartoznak a nevezett területek – szerződésszegő magatartása alkalmat ad a visszaszerzésükre. Az uralkodó végül 1804. augusztus 13-án úgy döntött, hogy továbbra is külön címet használ magyar királyként, amelyben a korábbi gyakorlatnak megfelelően szerepel minden igénycím és az apostoli jelző, az új cím felvételéről szóló királyi leiratot augusztus 17-i keltezéssel hirdették ki.¹⁷⁶

Az új királyi nagycím:¹⁷⁷ „*Nos Franciscus secundus divina favente Clementia electus Romanorum Imperator, semper Augustus, Haereditarius Austriae Imperator, Germaniae, Hierosolimae, Hungariae, Bohemiae, Dalmatiae, Croatiae, Slavoniae, Galliciae, et Lodomeriae, Ramae, Serviae, Cumaniae, et Bulgariae Rex Apostolicus; Archidux Austriae, Dux Lotharingiae, Venetiarum, Salisburgi, Styriae, Carinthiae, et Carniolae; Magnus Princeps Transylvaniae, Marchio Moraviae, Dux Würtembergae, superioris et inferioris Silesiae, Parmae, Placentiae, Guastallae, Osueciniae, et Zatoriae, Teschinae,*¹⁷⁸ *Forojulii, et Jaderae; Princeps Sueviae, Quercopolis, Passaviae, Tridenti, et Brixinae, Berchtoldgadenae, et Lindaugiae, Comes Habsburgi,*¹⁷⁹ *Tyrolis, Kyburgi, Goritiae, et Gradiscae, (Marchio)*¹⁸⁰ *Burgoviae, superioris et inferioris Lusatiae, Landgravius Brisgoviae, Ortenaviae et Nellenburgi; Comes a Monteforti, et alta Amisia, superioris et inferioris Hohenbergae, Brigantii Sonnenbergae, Rothenfelsii, Blumenekii et Hovenae, Dominus Marchiae Slavonicae, Patavii, Veronae, Vincentiae &c. &c. &c.*” A nagycím leírását azért tartottam fontosnak, mert egy olyan apró változás található a magyar címekben, amelyre – tudomásom szerint – még senki nem hívta fel a figyelmet. A korábbi gyakorlatban az egyes társországok igénycímeinek felsorolásánál ugyanis csak a végén tettek ki kötőszót, vagy az utolsó ország (Bulgária) nevéhez kapcsolták az *és* kötőszónak megfelelő *que* utótagot. A mostani címben azonban Galícia és Lodoméria királyi címe közé került egy latin *et* (és) kötőszó. Ezzel is jelezték az 1772-ben a Habsburg Birodalomhoz került, ugyan magyar királyi igényként megkapott, de a királyságtól külön kormányzott terület (Galíciai és Lodomériai Királyság) összetartozását;

¹⁷⁶ Illés J.: i. m. 6–12.

¹⁷⁷ MNL–OL–A 39–a–1804–12094. Az ügyiratban található az 1804. december 6-án megküldött nyomtatvány az új császári cím és címer megállapításáról. A nyomtatványban a német nyelvű nagy-, közép- és kiscímet követően a 8. *folio recto* oldalán található a magyar királyi címeket (nagy, közép, kis) megállapító külön egylapos nyomtatvány (a nagycímet erről a példányról írom le), az ezt megelőző lap *verso* oldalán a latin nyelvű császári nagycím olvasható (a császári kiadvány nem állapít meg latin közép- és kiscímet). Érdekessége az ügymenetnek, hogy az új uralkodói (magyar királyi) címeket a Királyi Könyvekbe is bevezették: MNL–OL–A 57–61. kötet 392–393. Az új cím a magyar királyságban 1804. augusztus 17-én vált hivatalossá, a Királyi Könyvekbe vélhetőleg augusztus 31-én írták be.

¹⁷⁸ Nyomtatott Teschniae kihúzza és a lapszálen korrektúrajellel a helyes alak kézzel írva (*Teschinae*), de a Királyi Könyvekben is Teschniae alak szerepel.

¹⁷⁹ A császári címben Habsburgi alakban.

¹⁸⁰ A nyomtatványból és a Királyi Könyvekben leírt címből is kimaradt, a nyomtatványban a lapszálen korrektúrajellel vörössel betoldva.

ezzel immár a címben is csorbult a magyar tradíció.¹⁸¹ A Magyar Királyi Udvari Kancellária figyelmét nyilván annyira lekötötte az, hogy a különálló magyar királyi címet megvédje a birodalmi egységesítő szándéktól, hogy erre az apró – bár véleményem szerint sokatmondó – különbségre már nem tudtak ügyelni. Az új magyar királyi cím ebben az elemében, ha burkoltan is, de a valós közjogi állapotnak megfelelően írta le a birodalmat.

A császári kancellária 1804. november 5-i döntésében állapította meg az új címeket, valamint a nagycímert is – ennek nyomtatványát kapta meg a magyar kancellária.¹⁸² A császári nagycímer négy összetett pajzsból áll, szív pajzsa Ausztria, középpajzsa az új Osztrák Császárság címere. A nagypajzson kaptak helyet az egyes országok címerei, alappajzsa a német-római császári címer. A nagypajzs pajzsfőjének jobb oldalán kapott helyet Magyarország címere, amelynek középső pajzsában a magyar kiscímer (a címerképen ezüsttel és vörössel vágott a jobb oldal, a német szöveg vörössel és ezüsttel vágott mezőt ír), további mezőiben Dalmácia, Horvátország, Szlavónia és Erdély címerei láthatók. Megjegyzendő, hogy Szlavónia esetében – az 1806-os császári címertől eltérően – a magyar hagyománynak megfelelően, vagyis arany csillaggal ábrázolták a címet. Ami érdekesebb, hogy a nagycímeren nem található ugyan a többi magyar igénycímer, de a leírás-ban kisebb betűvel ezeket is megadták: „*In dem großen Wapenschilde der Könige von Hungarn finden sich auch die Wapen der Königreiche Servien (im rothen Feld ein aufgerichtetes schwarzes Schweinshaupt, dem ein silberner Pfeil im Rachen steckt,) von Rama (im güldenen Feld ein rother gewapneter Arm, der, den Säbel in der Faust, aus weißen Wolken hervorragt;) von Bulgarien, (im blauen Felde ein rechter, rother Schrägbalken, der an jeder Seite, mit einer blauen, unten und oben goldbesäumten Einfassung geziert ist, auf dem Balken springt ein silberner Wolf hinan;) von Cumanien (ein empor gerichteter, rother, goldgekrönter Löwe mit getheiltem Schwanze, von einem silbernen Monde und Sterne begleitet, im blauen Felde).*”¹⁸³

A leírásból látható, hogy Szerbia fekete vadkanfeje vörös pajzson, torkában ezüst nyílvezzővel, Ráma arany pajzson fehér (ezüst) felhőből kinyúló szablyát tartó vörösbe öltözött karral szerepel. Bulgária kicsit körülményesebb leírásában kék pajzs arany-kék-arannyal paszomántozott vörös harántpólyájában jobbra futó ezüst farkas – mivel a pajzs borítása kék, ezért a szabatosabb leírás arannyal paszomántozott vörös pólyában jobbra futó ezüst farkas, a pólya fölött és alatt egy-egy arany harántpólya (vagy harántfonál). Kumánia címere kék pajzsban kétfarkú, arany koronás vörös oroszlán ezüst holddal és csillaggal.

Szerbia pajzsának vörös borítására magyarázatul szolgálhat Ulrich von Richental műve, amelyben Szerbia pajzsa valóban vörös, azonban a vadkan torkában arany nyílvezző van. Ráma esetében a 17. századi címereslevelek közül kilenc oklevélből négyen található

¹⁸¹ Egy 1804 februárjában kiadott oklevél *intitulatio*ja még a régi formában, kötőszó nélkül tartalmazza Galícia és Lodomeria királyi címét: MNL-OL-A 42-Arm-No. 3. I. Ferenc magyar indigenátus- és címeradományozó oklevele Mocenigo Alajos részére (Bécs, 1804. február 3.).

¹⁸² MNL-OL-A 39-a-1804-12094. Neue Titulatur und Wapen Seiner Römisch- auch Oesterreichisch-Kaiserlich auch Königlich-Apostolischen Majestät, nach den durch den Luneviller-Friedensschluss herbeygeführten Veränderungen und der Allerhöchsten Pragmatikal-Verordnung vom eilsten August 1806. Wien, Aus der kaiserl. und kaiserl. königl. Hof- und Staats-Druckerey. 1806. A címerképet azért nem közlöm, mert a magyar nagycímerrel kapcsolatos vonatkozása nincs, ugyanis ekkor még nem készült új magyar címer.

¹⁸³ MNL-OL-A – 39-a-1804-12094. 10r.

kísérőcímerként arany pajzson vörös kar, ami feltűnő, hogy ezek mind I. Lipóttól nyert adományok, tehát ez is inkább a század második felének terméke.¹⁸⁴ Bulgária kék pajzsa az általam ismert címereslevelek kísérőcímereiből nem vezethető le – amint azt a 17. századi pecséteknél tárgyaltam, a pajzs borítása többnyire vörös, a pólya színe általában kék. A harántfonalakra később igyekszem magyarázattal szolgálni, azonban már most érdemes megjegyezni, hogy 1804-ben ezek fême arany volt és nem ezüst, mint az 1806-os császári címeren – ez megerősíti azt a feltételezést, hogy egy még most kialakuló, látszólag a múltban gyökerező, valójában azonban új címert alkotó folyamatot látunk. Kumánia pajzsának kék borítására sincs magyarázat, persze a borításból következik, hogy a hold és csillag máza megváltozik.

A fenti változásokra részben magyarázatot ad az 1734-ben megjelent heraldikai monográfia, a Koller Józsefnek tulajdonított *Cerographia*.¹⁸⁵ A mű szerzője a címerábrák egy részének leírását az 1622-ben meghalt koronaőrnek, Révay Péternek 1659-ben megjelent művéből veszi át, ezek az ismert ábrák, Ráma – melyet Révay Boszniának nevez – kardot tartó karral, Szerbia vadkanfeje nyíl vesszővel, Bulgária három vadászkutyával, végül Kumánia koronás kétfarkú oroszlánnal.¹⁸⁶ Figyelmet érdemel, hogy Szlavónia címerét Révay nem írta le.¹⁸⁷ Révay alapján a *Cerographia* szerzője leírást adott a címerekről, viszont már a mázakkal együtt, melyek a következők: Szlavónia: zöld mezőben három fehér (ezüst) vadászkutya; Bosznia: zöld (mások szerint arany) mezőben vörösbe öltözött, ezüst kardot tartó kar; Szerbia: vörös mezőben vadkanfej, szájában nyíl vesszővel; Bulgária: kék mezőben négy arany harántpólya (mindegyik dupla) közt vörös mezőben előre futó fehér (ezüst) farkas; Kumánia: kék mezőben koronás vörös oroszlán, felül csillag, alul hold.¹⁸⁸ A mű mellékleteként megjelent a címerek ábrázolása is a mázak grafikus jelölésével (33. kép).¹⁸⁹

¹⁸⁴ MNL–OL–P 683 (ebeczi Tihanyi család)–1–1657–No. 1. I. Lipót nemesség- és címeradományozó oklevele Tihanyi István és családja részére (Bécs, 1657. április 25.); MNL–OL–F 7 (Gyulafehérvári Káptalan Országos Levéltára, Armales)–No. 10. I. Lipót nemesség és címeradománya Szilágyi András és családja részére. (Bécs, 1657. május 5.); MNL–OL–R 64–1.–No. 478. I. Lipót nemesség- és címeradományozó oklevele Illyés Pál és családja részére (Bécs, 1658. december 27.); MNL–OL–R 64–1.–No. 950. I. Lipót nemesség- és címeradományozó oklevele Sötér Ferenc és családja részére (Bécs 1659. január 15.). Természetesen a címereslevél-adatbázis bővülésével még előkerülhetnek olyan oklevelek, melyeken Ráma címe arany pajzsos változatban fordul elő, de az arányokat ez is jól érzékelteti – kb. a kísérőcímer fele arany, fele vörös pajzsos.

¹⁸⁵ [Koller József:] *Cerographia Hungariae, seu notitia de insignibus, et sigillis regni Mariano-Apostolici. Tyrnaviae, 1734.* (a továbbiakban: *Cerographia*). A továbbiakban nem az összes magyar elemre, hanem csak Szlavónia, Szerbia, Ráma, Bulgária és Kumánia címerére térek ki.

¹⁸⁶ A leírásban „*non absimilem Leoni Bohemico*” található, mely a kettős tagadás miatt állítást jelent, tehát a cseh oroszlánhoz hasonló az ábrázolás: ágaskodó, jobbra lépő, kettősfarkú, koronás.

¹⁸⁷ *Petrus de Rewa: De monarchia et Sacra Corona regni Hungariae centuriae septem. Francofurti, 1659.* (a továbbiakban: Révay P.). A címerleírások a 147–148. oldalon találhatók: „*Bosna, vel Bosnia: (...) Utitur insigniis armato hominis cubito, aut ferrata dextra gladium vibrante.; Servia aut Rascia (...) Pro insigni habet caput apri sylvestris, sagitta in ore defixa.; Bulgaria sive Mysia: (...) Habet tres canes venaticos in campo decurrentes.; Cumania: (...) Insignia habet leonem coronatum, non absimilem Leoni Bohemico, Belgicove.*”

¹⁸⁸ *Cerographia* i. m. 44.: „*Sclavoniae scutum tres canes albos (venaticos nuncupant) in campo viridi decurrentes praefert.*”; 47.: „*Bosnia in campo viridi (aureo aliis) Brachium rubeo colore vestitum cum framea argentea.*”; 50.: „*Servia, quae & alias Mysia Superior, aut Rascia dicitur, pro insigni gentilitio caput apri inserto ori spiculo in campo rubro exhibet.*”; 52–53.: „*Bulgariae scutum (...) Quaternis fasciis (geminis*

A képet a fent ismertetett leírásokkal összehasonlítva három címerrel kapcsolatban láthatunk különbséget.¹⁹⁰ Az egyik Bosznia (Ráma), amelynek pajzsa nem zöld, hanem a zárójelben megadott arany, a másik különbség, hogy a kardot tartó kar felhőből nyúlik ki, ezt viszont a leírás nem tartalmazza. A másik címer, amelynek ábrázolása nem követi pontosan a leírást, a mű – tárgyunk szempontjából – leginkább problematikus eleme, Bulgária címere. A leírásban ugyanis határozottan harántpólyákkal vágott (*oblique scissum*) mező szerepel, de a címerábrázolásban a pólyák egyenesek. Bulgária címere kapcsán a szerző meg is jegyzi, hogy olyan zavar van a figurák eredetében, hogy Szlavónia, Kumánia, sőt még Szerbia jelvényét is Bulgáriának mondják, és mivel nem tudja eldönteni, hogy melyik a helyes, ezért címerének eredetét a fent leírt módon állapítja meg.¹⁹¹

A címerábra eredetének vizsgálata kapcsán még korábbra, Paulus Ritter 1701-ben kiadott művéig kell visszanyúlnunk.¹⁹² Ritter Kumánia címereként kék pajzs arannyal paszomántozott vörös „ferde” pólyájában futó ezüst farkast ír le és balharántpólyában ábrázolja azt (44. kép).¹⁹³

Mint láthatjuk, ez a címer majdnem pontosan megegyezik Bulgáriának a Cerographiában található címerleírásával. A különbség az, hogy itt csak egy-egy arany pólya (tehát arany paszománt) található a vörös pólya mellett, továbbá itt balharántpólyát és balra futó farkast látunk. Az ábrázolás alapján joggal feltételezhetjük, hogy a szerző a címerábrát a magyar királyi pecsétből vezette le. Gyanúkat megerősíti az a tény is, hogy az ábra balharánt helyzetben van, vagyis pontosan úgy, mint a kor magyar királyi kettőspecsétjén – azonban azon a címer farkasa csak a heraldikai udvariasság miatt került harántpólya helyett balharánt pólyába (103. kép).¹⁹⁴

A kép alapján, és a vágás vastagságából következően azt gondolhatnánk, hogy valóban vagy két-két balharántfonállal, vagy két pólyával, tehát paszomántozott pólyában futó farkassal ábrázolták a címert. Sőt, ebbéli gyanúkat csak megerősíti a másik magyar pólyás címer, Lodomériáé, mert ott egyszerű vonalak vannak – ebben a kérdésben nem nyújt támpontot Szlavónia címere sem, mert abban egyértelműen hullámos paszománt (két hullámos pólya) áll. A segítséget a kérdés eldöntésében Karintia címere nyújtja, mivel

quibusdam) auratis oblique scissum, interno, rubeoque campo, nam reliqui caerulei sunt, album lapum ostentat currenti similem.” 61.: „*Insignia habet Cumania, testante Rewa, Leonem coronatum, non absimilem Leoni Bohemico, Belgicove. Color Leoni ruber, campo caeruleus, superne stella, infra luna illustris.*”

¹⁸⁹ Cerographia i. m. I. tábla (6–7. oldal közt).

¹⁹⁰ Szlavónia címere nem tartozik e körbe, mert első látásra ugyan függőlegesek a vonalak, azonban ha a pajzsot a feliratnak megfelelően 45 fokkal elforgatjuk, akkor harántvonalakat kapunk, ami a leírásnak megfelelő zöld színt jelöli.

¹⁹¹ Cerographia i. m. 52.

¹⁹² Ritter, Paulus: *Stemmatographia, sive armorum Illyricorum delineatio, descriptio et restitutio*. Viennae, 1701. (a továbbiakban: Ritter, P.).

¹⁹³ Ritter, P.: i. m. címerkép: 17., leírás: 65–66.: „*Cumania, in scuti, duabus aureis trabibus oblique tripartiti, interno rubeo (reliquis caeruleis) campo Lupum album, currenti similem, Insigne (sic) genti obtinuit.*”

¹⁹⁴ A közölt pecsét jelzete: MNL–OL–R 64–1.–No. 233. II. Ferdinánd nemességmegújító és címermegerősítő adománya szentgyörgyvölgyi Bakács Sándor részére (Bécs, 1622. augusztus 15.).

esetében nem kérdés, hogy paszomántozott vagy egyszerű pólya található-e a címerben (104. kép).¹⁹⁵

Mint a képen látható, Karintia címerében a hasított pajzs bal mezőjében található két vágás, amellyel a pólyát alakították ki, egy-egy vastagabb vonalból és alattuk, illetve fölöttük egy-egy vékonyabb vonalból áll. Egyértelmű tehát, hogy ez a mesteralak, még ha szokatlan módon ábrázolták is, nem más, mint egy egyszerű pólya – ugyanúgy, ahogy Bulgária címerében is egy balharántpólya áll. A kék pajzs és a pólya színeit tekintve ugyan továbbra sincs magyarázatunk, de látható, hogy a pecséten lévő pólyát kialakító alsó és felső balharántszelést Ritter önálló pólyaként (tehát paszomántként), és annak fémét aranyként értelmezte. Elég rejtélyesnek tűnik azonban, hogy Ritter miért Kumánia címerével azonosította ezt az ábrát. Véleményem szerint ennek megoldása is a korabeli, azaz az 1740-ig használt királyi pecsétben keresendő, ugyanis ott a Bulgária címere fölött található Lodoméria címerével szemben áll Kumánia oroszlánja. Ezt Ritter tévesen Bulgária oroszlános címerével azonosította, és a többi címet ismerve, kizárásos alapon a magyar kancelláriai hagyomány szerinti bolgár címet vélte Kumánia címerének. Ezt a magyarázatot alátámasztja Bulgária oroszlános címerének leírásánál tett megjegyzése, miszerint a magyar királyok ezüst pajzson vörös csillag és hold közt lévő fekete oroszlánt ábrázolnak, azonban megjegyzi, hogy mások ezt Valachia címerének tartják (45. kép). A megjegyzésből látható, hogy a pajzs ezüst borítása, amely a Hunyadiak beszercei oroszlánjára vezethető vissza, még a 18. század elején is része volt a heraldikai hagyománynak, a többi címerábra színe (fekete oroszlán, vörös égitestek) már megfelelt a 17. század elején a koronázási zászlók tervén láthatóknak.¹⁹⁶

A fentiek alapján tehát megállapíthatjuk, hogy a *Cerographia* – a Ritter által tévesen azonosított – Kumánia címerét kijavította Bulgária címerére azzal a kiegészítéssel, hogy a két harántvágást két ikerpólyának (két-két harántfonálnak) vélte, viszont ezek arany fémét megtartotta. A címernek ez az alakja jelenik meg az 1804-es császári címer leírásában arany, majd 1806-ban – és mint később látni fogjuk 1836-ban – ezüst harántpólyákkal. A Cerographiára és Kumánia címerére visszatérve még néhány észrevételt kell tennünk: a leírás ugyan nem tartalmazza Kumánia címerében a csillag és a hold mázát, csak azok helyzetét, de a címerábrában jelölés nélküliek – ebből következően mindkettő ezüst –, tehát színeiben és fémekben a címer megegyezik a 19. századi császári címerekkel, csak a hold pozíciója a különbség. Az oroszlánábrázolás a leírással ellentétben nem koronás – viszont kettősfarkú, mely következik abból, hogy Koller azt – Révay leírását megtartva – a cseh oroszlánhoz hasonlította. Az oroszlán vörös színét nagy valószínűséggel le lehet vezetni egy korábbi hagyományból – mint azt Schrot 16. századi művéből láthattuk, a Hunyadi címer beszercei oroszlánjából –, de a pajzs kék borítására sajnos nem találunk magyarázatot, mert a 17. századi magyar kancelláriai gyakorlatban, a hagyományos királyi borításoktól eltérő ábrázolásokon Kumánia csak vörös pajzson arany oroszlánnal jelenik meg kísérőcímerként.

¹⁹⁵ Uo.

¹⁹⁶ Ritter, P.: i. m. 63.: „*Apostolici Reges nigrum [Leonem] faciunt, intra Stellam et Lunam rubeas (quam alii Valachiae appingunt) in campo albo.*” Ez, a pajzs fémét kivéve, valóban a magyar hagyománynak megfelelő Kumánia címere – a pajzs fême, mint korábban láttuk, Schrotnál is ezüst, amely vélhetőleg a beszercei oroszlán címerképéből eredeztethető.

Természetesen csábító gondolat lenne ezt is Ritter téves azonosításából eredeztetni – amelyben a Bulgária formájának megfelelő, Kumániával azonosított címer pajzsának borítása kék –, és ha ez a lehetőség nem is zárható ki teljesen, de mellette érvelni sem könnyű, így a kérdés megválaszolását nyitva kell hagynunk. Mindenesetre tény, hogy az ezt követő, 18. századi mértékadó magyar heraldikai szakirodalom Kumánia pajzsának borítását a Cerographiában leírt módon kéknek fogadta el, viszont érdekes módon a leírások közül az oroszlán színét csak egy mű vette át, az égitestek mázait pedig egyik szerző sem írta le – ahogy a *Cerographia* sem.

Szlavónia címere a Cerographiában a három vadászkutyával még érthető – bár a kutyák máza megváltozott, de megjelenési formáját tekintve Richental művéből, és a koronázási zászlókból levezethető. A pajzs zöld borítására azonban szintén nincs magyarázat – nem elképzelhetetlen, hogy ez a Habsburg-hagyományban vörösről zöldre változott pólyára vezethető vissza (ott ter-mészetesen nyesttel), de a kérdés megválaszolását ebben az esetben is nyitva kell hagynunk. Ugyanakkor figyelemre méltó körülmény, hogy Szlavóniának mind az Ulászló által adományozott – *Slavonia moderna* felirattal –, mind a három vadászkutyás – *Slavonia Danubiana* felirattal – címere szintén megtalálható Ritter művében – utóbbi ezüst pajzsos vörös kutyákkal – tehát, ha mázaiban nem is, formájában mindenképp hatással lehetett a Cerographiára (46–47. kép).¹⁹⁷

Szerbia esetében csak a vadkanfej szájával felfelé forduló, függőleges helyzete szokatlan a Cerographiában, azonban a pajzs vörös borítása csak Richental művére vezethető vissza nem Ritterére, mert utóbbi – igaz, antik hagyománynak megfelelően Triballia néven – Szerbia pajzsát a magyar kancelláriai gyakorlatnak megfelelően ezüst borítással közölte (48. kép).

Érdemes röviden áttekinteni, hogyan írták le a *Cerographia* után a 18. század legjelentősebb heraldikusai a kérdéses társországek igénycímereit. A század második harmadában Palma Károly két művet is publikált, amelyek érintik a Magyar Királyság és társországeinak heraldikáját.¹⁹⁸ Az 1766-ban megjelent művében Szlavónia címerének tárgyalásánál teljes szövegében közli II. Ulászló adománylevelét,¹⁹⁹ majd leírja a vörös pólyában futó nyesttel a címet,²⁰⁰ közölve, hogy ezt azóta folyamatosan használják – mint láttuk, ebben téved, mert a Habsburg-heraldikában a pólya színe zöld és nem vörös. Az oklevél közlése olyan erős érvnek számított, hogy Palma nyomán Schwartner Márton²⁰¹ is a középkori, vörös pólyás szlavón címet fogadta el. Palma Ráma címerét már a kancelláriai

¹⁹⁷ Ritter, P.: i. m. 44., 46. A címerek leírása: 73. Megjegyzendő, hogy Ritter *Slavonia moderna* címerének leírásában hivatkozik II. Ulászló adománylevelére, és annak megfelelően, hullámos vonalakkal díszített, azonban attól eltérően, a korabeli királyi kettőspeccéteken megjelenő hullámos pólyákkal (paszománttal) ábrázolta a címet, viszont a csillag mázát nem adta meg.

¹⁹⁸ Palma, Franciscus Carolus: *Heraldicae regni Hungariae specimen*. Vindobonae, 1766. (a továbbiakban Palma K.: *Heraldicae*); Palm, Franz Karl von: *Abhandlung von den Titeln und Wappen, welche Maria Theresia als Apostolische Königin von Ungarn führet*. Wien, 1774. (a továbbiakban Palma K.: *Abhandlung*).

¹⁹⁹ Palma K.: *Heraldicae* i. m. 59–62.

²⁰⁰ Uo. 62–63.: Szlavónia: „*Scutum ad triangulari formam compositum bina permeant flumina, medio his intercepto rubei coloris campo laudata martis effigies visitur, bini reliqui ultra flumina utrinque campi coloris caerulei sunt, quorum superior martis stella collustratur.*”

²⁰¹ Schwartner, Martin: *Statistik des Königreichs Ungern*. Pest, 1798. (a továbbiakban: Schwartner M.) 328.

tradíciónak megfelelően írja le vörös mezőben könyöklő, páncélos, kardot tartó karral,²⁰² azonban Szerbia vadkanfeje – a magyar hagyománytól eltérően – ezüst nyílvezzővel nála is vörös pajzson található.²⁰³ Palma a *Cerographia* alapján írta le Kumánia címerét: kék pajzsban koronás, vörös oroszlán, fent csillaggal, lent holddal.²⁰⁴ A legtöbb problémát jelentő Bulgária címere kapcsán Palma megjegyzi, hogy a *Cerographia* szerzőjének címeralkotásából a kettős folyókat elhagyván és a farkast nyestre változtatván Szlavónia címerét kapjuk,²⁰⁵ ezért – egyetértve Révayval – Bulgária címere vörös pajzsban három vadászkutya (a kutyák mázait nem nevezi meg).²⁰⁶ Palma művének második tábláján megtaláljuk Magyar Királyság és a társországek címereit (34. kép).²⁰⁷

Meglepőde tapasztalhatjuk, hogy az ábrázolt címerek sok elemiben eltérnek a műben található leírásoktól. Szlavónia címerében a pólya nem vörös, hanem (a korszakban használt királyi pecséteknek megfelelően) zöld. A királyi pecsétekkel összevetve további eltéréseket is láthatunk: a paszománt, vagyis a pólya alatt és fölött található egy-egy pólya nem hullámos, hanem II. Ulászló eredeti oklevelének megfelelő módon egyenes – ebből esetleg arra lehetne következtetni, hogy a szerző eredetiben látta az adománylevelet. Ezt a feltételezést alátámasztani látszik, hogy a leírásban pusztán két folyót ír, amelyek a pajzsot átszelik (*bina permeant flumina*), de ezek mázát nem adja meg – mivel az eredeti oklevélben sötétkék pajzsot átszelő világoskék pólyákat festettek, ennek heraldikai szabálytalanságával Palma tisztában lehetett, ezért úgy oldotta meg a problémát, hogy a paszomántokat aranynak ábrázolta, és nem a logikusabbnak tűnő – a kancelláriai gyakorlatnak megfelelő – ezüstnek. A felső mezőben lévő – Marsot szimbolizáló – csillagot sem az eredeti vörös, sem a kancelláriai gyakorlat szerinti arany, hanem jelölés nélkül, tehát ezüst mázzal közölte. Természetesen az a lehetőség is felmerül – és megjegyzéséből valamint a csillag mázából következően ez a valószínűbb –, hogy a *Cerographiában* található bolgár címert kijavítva a farkast nyestre cserélte, a felső mezőbe helyezte a csillagot, elhagyta a „kettős folyókat,” viszont az arany paszomántot megtartotta.

Ráma címerét – amely területet egyébként a leírásban Rasciának is, fekvését tekintve Szerbia keleti részének nevez –²⁰⁸ meglepő módon nem vörös, hanem arany pajzs jobb oldalán (a leírásban nem szereplő) felhőből kinövő, könyökben hajlított, kardot tartó, páncélos karral jeleníti meg. Ez a páncélos kartól eltekintve megegyezik a *Cerographiában* közölt címerrel, ráadásul a pajzs fölött a Rascia megnevezés látható.

Szerbia címerének megjelenítésében a vadkanfej helyzete szokatlan, az ugyanis nem balharánt irányban, hanem függőlegesen, szájával fölfelé áll – a *Cerographiában* közölt képpel

²⁰² Palma K.: *Heraldicae* i. m. 68.: Ráma: „Ego (...) cubitum gladio armatum rubeo in campo Regno Ramae adscribere.”

²⁰³ Uo. 68.: Szerbia: „(...) caput apri sylvestris sagitta ori infixia in campo rubeo (...)”

²⁰⁴ Uo. 70.: Kumánia: „Cumanis porros passim assignatur scutum coloris coelestini, cui Leo rubeus, coronaque incinctus inscribitur; superius stella, inferius luna lucente.”

²⁰⁵ Uo. 72. Ez ebben a formában nem egészen pontos, mert a felső mezőben lévő csillag még hiányzik.

²⁰⁶ Uo. 72.: Bulgária: „tres canes venatici in campo rubeo, III. Petro de Réva consentiente, Bulgariae erunt proprii.”

²⁰⁷ Uo. A közölt kép a könyv végén található, a második, számozás nélküli, tábla.

²⁰⁸ Uo. 67.: „(...) Rama, sive Rascia occidentalis Serviae (...)”

megegyezően. Kumánia címerének képe szintén nem egyezik a leírással, ugyanis – ellentétben azzal – az oroszlán fején nincs korona, sőt a kettősfarok nem jelenik meg a leírásban, de az ábrázolásban már igen. Az oroszlán színét nem jelzi a vöröset jelentő függőleges vonalazás, a csillag és a hold helyzete pedig azonos a Cerographiában ábrázolttal. Úgy tűnik tehát, hogy Palma a címer képét teljesen a Cerographia alapján közölte, azonban a leírásban nem tért ki arra, hogy kettősfarkú, amelyet az előd, Koller, csak a cseh oroszlán megjelenéséhez való azonossággal írt körül. Végül Bulgária címerének pajzsa, amelyet a kor királyi pecsétjén megjelenő formában, vörös pajzzsal írt le – a képen ennek ellenére harántvonalazást, vagyis zöld borítást kapott – ebben a megjelenési formájában tehát azonos a Cerographiában közölt szlavón címerrel. Úgy tűnik tehát, hogy a fenti címerábrák a Cerographiából kerültek Palma művébe, miközben utóbbi leírásai pontosabbak az előd művéénél.

A fentiek alapján érdemes Palma másik, 1774-ben megjelent művét is megvizsgálnunk, amelyben Mária Terézia címeit és címereit tárgyalja. A német nyelvű címerleírások tekintetében Bulgáriát kivéve nem találunk változást,²⁰⁹ azonban megjegyzésre érdemes, hogy Kumánia pajzsának kék borítását ugyan megtartja, de az oroszlán színét nem jelzi, továbbá Szlavónia esetében a folyókat jelképező pólyák vízszintesek. Bulgária pajzsa – korábbi művével ellentétben – a királyi pecséten 1740-ig szereplő formában szerepel: vörös pajzs kék harántpólyájában jobbra futó farkas. Ez azért érdekes, mert német nyelvű művének kiadása idején Bulgária jelképe már a háromagaras változatban található a királyi kettőspecséten, tehát éppen Mária Terézia címerei közt indokolatlan a megjelenítése. Még egy megjegyzést érdemes tenni e címer kapcsán: az általam a 17. századi címereslevelek kísérőcímereiből levezetett pajzs és pólya színével megegyezően írta le Bulgária címerét, ami azt is jelentheti, hogy kutatásai során olyan – akár kancelláriai szóbeli – forrásokra is támaszkodhatott, amelyeket sajnos nem ismerünk, de az azonosítás pontosságát alátámasztják. Figyelmet érdemlő körülmény az is, hogy a farkas mázát nem közölte, talán azért, mert ebben nem volt egységes a hagyomány.

Schwartner Márton, a diplomatika és heraldika tanára 1798-ban adta ki Magyarországról szóló monográfiáját, melyben a társországok címereinek leírásai is megtalálhatók.²¹⁰ Ebben

²⁰⁹ Palma K.: Abhandlung i. m. 27.: Szlavónia: „Wappen erneuert, und vermehret, indem er ihnen einen dreyeckigten Schild gab, welchen zween wagerecht laufende Flüsse in drey Felder abtheilten: Das oberste Feld, in welchem ein Stern ist, und das unterste ist blau: Das mittlere zwischen den Flüssen aber roth mit einem laufendem Marder, welches ihr altes Wappen war.”; 31.: Ráma: „Wappen, nämlich einen mit einem Säbel bewaffneten Arm in einem rothen Felde.”; 32.: Szerbia: „Serviens Schild zeigt in einem rothen Felde, den Kopf eines Wildschweins, in der Munde ein Pfeil haftet.”; 91–92.: Kumánia: „Der Schild von Kumanien ist himmelblau mit einem gekrönten Löwen über, welchem ein Stern, und unter welchem der Mond glänzet.”; 93.: Bulgária: „Der Schild Bulgariens ist roth, und wird von einem blauen Querstreife von oben bis untern in zween Theile getheilet, auf dem Streife ein Jagdhund hinan.”

²¹⁰ Schwartner M.: i. m. 328–329.: „vom König Wladislaus II. hat Slavonien sein jetziges Wappen, dessen Schild zwey wagerecht laufende Flüsse in drey Felder theilen: das oberste, in welchem ein Stern glänzt, und das unterste ist blau, das mittlere aber roth, mit einem laufenden Marder. Das Wappen von Rama (Bosnien) hat einen aus der Mitte des linken Seitenrandes hervorgehenden rothen Arm mit einem silbernen Säbel in der Hand, im goldenen Felde; in Serviens Schilde ist in einem rothen Felde der Kopf eines Wildschweins, in dessen Rachen ein Pfeil haftet; (...) Cumaniens Wappen stellt im blauen Felde, einen gekrönten Löwen, mit einem Stern in dem

szinte teljesen Palma német nyelvű leírásai köszönnek vissza: Szlavónia paszomántjának és csillagának mázát nem közli, Szerbia és Ráma pajzsának borítása vörös – utóbbi esetében nincs felhő –, Kumánia pajzsa kék, csillagának és holdjának helyzetét pontosabban írja le (jobb felső, illetve bal alsó sarok), azonban az égitestek és az oroszlán mázait nem adja meg, Bulgária címerének háromagaras változatát közli, ráadásul ezek mázát fehérnek (ezüstnek) írja.

Még egy magyar vonatkozású címerről, nevezetesen Galícia címeréről, nem esett szó, amely az 1806-os, sőt, már az 1804-es császári címerben is a magyar hagyományoktól eltérő ábrázolással látható. Az 1804-es nyomtatványban leírása a következő: „*Der Mittelschild ist durch einen rothen Strich quer getheilt, auf dem eine schwarze Dohle im blauen Felde sitzt, im untern Theile erscheinen drey güldne Königs-Kronen, oben zwey, unten eine, im blauen Felde, wegen des Königsreichs Galizien (Halicz).*”²¹¹ Vörös fonállal vágott kék pajzs felső mezejében egy fekete csóka ül, az alsó mezőben három (2+1) arany korona lebeg. A kék pajzs és a három arany korona megfelel a magyar hagyományoknak, azonban megjelenik a fekete csóka, ami Galícia jelképeként a királyi pecséteken, sőt a Királyi Könyvekbe bevezetett címerben sem volt megtalálható (105. kép). Révay Péter leírja, hogy Galícia régebbi jelképe koronás csóka vagy császármadár volt, most három korona – a pajzs mázát nem adja meg.²¹² Révay nyomán a Cerographia szerzője kijelenti, hogy Galícia címere vörös pajzsban három arany korona, de néha hozzáadnak egy keresztben fekvő ágacskán ülő csókát.²¹³ A mű mellékletében egy ezüst harántfonállal vágott vörös pajzs látható, a felső mezőben csóka, az alsóban három korona (33. kép). A pajzs színe meglepő ebben a leírásban, ugyanis az 1526 utáni magyar királyi heraldikában Galícia pajzsa egyértelműen kék. Palma mindkét művében vörösnek írja a pajzsot. Latin nyelvű munkájában Révayra hivatkozva megemlíti, hogy egykor csóka volt a címer, de most vörös pajzsban három arany korona.²¹⁴ Ennek ellenére a mellékletben közölt címer egy fekete vonallal vágott vörös pajzs felül csókával, lent három koronával (34. kép). Német nyelvű művének címerleírásában csak a koronás címerváltozatot közli, ami azonban a legmeglepőbb, hogy csak két koronával.²¹⁵ Végül Schwartner Márton vörös pajzsban három arany koronával írja le Galícia címerét.²¹⁶ A 18. századi szerzők tehát a pajzs vörös színével kapcsolatban egységesen foglalnak állást, a csókát mint régi hagyományt említik. A császári címerek ezt a régi hagyományt egyesítették a hagyományos magyar címerábrázolással: a pajzs színét megtartották kéknek, de egy vörös fonállal, 1836-ban

linken Oberwinkel, und einem linksgekehrten Mond in rechten Unterwinkel des Schildes vor. Das Bulgarische soll 3 übereinander fortlaufende weiße Windspiele im rothen Felde haben.”

²¹¹ MNL-OL-A 39-a-1804-12094. 12r.

²¹² Révay P.: i. m. 148.: „*Hallicia pro insigniis quondam habuit Monedulam coronatam, aut Attagenem, nunc vero tres coronas usurpat.*”

²¹³ Cerographia i. m. 56.: „*Gallicia, alias Halicia, in Scutum Gentis ternas aureas Coronas intulit. Additur nonnunquam Monedula, transverso superne ramusculo insidens. (...) Campus Scuti est rubeus.*”

²¹⁴ Palma K.: Heraldicae i. m. 69.: „*Hallicia (...) Olim atagenem, aut monedulam pro armis habuit. (...) Hodie tres coronas aureas in campo rubeo ostentat.*”

²¹⁵ Palma K.: Abhandlung i. m. 89.: „*Das Wappen Gallziens stellet zwo göldene Kronen in rothem Felde.*”

²¹⁶ Schwartner M.: i. m. 329.: „*das gallizische Wappen hat drey goldene Kronen im rothen Felde.*”

pólyával vágják, a felső mezőbe a csóka került, az alsóba pedig – a magyar heraldikai tradíciónak megfelelően – három arany korona.

A fenti, kissé hosszabbra nyúlt, historiográfiai áttekintés után térjünk vissza a császári címe-rekre, amelyek kapcsán láthattuk, hogy hogyan válik el a magyar igénycímerek esetében a császári heraldika a magyar királyi tradíciótól először 1804-ben, majd 1806-ban. Most már az is bizonyítható, hogy ezek a változások jórészt a Cerographiára vezethetők vissza – ugyanis Bulgária csak ott található meg a császári címereknek megfelelő alakban, sőt az 1804-es leírásban az ikerpólyák fême is azonos azzal, amelyet Koller művében megadott. A korabeli szaktudományos konszenzusnak megfelelő, sőt időben a császári címerek kiadását csak hat, illetve nyolc évvel megelőző Schwartner művéből csak Kumánia, Szlavónia és Szerbia címere felel meg a császári címereknek – ezek is csak részben, mert mint láttuk, Kumánia esetében a hold helyzetét és mázát, Szlavónia címerében a csillag, Szerbia pajzsán a nyílvevő fémét nem írta le.

Feltételezésem szerint a magyar igénycímerek megváltoztatására a magyarázat a következő: a császári udvar a napóleoni háborúk után először 1804-ben, majd az újabb vereség után 1806-ban kénytelen volt címerét megváltoztatni, és sok terület – beláthatatlan ideig – elveszettnek tűnt számára.²¹⁷ A megalakuló Osztrák Császárságot egyrészt hatalmi reprezentációja, másrészt a nyugaton és Itáliában csődöt mondott külpolitikai törekvései arra késztették, hogy a – hosszabb távon, az Oszmán Birodalom meggyengülése következtében – több sikerrel kecsegtető balkáni területeken pótolja veszteségeit, vagy legalábbis jelezze igényét. Ebbéli törekvéseit természetesen, ahogy korábban a lengyel területek esetében is, elsősorban a magyar királyi igénycímerekre alapozta, azonban – ahogy az Erdély Habsburg-kézre kerülése, majd a Lengyel Királyság felosztása után egyértelművé vált – a megszerzett területeket nem a Magyar Királyság, hanem a császárság részeként kívánták kormányozni. Ennek a közjogi ellentmondásnak a heraldikai problematikáját úgy oldották meg, hogy a részben 17. század óta (Kumánia), részben 1740 után (Bulgária három ágával) használt címerek formáját és mázait megváltoztatták, és ezek a császári címeren a magyar negyedről elválasztva, egy csoportba, a pajzsderékra kerültek. Ebben a címercsoportban egyébként 1806-ban az egyetlen, valóban a Habsburg Monarchia uralma alatt álló területként Erdély címere található meg.²¹⁸ Áruklódó az is, hogy a császári címerekbe nem vették fel ezeket a területeket. Tetszetős ugyan a császári kancellária 1804. évi azon érvelése, hogy a Porta miatt nem kerülhetnek a címerre a hagyományos magyar igénycímerek, de ennek ellentmondani látszik, hogy Rascia (Rácország) címere megtalálható az 1804-es császári nagycímer

²¹⁷ Illés J.: i. m. 37. 1806-ban a császári titkos kancellár „nagylelkűen” egyezett bele, hogy az összes magyar igénycímer felvehető a nagycímerbe, azonban véleményem szerint a megfoglyatkozott területek szükségessé tették az addig nem szereplő címerek felvételét a császári címerbe (a címeiket nem), hogy a Habsburg-ház tekintélye a heraldikai reprezentáció szempontjából ne csorbuljon.

²¹⁸ Ebből a szempontból az is áruklódó, hogy 1804-től eltérően 1806-ban nem a magyar címernegyedbe került Erdély címere, ennek érdekében a hagyományos magyar kiscímer elemeit elválasztották egymástól: a középső pajzsba került a kettőskereszt, a második mezőbe a vágásos címer. Illés J.: i. m. 40–41. Illés József ugyan ennek nem tulajdonít különösebb jelentőséget, véleményem szerint azonban ez igenis áruklódó körülmény – ezzel a megoldással Erdély címere kikerült a magyar címercsoportból, és ezzel szimbolikusán fejezi ki a császári címer Erdély külön kormányzatát.

nagypajzs pajzstalpának utolsó negyedében – ott is a harmadik sor utolsó mezejében. Előfordulhat ugyan, hogy e címer esetében csak Szerbia déli részét értették, ugyanakkor még ezzel kapcsolatban is van egy gyanút keltő körülmény: míg 1804-ben arany pajzsban három fekete patkó látható a címerben (és a leírásban), addig 1806-ban már a 17. századtól ismert kék pajzs három ezüstpatkóval (49. kép).²¹⁹ Ebből a körülményből az is mindenképpen kiderül, hogy a császári heraldika ebben az esetben sem alapult szilárd tradíción.²²⁰ Mindenesetre ennek az igénycímernek a megjelenése a császári címeren mindenképpen kapcsolatban állhatott az első szerb felkelés 1804-i kirobbanásával, ami végül orosz–török háborúba torkollott – tehát ekkor már nemcsak az Oszmán Birodalom, hanem Oroszország felé is jelezte a Habsburg-Lotharingiai ház balkáni igényeit.

Rascia címerének megjelenésén túl egy másik, még árulkodóbb példa mutatja, hogy miként önállósult a császári heraldika – az 1806. évi császári címeren – a magyar királyitól: míg ugyanis 1804-ben Szlavónia címerének csillaga – Mária Terézia korától egyértelműen bizonyítható formában – arany, addig 1806-ban, a császári címeren ezüst fémmel szerepel, tehát még a szorosan a magyar korona alá tartozó terület címerében is megváltoztatták a legfeljebb fél-, legalább két évszázados hagyományt. Bulgária, Szerbia, Kumánia és Ráma igénycímeri közül egy sincs, amely 1804-ben vagy 1806-ban ne változott volna meg – sőt Bulgária esetében az ikerpólyák fémének az 1804-es aranyról 1806-ban ezüstre változtatása csak még jobban felkelti a gyanút az „új” címeralkotási folyamattal kapcsolatban. Az utolsó, és magyar szempontból ugyancsak árulkodó példa, Ráma címerének leírása – amely, mint azt az 1804. évi pátiensben láttuk arany pajzsban felhőből kinövő, szablyát tartó vörös kart ábrázol –, ugyanis 1806-ban a címerleírásban az ország megnevezése Bosznia vagy Ráma (*Bosnien oder Rama*).²²¹ I. Ferdinándnál és Mária Teréziánál láhattuk, hogy mekkora problémát okozott a Bosznia elnevezés megjelenése. A terület címerének megváltoztatása szintén erős jelzésértékkel bírt a Habsburgok magyar királyi igénycímeikkel kapcsolatos szándékait illetően.

Az 1806. évi császári címer birodalmi elemeihez visszatérve, a pajzs jobb oldalának utolsó országcsoportja a pajzstalpon a Galíciai és Lodomériai Királyság. A magyar királyi pecséten lévő címerrel összevetve látható, hogy a középső pajzsban itt Galícia csókás címere található, alul a három koronával, ez azonban érthető okokból kimaradt a királyi pecsétből, hiszen a hagyományos magyar címer megtalálható a középpajzsban (a középső pajzsba ott Krakkó került), ugyanúgy, ahogy Lodoméria címere is. A császári címerből ezenkívül egyedül Szandomir címere az, amely nem szerepel a királyi pecséten. Auschwitz és Zator címerei a magyar királyi pecsétnél leírt módon változtak (Auschwitz: ezüst pajzsban kék sas, Zator: kék

²¹⁹ Ritter, P.: i. m. 37., leírása: 71.

²²⁰ Természetesen eme értelmezés esetén is egész Szerbiára tartanak igényt, hiszen a magyar vadkanfej is megtalálható az 1806. évi összetett címeren, persze ez esetben rögtön felmerül a jogos kérdés, hogy miért nem lehetett a magyar igénycímeiket és -címereket felvenni 1804-ben. Rácország 1804-es címerének leírása: MNL–OL–A 39–a–1804–12094. 13r: *drey schwarze Hufeisen im gülden Felde*.

²²¹ MNL–OL–A 39–a–1806–8060. 12v.

pajzsban ezüst sas).²²² Az 1806. évi császári címer pajzsfőjének második mezőjében kaptak helyet a királyi pecséten a pajzsderék hátulján szereplő címerek (Würzburg, Franken, Német Lovagrend, üres mező), ezekben itt nincs különbség.

A pajzsfő utolsó címercsoportjában a Cseh Királyság címercsoportjának második címerében a morva sas az ábrázolásból és a leírásból következően is ezüsttel és vörössel sakkozott.²²³ Sokkal érdekesebb azonban a második sor, mert ott, az egyenrangúként álló két Lausitz címere közé beékelődve áll Teschen címere – a magyar megoldás sokkal logikusabbnak tűnik, ugyanis a negyedelt pajzs harmadik mezőjét (második sor első mező) hasították, és abba került a két Lausitz címere. A Cseh Királyság alatti címercsoportban, a középpajzs pajzsderékának hátulján kaptak helyet az emlékcímerek, amelyek közül Aragónia és Szicília címerét – mint fent már szó volt róla – a császári címer ábrázolásához és nem a szöveges leírásához igazították a királyi pecséten.²²⁴ A címercsoport is más a császári címeren, ugyanis itt három sorban helyezték el a nyolc címet: az első sor két mezőjét egy-egy hasítással osztották, és ide kerültek Kasztília, León, illetve Szicília és India címerei. A királyi pecséten a középső pajzsba került Jeruzsálem címere, amely a császári címeren a címercsoport második sorában található, a mellette lévő Aragónia címere a királyi pecsét eme címercsoportjának harmadik sorába került, mellé Indiát helyezték. A császári címer harmadik sorában található Anjou és Calabria címere, amely a királyi kettőspecsét eme címercsoportjának második sorában látható. A címerek elhelyezésének a kivitelezést érintő technikai nehézségeitől eltekintve, leginkább a szimmetria igénye motiválhatta azt, hogy Jeruzsálem a királyi pecséten a középső pajzsba kerüljön, így ugyanis a fő negyedek (a pajzs sarkai) mindegyikének címere középső pajzzsal áll – a császári címeren a Galíciai és Lodomériai Királyság címere az, amely a királyi pecséten teljesen megváltozott, és e címer helyett kellett egy másik, szív pajzzsal rendelkező címercsoportot szerkeszteni a királyi pecsétre.

A császári címer pajzstalpának közepén – a magyar királyi pecséttel megegyező helyen – látszólag nincs változás a címerekben a királyi pecséthez képest, ha azonban jobban összevetjük a két csoportot, láthatjuk, hogy Friaul és Trieszt címerei felcserélődtek a királyi pecséten (a királyi pecséten Trieszt került a második, Friaul a harmadik helyre). Trieszt kapcsán érdemes megjegyezni, hogy a leírásban az áll, hogy az alsó mezőn egy fekete horgony nyugszik, az azonban a hagyomány szerint Szent Sergius lándzsája.²²⁵ A császári címerben az osztrák örökös tartományok címerei a pajzstalp hátuljára kerültek, míg a magyar királyi kettőspecséten a pajzsfő hátulján kaptak helyet. A császári címeren a középső pajzstól eltekintve a további címereket három sorban helyezték el, a királyi pecséten ugyanennek a

²²² Érdekes, hogy az 1804-es császári címerben Auschwitz: *ezüst* pajzsban *fekete* sas, Zator: *ezüst* pajzsban *kék* sas ld.: MNL-OL-A 39-a-1804-12094. 12r. Tehát már 1804-ben ebben a két elemben is el akartak térni a Királyi Könyvekben leírt mázaktól.

²²³ Mivel a sakkozás színét a pecséttervek sem ábrázolták (talán II. József pecséttervein látható(k) az üres mezőkön pont(ok) egy-egy négyzetben, de azok inkább az iraton lévő szennyeződések lehetnek), ezért – mint korábban utaltam rá – az 1804 előtti királyi pecsétereken a fém a sakkozásban bizonytalan. Az biztos, hogy 1804-ben már ezüst-vörös sakkozás volt ld.: MNL-OL-A 39-a-1804-12094. 10v.

²²⁴ Ez csak részben sikerült, mert Szicília harántnegyedelt pajzsában felcserélték a mezők fémeit.

²²⁵ MNL-OL-A-39-a-1806-8060. 14v: „...auf welchem ein schwarzer Anker Ruht.” Szent Sergius lándzsájára ld.: Gall, F.: i. m. 140.

címercsoportnak negyedelt mezejébe öt címer került, így azon a negyedik negyedet tovább hasítva helyezték el Berchtoldsgaden és Salzburg címerét, ráadásul sorrendjüket felcserélték a császári címerhez képest (a királyi pecséten látható, hogy Salzburg került az 5.a, Berchtoldsgaden pedig az 5.b mezőbe). Érdekes, és heraldikai szempontból logikusabb eme címercsoport középső pajzsának magyar megoldása, abban ugyanis egyesítették Alsó- és Felső-Ausztria címerét, így kiküszöbölve azt a problémát, hogy a korábban az osztrák örökös tartományok címerének középső pajzsában található Ausztria címere a császári ház genealógiai címerébe került. Természetesen Tirol, ahogy a királyi címerben, úgy itt sem szerepel. A császári pápensben Felső-Ausztria címerleírásába heraldikailag nehezen magyarázható leírási hiba került. A hasított pajzs jobb mezejében lévő fekete sas még helyes, a bal mező leírásánál azonban a nyomtatásban vörös mezőben két ezüst pólya (*Balken*) jelent meg. A teljesen helytelen leírást a királyi kancelláriai példányon kijavították, a *Balkent* áthúzták és tollal fölé írták a *Pfähle* (cölöpök) szót, a lap szélén azonban megjegyezték, hogy rossz a rajz, mivel még egy vörös cölöp kell – tehát vörös mezőben két ezüst cölöp.²²⁶

²²⁶ MNL-OL-A-39-a-1804-12094. 14r.: „zwey silberne Balken im rothen Felde sind.”(...). A lap szélén kézírással a következő olvasható: „schlecht gezeichnet soll noch ein rother Pfahl seyn” (rossz a rajz még egy vörös cölöp kell).

V. FERDINÁND KETTŐSPECSÉTJE

(39. kép)²²⁷

Előlap körirata: nem ismert (feltételezés szerint):

[FERDINANDUS I. D.(IVINA) F.(AVENTE) CL.(EMENTIA) AUS.(TRIAE)
IMP.(ERATOR) HUNG.(ARIAE) ET BOH.(EMIAE) H.(UIUS) N.(OMINIS) V.
DAL.(MATIAE) CRO.(ATIAE) SLA.(VONIAE) GAL.(LICIAE) LOD.(OMERIAE)
RAM.(AE) SER.(VIAE) CUM.(ANIAE) ET BUL.(GARIAE) REX
APOS.(TOLICUS)]²²⁸

Címerek: nem ismert

Hátlap körirata:

külső sor:

REX LOMB:(ARDIAE) VENET:(IARUM) ET ILLYR:(IAE) R:(EX)
HIEROS:(OLYMAE) &c. A:(RCHI)DUX AUST:(RIAE) M:(AGNUS) DUX
HETRUR(IAE) D:(UX) LOTHAR:(INGIAE) SALISB:(URGI) STYR:(IAE)
CARINT:(HIAE) CARNIO:(LAE) M:(AGNUS) PRINC:(EPS) TRANSIL:(VANIAE)
MARCH:(IO) MORAV:(IAE) DUX SUP:(ERIORIS) ET INF:(ERIORIS)
SILES:(IAE) MUTINÆ PARM:(AE) PLACEN:(TIAE)

középső sor:

ET GUASt:(ALLAE) OSVECINLÆ ET ZATORIÆ TESCHINÆ FOROJ:(ULII)
RAGUSÆ ET JADERÆ &c. COMES HABSB:(URGI) TIRO:(LIS) KYBUR:(GI)
GORIT:(IAE) ET GRADIS:(CAE) PRINC:(EPS) TRID:(ENTI) ET BRIXINÆ
&c. MARCHIO

belső sor:

SUP:(ERIORIS) ET INF:(ERIORIS) LUSATLÆ ET ISTRILÆ COMES
ALTÆ-AMISLÆ VALCIRCI BRIGANTIÆ SONNENBERGÆ &c. DOMINUS
TERGESTI CATTARI MARCHIÆ SLAVONICÆ &c.

Címerek

²²⁷ A közölt pecsétmásolat jelzete: MNL-OL-V 1-No. 234. A gipszlenyomat a *typarium* eredeti példányával készült, mely sajnos már nem található meg, régi jelzete O.L. Typ. 37. volt, a pecsétnyomó hátlapjának képét közölte *Illés J.*: i.m. III. tábla 29. kép (82–83. oldal közt).

²²⁸ A pecsét előlapjának körirata, különösen a rövidítéseket tekintve, az eredeti ismeretének hiányában csak feltételezés.

I. *Szív pajzs*: Magyarország (8)

Középpajzs első sor: 1. Dalmácia, 2. Horvátország 3., Szlavónia (4),
második sor: 4. Szerbia (3), 5. Kumánia (7), 6. Bulgária (3);

Nagypajzs pajzsfő:

II. középén: 1. Csehország,

első sor: 2. Morvaország (3), 3. Szilézia (3),

második sor: 4. Felső-Lausitz, 5. Teschen, 6. Alsó-Lausitz;

III. 1. Habsburg (2), 2. Ausztria, 3. Lotharingia;

IV. középén: 1. Alsó-Ausztria,

első sor: 2. a. Felső-Ausztria (2), b. Salzburg, 3. a. Stájerország, b. Német Lovagrend,

második sor: 4. Tirol, 5. a. Trident, b. Bressanone,

harmadik sor: 6. a. Hohenems, b. Feldkirch, 7. a. Bregenz, b. Sonnenberg,

Nagypajzs pajzskerék:

V. első sor: 1. a. Galícia (2), b. Lodoméria (3),

második sor: 2. Ráma (3);

VI. első sor: 1. Erdély (2),

második sor: 2. Rascia;

Nagypajzs pajzstalp:

VII. középén: 1. a. Milánó (1), b. Velence,

első sor: 2. Toszkána (1), 3. Modena,

második sor: 4. Párma, 5. Guastalla (2);

VIII. első sor: 1. Jeruzsálem, 2. Kasztília,

második sor: 3. León, 4. Aragónia (2), 5. India,

harmadik sor: 6. Szicília (2), 7. Calabria, 8. Anjou (2);

IX. középén: 1. Illíria,

első sor: 2. a. Karintia (3), b. Krajna (2), 3. a. Vend örgrófság (3), b. Friaul,

második sor: 4. a. Trieszt, b. Isztria, 5. a. Gradisca, b. Görz (2),

harmadik sor: 6. Raguza, 7. Cattaro, az ékben 8. Zára;

Alappajzs: Osztrák Császárság

Koronák

nagypajzs: II. 1.: Cseh Királyság Vencel-koronája, IV. 1.: osztrák főhercegi korona,

VI. 1.: Lombardia vaskoronája

nagypajzs: Szent Korona

alappajzs: Habsburg házi korona

Rendi jelvények

nagypajzs alatt kívülről befelé: Magyar Királyi Szent István Rend,

Katonai Mária terézia Rend,

belül heraldikai jobbról balra: Osztrák Császári Vaskorona Rend, Aranygyapjas Rend,

Osztrák Császári Lipót Rend

Az 1835-ben elhunyt I. Ferencet fia, V. Ferdinánd követte a trónon, és vele megérkeztünk a magyar történelem utolsó királyi kettőspeccsétjének vizsgálatához – ugyanis sem I. Ferenc József, sem IV. Károly nem rendelkezett magyar királyi kettőspeccséttel. Sajnos V. Ferdinánd kettőspeccsétjének teljes lenyomata nem ismert, a hátlapot is csak gipszlenyomatból ismerjük. A királyi kettőspeccsét elkészítésének datálásában azonban több támpontunk is van. V. Ferdinánd első nagyobb titkospeccsétje – amely címereiben teljesen megegyezik I. Ferenc második kettőspeccsétjének hátlapjával – 1835 és 1837 között lehetett használatban.²²⁹ Az iratok alapján tudjuk, hogy 1837. március 17-ére készültek el az új kancelláriai pecsétek – köztük a nagyobb titkospeccsét –, amelyekért a vésnök Radnitzky József 480 forintot kapott.²³⁰ A kettőspeccsét elkészítése ekkor nem merült fel, ugyanis Rudnay József esztergomi érsek halála, 1831 óta az esztergomi érseki szék üresedésben volt – a mindenkori esztergomi érsek volt ebben a korszakban a főkancellár, aki hivatalából következően őrizte a királyi kettőspeccsétet. Mivel 1837-ben az érseki szék nem volt betöltve, ezért ekkor nem merült fel a kettőspeccsét elkészítésének kérdése. Az új érsek, Kopácsy József 1838. december 20-án lépett hivatalába, ezt követően a kancellária 1838. december 31-én előterjesztést írt a kettőspeccsét elkészítéséről.²³¹ Az uralkodóhoz a felterjesztés 1839. január 10-én kelt, amelyet V. Ferdinánd 1839. január 30-án jóváhagyott.²³² A királyi kettőspeccsétet Radnitzky József vésnök készítette el, munkájáért 600 forintot kapott. A kettőspeccsét 1839. szeptember 4-ére elkészült, ekkor gipszlenyomatot készítettek róla a kancellárián, végül szeptember 29-én küldték meg a prímásnak.²³³ A kettőspeccsét lenyomatát eddig nem sikerült felkutatni, egyelőre csak a hátlap gipszlenyomata ismert, az előlap körirata csak feltételezésen alapul, címereiről sem lehet biztosan nyilatkozni, de az nagy valószínűséggel megegyezik I. Ferenc második kettőspeccsétjének címereivel. A hátlap címerei teljesen megegyeznek a magyar

²²⁹ Ennek *typariuma* még mindig megtalálható, jelzete: MNL–OL–V 22–No. 2. Legkorábbi általam ismert lenyomata MNL–OL–R 64–1.–No. 831. V. Ferdinánd nemesség- és címeradományozó oklevele Csek József részére (Bécs, 1835. március 20.). V. Ferdinánd király nevében, Metternich kancellár átiratban közölte a magyar kancelláriával, hogy az addig használt pecséteken az uralkodó nevét vessék át, és az új címer és pecsétek kérdésének rendezéséig azokat használják ld.: *Illés J.*: i. m. 68. 1. lábjegyzet.

²³⁰ MNL–OL–A 39–a–1837–4040. Az új nagyobb titkospeccsét – címereit tekintve – teljesen megegyezik a kettőspeccsét hátlapjával. V. Ferdinánd második nagyobb titkospeccsétjének legkorábbi általam ismert lenyomata MNL–OL–P 635 (ákosfalvi Szilágyi család)–21. V. Ferdinánd nemesség- és címeradományozó oklevele Lettlinger Antal részére (Bécs, 1837. augusztus 14.). Az új királyi címről és címerről a császári és királyi kancellária közt folyt vitát ld.: *Illés J.*: i. m. 73–83.

²³¹ MNL–OL–A 39–a–1839–549.

²³² MNL–OL–A 39–a–1839–1774.

²³³ MNL–OL–A 39–a–1839–12348. Sajnos a pecsétnyomó tervét eddig nem sikerült felkutatni. A Magyar Kancellária *Acta generalia* mutatókönyveiben *sigillum duplex* címszó alatt található ügyiratokban nem volt meg – nem kizárt, hogy más kancelláriai osztályok irataiból még előkerül. A Mária Terézia korától következőes gyakorlat szerint kizárt, hogy ne készült volna terv a vésnök számára. Még ha a hátlap esetében a nagyobb titkospeccsét tervét használták is, az előlap ábrázolása és az elő- és hátlap körirata miatt mindenképpen feltételezhető egy önálló kettőspeccsétterv készítése.

királyi nagyobb titkospecsétével, így érdemes a nagyobb titkospecséttel kapcsolatos terveket megvizsgálni.

A kancellária az új nagycímerrel kapcsolatos előterjesztését – amely alapján a nagyobb titkospecsétet kívánták megvésetni – 1836. szeptember 11-én Marsovszky József irodaigazgató aláírásával elkészítette (37., 42. kép).²³⁴

Mint a képből látható, a Magyar Királyi Udvari Kancellárián a hagyományos mázakkal jelenítették meg a magyar korona országainak címereit. Igaz ez a szív pajzsban lévő magyar kiscímerre is, amely még a Mária Terézia óta használt formában négy pólát tartalmaz, azonban a bal mezőben a hármashalmon korona nélkül áll a kettős kereszt. A középpajzs pajzsderék elejére, hasított mezőbe került Galícia és Lodoméria címere, a pajzsderék hátulján Ráma címere látható – ez utóbbinak a pajzsa vörös, a kar páncélos, viszont úgy tűnik, hogy felhőből nő ki. A középpajzs pajzstalpán Szerbia pajzsa a hagyományos ezüst, Kumánia pedig arany borítást kapott (az oroszlan fekete, korona nélküli és egyfarkú), Szlavónia címerének felső mezejében a csillag fémét nem lehet megállapítani – mindent összevéve azonban az eddigi hagyományoknak megfelelő nyolc címer került a középpajzsra. A nagypajzs pajzsdereka hátsó részének felső mezejébe a Német Lovagrend, az alsóba Auschwitz és Zator címereit helyezték, utóbbiak nem az 1806-os (és mint látni fogjuk, az 1836-os) császári címerben található mázakkal, hanem a korábban a magyar királyi pecséteken találhatók állnak.²³⁵ További apróbb eltérések vannak a terven a később tárgyalandó 1836-os császári címerhez képest: a nagypajzs címertervén Zára és Cattaro címerét felcserélték, valamint az osztrák címercsoport kialakítása során a középső pajzsba – az 1808-as királyi pecséthez hasonlóan – Alsó- és Felső-Ausztria egyesített címerét helyezték, így az időközben a Habsburg Monarchiához visszakerült Tirol a címercsoport első sorának utolsó címere, Trident a második sor első címere lett.²³⁶ Érdemes megjegyezni, hogy a terven Bregenz címerében az ezüst cölöpben két címerábra (földi répa?) látható, a császári címer leírásában hermelin pajzs ezüst cölöpében egymás fölött három fekete földi répa olvasható.²³⁷ Az 1529. február 24-én Ferdinánd főherceg által adományozott címer leírása szerint azonban máll pajzsban hermelincölöp.²³⁸ Még egy apróbb tévedés található az osztrák címercsoporttal kapcsolatban a terven: Salzburg címerében az oroszlan ezüst mezőben látható – az arany mezőt jelző

²³⁴ A címerterv jelzete: MNL-OL-A-39-a-1836-16399. 12r. A tervet közölte: Illés J.: i. m. 76. Illés a terv aktájaként még a 12792/1836. számú kancelláriai ügyiratra hivatkozik.

²³⁵ Kék mezőben ezüst sas, mellén O betű (Auschwitz), ezüst mezőben vörös sas, mellén Z betű (Zator).

²³⁶ Trident címerében a sas szárnyain sem a terven, sem a császári címeren nem látható az ezüst pánt, azonban a császári címert leíró nyomtatvány címerleírásában megtalálható: MNL-OL-P 1058 (Szent István Rend)-1.-1836-No. 40/2., Az irat az új, nyomtatásban megjelent császári címer leírását tartalmazza, címe: Wappen und Titeln Seiner Kaiserlichen Königlich Apostolischen Majestät Ferdinand des Ersten, Kaisers von Oesterreich. Wien, 1836. 147v.: „im silbernen Felde einen gekrönten schwarzen Adler mit silbernen Kleestängeln auf den Flügeln.”

²³⁷ MNL-OL-P 1058-1.-1836-No. 40/2. 147v.: „...ist ein silbernen Pfahl mit drey über einander gestellten schwarzen Feldrüben belegt.”

²³⁸ „...welcher wie ain fechwamblein kurschen geformiert und darinnen vom grundt in dermitte hinauf bis in das obertail desselben schildts ain weisse strassen ist, nacheinander uber sich steendt drew schwartze hermelinschwentzlein...” A leírás a következő linken érhető el:

<https://www.bregenz.gv.at/kultur/stadtarchiv/bregenzer-stadtappen/> (utolsó letöltés: 2018. október 5.) Ezúton köszönöm Avar Antonnak, hogy figyelmemet az oldalra felhívta.

pontozást nyilván lefelejtették. A címer-terv beosztásával kapcsolatban Klemens Wenzel Metternich államkancellár további változtatásokat javasolt, amely végül a végleges címerbeosztás lett (43. kép), majd ennek alapján elkészült az új címerterv (38. kép). Ami lényeges változtatás, hogy Metternich javasolta Auschwitz és Zator címereinek elhagyását, mert azokra a magyar igény nem terjed ki.²³⁹

Az új címerterv beosztását tekintve követi Metternich javaslatát, azonban nem mindenben felelt meg a magyar hagyományoknak. A változásokat alább, a kettőspecséten látható címerek elemzésénél tárgyalom, viszont van néhány különbség az új terven, amelyekre itt kívánom felhívni a figyelmet. A szív pajzsban a magyar kiscímer jobb mezője nem négy ezüst pólyával látható, hanem vörössel és ezüsttel hétszer vágott, a bal mezőben pedig koronával látható a kettőskereszt. A középpajzson Bulgária címere az 1806-os és 1836-os császári címerben található változatban szerepel, ezt a lap szélén németül – vélhetőleg Marsovszky – korrigálta a vörös pajzson jobbra futó három ágára.²⁴⁰ A Metternich által javasolt és végül elfogadott beosztásnak megfelelően Ráma, Galícia és Lodomeria címere a nagypajzsra került. Galícia címérének a császári címer lehetett a mintája a címerterv készítője számára, ugyanis a terven még a csókás címer látható, ezt szintén a lapszálon korrigálták.²⁴¹ Az éles szemű korrektor azt is észrevette, hogy a pajzstalp első címercsoportjában Guastalla címérének harmadik negyedében a sas feje nem befelé, hanem jobbra fordul (így egyébként Mantova címere lenne) – megjegyzendő, hogy a kancelláriai előterjesztésben a sas feje még a helyes irányba fordult.²⁴² Cattaro és Zára címere az előző tervhez képest megcserélődött.²⁴³ A magyar kancelláriai terven az osztrák örökös tartományok szív pajzsában még az I. Ferenc királyi pecsétjével azonos módon helyezték el Alsó- és Felső-Ausztria címérét, a második terv azonban követi a császári címer beosztását.

Visszatérve a megvalósult kettőspecséthez, valószínűnek tűnik, hogy az előlap címerei megegyeztek I. Ferenc második kettőspecsétjének előlapjával. A hátlapon viszont már az előző királyi pecsétnek megfelelő gyakorlat szerint négy pajzsból álló összetett címer látható, az alappajzson az Osztrák Császárság címérével (fölötte a Habsburg házi korona), a nagypajzsra helyezett Szent Koronával – ennek következtében a szív pajzsban a magyar kiscímer korona nélkül áll. A rendi jelvényekben változás történt: a nagypajzs jobb oldala alatt a Vaskorona-, középen (a cölöphely alatt) az Aranygyapjas, bal oldala alatt a Lipót Rend,

²³⁹ Illés J.: i. m. 77–78. A Metternich által javasolt beosztási terv jelzete: MNL–OL–A 39–a–1836–16399. 5r képét Illés közölte, ezért az ugyanott található (külön *folion* lévő) 6v oldalon lévő képet közlöm. A módosított címerterv jelzete: MNL–OL–A 39–a–1836–16399. 13r. Ez utóbbit Marsovszky láttamozta (*vidi Marsovszky*).

²⁴⁰ „*die Wappen von Bulgarien müsse bleiben wie der früheren Zeichnung nämlich 3 Windhunde im rothen felde.*”

²⁴¹ „*Galiczien und Lodomerien eben auf die Art wie der vorigen Zeichnung abgebildet ist; nämlich nach dem Länge abtheilen, und für Galiczien nur 3 Kronen im blauen felde.*”

²⁴² „*der Adler soll mit seinem Kopf, links gewendet seyn.*”

²⁴³ MNL–OL–P 1058–1.–1836–No. 40/2. Zára címerleírásában a császári nyomtatvány csak egy lándzsás páncélos lovast ír („*einen geharnischten Reiter mit der Lanze*”), az valójában Szent Krizogonust ábrázolja Vö.: Gall, F.: i. m. 207.

középen, az Aranygyapjas Rend jelvénye alatt a Katonai Mária Terézia Rend, legkívül a császári sas szárnyairól lógó Magyar Királyi Szent István Rend jelvényei láthatók.²⁴⁴

A hátlap címerei több szempontból is érdekesek. A szív pajzsban a magyar kiscímer ugyan korona nélkül áll, de 1740 után először a jobb mező már nem négy pólyával látható, hanem hétszer vágott, azonban az 1836-os császári címerrel és a második pecséttervvel ellentétben nem vörössel és ezüsttel, hanem ezüsttel és vörössel hétszer vágott – nagy valószínűséggel ez vésési hibának tekinthető. A bal mezőben a kettőskereszt koronából nő ki, a második pecséttervnek megfelelően. A középpajzs pajzsfőjének utolsó címere, Szlavónia első ránézésre a heraldikailag hagyományos ábrázolásnak tűnik, azonban a felső mezőben lévő csillag nem hat-, hanem nyolcágú, így a felületes szemlélő napábrázolásnak hihetné – ugyanez igaz a Kumánia címerében látható csillagra is.²⁴⁵ A nagypajzs osztrák címercsoportjában viszont Sonnenberg címerében naparc látható,²⁴⁶ ez alapján megállapíthatjuk, hogy valóban nem keverhető össze egy csillaggal. A második címerterven Szlavónia csillagának fémét pontokkal jelölték, tehát arany, ahogy, mint később látni fogjuk, a császári címeren is – tehát ebben az elemben visszatértek a császári címer esetében is a magyar tradícióhoz.

A középpajzsban található társországek címerei közül Szerbia mezője az eddigi ezüst helyett vörös, Kumánia pajzsa arany helyett kék borítást kapott. Kumánia címerében az oroszlán kétfarkú és koronás – tehát megjelenési formáját tekintve a címernek ebben az elemében visszatértek az 1740-ig tartó tradícióhoz –, azonban a félhold és a csillag máza nem vörös, hanem ezüst.²⁴⁷ Ezzel kapcsolatban érdemes megjegyezni, hogy sem a magyar kancellária tervén, sem a második címerterven nem jelölték Kumánia címerében az égitestek mázait, így az első terv esetében csak a tradícióra, a másodikéban a császári címerleírásra, illetve a heraldikai színszabályra hagyatkozhatunk. Ha jobban megnézzük a terveket, akkor rögtön láthatjuk, hogy a Magyar Királyi Udvari Kancellária tervén a szokásos fogyó hold és csillag látható, a második terven és a királyi pecséten holdsarló (szarvaival felfelé forduló hold) és nyolcágú csillag áll, tehát ez utóbbi esetben már megjelenésüket tekintve is a császári címerleírás a mérvadó a királyi pecséttel és címerrel kapcsolatban – ebből következik, hogy az égitestek máza ezüst. A változások azonban itt még nem értek véget, ugyanis az eddig a középpajzson található Galícia, Lodoméria és Ráma címerei átkerültek a nagypajzsra. A nagypajzs pajzsdereka elülső mezeje vágott, fent hasított, a felső mezőbe került Galícia és Lodoméria, alá Ráma, a pajzsderek hátuljára pedig Erdély és Rascia (Rácország) címere. Ráma címerének borítása – a korábbi királyi gyakorlattól eltérően – nem vörös, hanem az 1806-os és 1836-os császári címereknek megfelelően arany – a jobbról, felhőből kinövő, könyökében hajlított, kardot tartó jobb kar már mázaiban és elrendezésében is teljesen azonos

²⁴⁴ Illés J.: i. m. 81.

²⁴⁵ Megjegyzem, a magyar kancellária címertervén még hatágú volt a csillag, de a második terven már mindkét esetben nyolcágú.

²⁴⁶ Sőt nemcsak a terveken, hanem a nagyobb titkospecséten is naparcot ábrázolnak. Sajnos a kettőspecsét gipszlenyomatának vizsgálata még nagyítóval sem ad megnyugtató eredményt, így csak a titkospecséttel való párhuzamra támaszkodhatunk. A nagyobb titkospecsét nagyon szép példánya maradt fent a következő oklevélen: MNL-OL-R 64-1.-No. 835. V. Ferdinánd nemesség- és címeradományozó oklevele Szlemenics Pál és családja részére (Bécs, 1839. február 14.).

²⁴⁷ Mint korábban láttuk I. Ferenc kettőspecsétjén már kétfarkú volt az oroszlán, de nem koronás.

a később a titulátúrában Rámát felváltó Bosznia címerével. Ebben a formában Ráma címere azonos az 1915-ben a magyar középcímerbe került Bosznia címerével, de az oklevelek *intitulatio*iban és vélhetőleg (sőt minden bizonnyal) a pecsét előlapjának *legendájában* is Ráma szerepelt.

Már az is egyértelműen jelzésértékűnek számít, hogy a hagyományos magyar igénycímerek kikerültek a középpajzsból a nagypajzsra. A Mária Terézia uralkodása óta vagy a címergyűrűben, vagy a nagypajzson szereplő lengyel területek címerei (Auschwitz, Zator) teljesen kikerültek a királyi pecsét címereiből, és helyettük már csak a magyar heraldikai hagyománynak megfelelő címerek (Galícia, Lodoméria) szerepelnek, azok viszont a nagypajzson – ezzel szimbolikusan is jelezték a területek magyar közigazgatástól való függetlenségét. Érdekes módon azonban a pecsét köriratában Mária Terézia második kettőspecsétje után ismét megtalálhatók, ezúttal *Osvecinae* és *Zatoriae* alakban.²⁴⁸ Természetesen a nagypajzson kapott helyet a már a 18. századtól a birodalmi címerek között szereplő Erdély, valamint az I. Ferenc második kettőspecsétjén szintén a nagypajzson megjelenő, és V. Ferdinánd pecsétjén ugyancsak ezen a pajzson található Rascia címere. Ez utóbbi esetben megjegyzendő, hogy Szerbia címere a középpajzson, a magyar címerek között megtalálható, viszont utóbbi esetében a pajzs nem a magyar hagyománynak megfelelő ezüst, hanem a császári heraldikában található vörös borítást kapta. Galícia és Lodoméria mellett először került a nagypajzsra Ráma címere, ezzel is betetőzve a 18. századtól megfigyelhető tendenciát, amely alapján úgy tűnik, hogy a magyar királyi igénycímek, illetve társországok címerei akkor kerültek ki a nagypajzsra, amikor belátható közelségbe került az adott terület elfoglalása és – mint a fenti Erdélyre, Galíciára és Lodomériára vonatkozó példák mutatják – azokat nem kívánták a magyar közigazgatás alá helyezni. Így már öt olyan terület címere került a birodalmi jelképek közé, amelyek hagyományosan magyar címek voltak: Rascia²⁴⁹ (Rácország/Szerbia), Ráma (Bosznia), Galícia, Lodoméria, Erdély.²⁵⁰

A nagypajzson – a korábbiakhoz hasonlóan – a pajzsfő elejére került Cseh Királyság címerében kisebb változások láthatók. A középső pajzson a cseh oroszlánnak látszólag nincs koronája, de nagyító alatt megvizsgálva egy kis koronaként értelmezhető folt látszik az oroszlán fején – a terveken mindkét esetben koronás oroszlán látható. A címercsoport második címere, a sziléziai sas nem arany, hanem ezüst mezőben található, jöllehet mindkét terven arany mezőben ábrázolták – úgy tűnik, ez vésési hiba, meg kell azonban jegyezni, hogy a nagyobb titkospecséten is ebben a formában található Szilézia címere,²⁵¹ ennek alapján nem elképzelhetetlen, hogy a nagyobb titkospecséten ejtett vésési hibát már nem akarták korrigálni

²⁴⁸ A szabályos *nominativus*uk ezek alapján: Osvecinia, Zatoria. Mária Terézia pecsétjén még Auschv(iczii), Zat(oris) alakban szerepeltek. Mária Terézia 1772 utáni *intitulatio*ja megtalálható a következő oklevélben: MNL–OL–R 64–1.–No. 783. Mária Terézia nemesség- és címeradományozó oklevele Dávid Károly és családja részére (Bécs, 1772. december 4.).

²⁴⁹ Rascia természetesen nem szerepelt a hagyományos magyar titulátúrában, de címere 1808-ban és most is Erdély címerével együtt került a pajzsderekra, sőt 1806-ban és 1836-ban a császári címeren is a pajzsderek magyar címerei közt található, ráadásul sem 1804-ben, sem 1806-ban, sem 1836-ban nem található a cím a császári titulátúrában.

²⁵⁰ Erdély természetesen nem igénycím, hiszen a fejedelemség megszűnése óta a magyar rendek folyamatosan követelték a koronához csatolását.

²⁵¹ A nagyobb titkospecséten egyébként határozottan látható az oroszlán koronája.

a kettőspeccséten, így mindkét magyar királyi peccséten egyforma volt a címer. A két Lausitz címere közé ékelődött Teschen címere, ezek a mezők azonban egyenrangúak. I. Ferenc királyi peccsétjén a két Lausitz még egy hasított mezőt kapott, ezt követte Teschen címere, tehát ebben a formájában, mint később látni fogjuk, teljesen megegyezik az új magyar királyi kettőspeccsét a császári címer elrendezésével. A pajzsfő közepén az osztrák császári genealógiai címer áll. A pajzsfő bal oldalára került az osztrák tartományok tizenkét címet tartalmazó címeregysége. Mint később látni fogjuk, a császári címerrel tökéletesen megegyezően alakították ki ezt a címercsoportot, a középső pajzsba Alsó-Ausztria került, az első és harmadik sorba négy-négy címet zsúfoltak. A pajzsderek, mint arról fentebb már szó esett, a magyar igénycímerek helye lett. A pajzstalp első címercsoportja a Lombard-Velencei Királyság címereit tartalmazza. A hasított középső pajzsba Milánó és Velence címerei kerültek – utóbbi először található meg magyar királyi kettőspeccséten. Érdemes megjegyezni, hogy Guastalla címerében a sasok feje – a második terv korrekciójának megfelelően – befelé fordul. A pajzstalp közepére kerültek a Habsburg emlékcímerek, amelyekkel kapcsolatban egy megjegyzésre érdemes elem, hogy I. Ferenc második kettőspeccsétjéhez képest Aragónia és Szicília mezőiben arany pajzsban négy vörös cölöp található – utóbbi esetben természetesen csak a harántosztott pajzs felső és alsó mezőjében. A pajzstalp utolsó címercsoportjába kerültek az 1816. augusztus 5-én alapított Illír Királyság címerei.²⁵² Ezek közül a címercsoport új elemei az osztrák örökös tartományoktól átkerült Karintia és Krajna, valamint a királyi peccséten új elemként megjelenő Raguza, Cattaro és Zára címerei. Az 1808-as királyi kettős-peccséhez hasonlóan V. Ferdinánd új magyar királyi nagycímerének elemei köszönnek vissza a királyi kettőspeccsét hátlapján, ezért érdemes azt összevetni az 1836-ban kiadott császári pátenssel.

²⁵² *Vizi L. T.*: i. m. 17.

AZ OSZTRÁK CSÁSZÁRSÁG NAGYCÍMERE (1836)

(36., 41. kép) ²⁵³

Szívpajzs pajzsfő:

- I. középén: 1. Magyarország (4),
első sor: 2. Dalmácia, 3. Horvátország,
második sor: 4. Szlavónia (4), 5. Erdély (2);
- II. középén: 1. Alsó-Ausztria,
első sor: 2. a. Felső-Ausztria, b. Salzburg, 3. a. Stájerország, b. Német Lovagrend,
második sor: 4. Tirol, 5. a. Trident, b. Bressanone,
harmadik sor: 6. a. Hohenems, b. Feldkirch, 7. a. Bregenz, b. Sonnenberg;
- III. középén: 1. Csehország,
első sor: 2. Morvaország (3), 3. Szilézia (4),
második sor: 4. Felső-Lausitz, 5. Teschen, 6. Alsó-Lausitz;

Szívpajzs pajzlderék:

- IV. első sor: 1. Kumánia (7), 2. Ráma (3),
második sor: 3. Bulgária (4), 4. Szerbia (3), 5. Rascia;
- V. 1. Habsburg (2), 2. Ausztria, 3. Lotharingia;
- VI. első sor: 1. Jeruzsálem, 2. Kasztília,
második sor: 3. León, 4. Aragónia (2), 5. India,
harmadik sor: 6. Szicília (2), 7. Calabria, 8. Anjou (2);

Szívpajzs pajzstalp:

- VII. középén: 1. a. Milánó (1), b. Velence,
első sor: 2. Toszkána (1), 3. Modena,
második sor: 4. Párma, 5. Guastalla (2);
- VIII. középén: 1. Illíria,
első sor: 2. a. Karintia (3), b. Krajna (2), 3. a. Vend örgrófság (3), b. Friaul,
második sor: 4. a. Trieszt, b. Isztria, 5. a. Gradisca, b. Görz (2),
harmadik sor: 6. Raguza, 7. Cattaro, az ékben 8. Zára;
- IX. középén: 1. Galícia (4),
első sor: 2. Lodoméria (3),
második sor: 3. Auschwitz (3), 4. Zator (3);

Nagypajzs: Osztrák Császárság

²⁵³ A közölt kép jelzete: MNL–OL–P 1058 (Szent István Rend) –1.–1836–No. 40/2. 154r.

Koronák

szívpajzs: I. 1.: Szent Korona, II. 1.: osztrák főhercegi korona,

III. 1.: Cseh Királyság Vencel-koronája, VII. 1.: Lombard Vaskorona

nagypajzs: Habsburg házi korona

Rendi jelvények

szívpajzs alatt kívülről befelé: Aranygyapjas Rend, Katonai Mária Terézia Rend,

Magyar Királyi Szent István Rend

belül a jobb oldal alatt: Osztrák Császári Lipót-rend

a bal oldal alatt: Osztrák Császári Vaskorona-rend

Pajzstartók: egy-egy griff

V. Ferdinánd, osztrák császárként I. Ferdinánd császári címere két egymásra helyezett pajzsból áll, amelynek nagypajzsa a Habsburg házi koronával fedett Osztrák Császárság címere. A kétszer vágott kétszer hasított szívpajzs legelölkelőbb helyére, közepére (a pajzlderék második címercsoportja) került a Habsburg-Lotharingiai ház genealógiai címere. A magyar címerek a pajzsfő és a pajzlderék elején kaptak helyet. Érdekessége a pajzsfőben lévő címeregyüttesnek, hogy középső pajzsa a Szent Koronával fedett, hasított kiscímer a vágásokkal és a kettőskeresztrel. Ennek következtében Erdély címere eme címercsoport utolsó negyedébe került, így elrendezését tekintve ez a címer teljesen megegyezik az 1804-ben kiadott császári címer középpajzsa pajzsfőjének első mezejével, a különbség csak a Szlavónia címerében látható csillag, az ugyanis 1836-ban – ahogy 1839-ben a királyi kettőspecséten is – nyolcágú. A pajzlderék elejére kerültek a magyar igénycímerek (Rasciával) – az 1806-os császári nagycímernek megfelelő sorrendben –, de csak két sorba, mert Erdély címere 1836-ban a pajzsfő első címercsoportjába került. Kumánia címerében ezüst holdsarló és nyolcágú csillag lebeg. Bulgária címere az 1806-os császári címerben szereplő formában található meg 1836-ban is, tehát ez a címer eltér a magyar királyi kettőspecséten található bolgár címertől. Galícia és Lodomeria címerei természetesen nem itt, hanem a pajzstalp utolsó címeregyüttesében, a lengyel címerek közt szerepelnek, amely címercsoportból az 1806-os császári címerhez viszonyítva kikerült Mazóvia, Volhínia, Lublin, Podlach, Szandomir sőt Krakkó címere is. Auschwitz és Zator címerei viszont az 1806-os császári címerben lévő mázakkal találhatók meg az 1836-os császári címeren is.

A pajzsfő közepére kerültek az osztrák örökös tartományok címerei, ezek elrendezése és beosztása teljesen megegyezik az 1839-es magyar királyi kettőspecséten a pajzsfő bal oldalán található címeregyüttesrel, középső pajzsa Alsó-Ausztriának az osztrák főhercegi koronával fedett címere. Bregenz címerének a császári címerleírásban található félreértelmezéséről már a magyar királyi kettőspecsét kapcsán esett szó. A pajzsfő bal oldalán a Cseh Királyság címerei közül Szilézia címerének mezője – a címerkép és a leírás szerint is – egyértelműen arany, míg a királyi kettőspecséten egyértelműen ezüst. A pajzlderék hátsó címer-csoportja az úgynevezett emlékcímerekkel teljesen megegyezik a királyi pecséten lévő címerekkel – Aragónia és Szicília arany mezőjében is négy vörös cölöp áll. A Lombard-Velencei Királyság

címerei a pajzstalp elejére kerültek, ennek középső pajzsát a Lombard Vaskorona fedi, az első sorban Toszkána címere a hagyományos Medici-címerben található mázakkal látható. A pajzstalp közepére kerültek az Illír Királyság címerei, melyek közül Karintia és Krajna címerei 1806-ban még az osztrák örökös tartományok közt szerepeltek, Raguza, Cattaro és Zára azonban új elemként tűnnek fel a császári címerben, és ennek következtében a magyar királyi kettőspecséten is.

Tanulmányomban igyekeztem valamennyi címert azonosítani az 1526 és 1848 között használt királyi kettőspecséteken. Igyekeztem bemutatni azt is, hogy a 19. század elejének császári, majd 1836-ban a magyar királyi pecséteken megjelenő magyar címerelemek hogyan változtak meg formájukat és mázaikat tekintve is. A magyar királyi kettőspecsétek valamennyi címerét leltárszerűen felsorolva azt gondolhatnánk, hogy teljes képpel rendelkezünk a magyar királyok 1526 és 1848 közötti korszakának heraldikai reprezentációját illetően. Valószínűleg nem is tévedhetnénk nagyobbra, mivel a többi uralkodói pecsét, titkos, nagyobb titkos, bírói pecsétek heraldikai feldolgozása még nem történt meg, márpedig ezek hiányában nem lehet teljes a kép. Sőt a kettőspecsétek problematikájának minden részletét illetően is van még feladat, mert – mint azt a bevezetőben jeleztem – elsősorban a képi információkra támaszkodtam.

CÍMERLEÍRÁSOK

A

- Alsó-Ausztria: kék pajzsban öt (2-2-1) kitárt szárnyú, a két-két felső fejével befelé, az alsó, fejével jobbra forduló arany sas (I. Ferenc 2. és császári, V. Ferdinánd királyi és császári)
- Alsó-Lausitz: ezüst pajzs zöld pázsitján jobbra forduló vörös ökör (Mária Terézia 2., II. József kettős és nagyobb titkos, II. Lipót, I. Ferenc 1., 2. és császári, V. Ferdinánd királyi és császári)
- Alsó-Szilézia: ezüst pajzsban balra forduló vörös ökör (I. Ferdinánd 1., 2., I. Miksa)
- Anjou (1): vörössel keretezett kék pajzsban hét (1-2-1-2-1) arany liliom (Mária Terézia 2., II. József kettős és nagyobb titkos, II. Lipót, I. Ferenc 1.)
- Anjou (2): arany liliomokkal behintett kék pajzsban ötörmű vörös tornagallér (I. Ferenc 2. és császári, V. Ferdinánd királyi és császári)
- Aragónia (1): vörös pajzsban három arany cölöp (I. Ferdinánd 1., 2., I. Miksa, III. Károly, I. Ferenc 2. és császári)
- Aragónia (2): arany pajzsban négy vörös cölöp (II. Mátyás 1., Mária Terézia 1., 2., II. József kettős és nagyobb titkos, V. Ferdinánd királyi és császári)
- Auschwitz (1): kék pajzsban kitárt szárnyú, fejét jobbra fordító ezüst sas, mellén arany O (Osvecinia) betű (Mária Terézia 2., II. József kettős)
- Auschwitz (2): kék pajzsban kitárt szárnyú, fejét jobbra fordító ezüst sas (II. Lipót, I. Ferenc 1.)
- Auschwitz (3): ezüst pajzsban kitárt szárnyú, koronás fejét jobbra fordító kék sas (I. Ferenc 2. és császári, V. Ferdinánd császári)
- Ausztria: vörös pajzsban ezüst pólya (I. Ferdinánd 1., 2., I. Miksa, I. Rudolf, II. Mátyás 1., 2., II. Ferdinánd, III. Ferdinánd, I. Lipót, I. József, III. Károly, Mária Terézia 1., 2., II. József kettős és nagyobb titkos, II. Lipót, I. Ferenc 1., 2. és császári, V. Ferdinánd királyi és császári)

B

- Bar: kék pajzsban egymásnak háttal dongásan ívelt két arany hal (márna), az ívek körül négy (alul, fölül, kétoldalt) arany kereszt (Mária Terézia 1., 2., II. József kettős és nagyobb titkos, II. Lipót, I. Ferenc 1.)
- Berchtoldsgaden: vörös pajzsban harántkeresztezett, tollukkal felfelé, kifelé álló két ezüst kulcs (I. Ferenc 2. és császári)
- Bosznia (1): vörös pajzsban jobbról kinövő, arany ruhás, könyökében hajlított, kardot tartó jobb kar (I. Ferdinánd 1., 2., I. Miksa)
- Bosznia (2): vörös pajzsban balról kinövő, páncélos, könyökében hajlított, kardot tartó jobb kar (Mária Terézia 2.)

Brabant: fekete pajzsban ágaskodó, jobbra forduló, vörössel fegyverzett arany oroszlán (Mária Terézia 1., 2., II. József kettős és nagyobb titkos, II. Lipót, I. Ferenc 1.)

Bregenz: hermelinnel borított pajzs közepén ezüst cölöpben egymás alatt három fekete répa (mállal borított pajzsban hermelin cölöp) (V. Ferdinánd királyi és császári)

Bressanone: vörös pajzsban jobbra forduló, gloriolával övezett fejével visszanéző, bal mellső behajlított lábával keresztben végződő Szent György-keresztes lobogó (ezüst lobogón vörös latin kereszt) zászlórúdját tartó ezüst bárány (Agnus Dei) (V. Ferdinánd királyi és császári)

Bulgária (1): vörös pajzsban haránt felfelé futó természetes színű (?ezüst) farkas (I. János., I. Ferdinánd 1., 2., I. Miksa)

Bulgária (2): vörös (?ezüst) pajzs kék (?zöld) balharántpólyájában balra futó természetes (?ezüst) színű farkas (I. Rudolf, II. Mátyás 1., 2., II. Ferdinánd, III. Ferdinánd, I. Lipót, I. József, III. Károly)

Bulgária (3): vörös pajzsban egymás alatt három, jobbra futó, arany nyakörvvel övezett ezüst agár (Mária Terézia 1., 2., II. József kettős és nagyobb titkos, II. Lipót, I. Ferenc 1., 2., V. Ferdinánd királyi)

Bulgária (4): kék pajzsban ezüst harántfonállal paszomátozott vörös harántpólyában jobbra futó ezüst farkas, a pólya alatt és fölött egy-egy ezüst harántfonál (I. Ferenc császári, V. Ferdinánd császári)

Burgau: ezüst pajzsban három vörös harántpólya, előttük közepén arany cölöp (Mária Terézia 1., 2., II. József kettős és nagyobb titkos, II. Lipót, I. Ferenc 1.)

Burgundia (1): késsel és arannyal ötször harántosztott pajzs (I. Ferdinánd 1., 2., I. Miksa, I. Rudolf, II. Mátyás 1., 2., II. Ferdinánd, III. Ferdinánd, I. Lipót, I. József, III. Károly)

Burgundia (2): arany pajzsban három kék harántpólya (III. Károly)

Burgundia (3): vörössel keretezett arany pajzsban három kék harántpólya (Mária Terézia 1., 2.)

Burgundia (4): vörössel keretezett, késsel és arannyal ötször harántosztott pajzs (II. József kettős és nagyobb titkos, II. Lipót, I. Ferenc 1.)

C

Calabria: ezüst kereszttel negyedelt fekete pajzs (I. Ferenc 2. és császári, V. Ferdinánd királyi és császári)

Cattaro: ezüst pajzsban ágaskodó, jobbra forduló (arannyal fegyverzett) vörös oroszlán (V. Ferdinánd királyi és császári)

CS

Csehország: vörös pajzsban ágaskodó, jobbra forduló, arannyal fegyverzett, arany koronás, kétfarkú ezüst oroszlán (I. Ferdinánd 1., 2., I. Miksa, I. Rudolf, II. Mátyás 1., 2., II. Ferdinánd, III. Ferdinánd, I. Lipót, I. József, III. Károly, Mária Terézia 1., 2., II. József kettős és nagyobb titkos, II. Lipót, I. Ferenc 1., 2. és császári, V. Ferdinánd királyi és császári)

D

Dalmácia: kék pajzsban három (2-1) arany koronás szembe néző arany oroszlánfej (leopárdfej) (I. János, I. Ferdinánd 1., 2., I. Miksa, I. Rudolf, II. Mátyás 1., 2., II. Ferdinánd, III. Ferdinánd, I. Lipót, I. József, III. Károly, Mária Terézia 1., 2., II. József kettős és nagyobb titkos, II. Lipót, I. Ferenc 1., 2. és császári, V. Ferdinánd királyi és császári)

E

Elzász: arany harántpólyával osztott vörös pajzs felső és alsó mezőjében 3-3 (2-1, 1-2) arany korona (I. Ferdinánd 1., 2., I. Miksa)

Erdély (1): vörössel (?kékkel) és kékkel (?zölddel) vágott pajzs felső mezőjében kitárt szárnyú, fejét balra fordító növekvő sas, alsó mezőjében két sorban hét (3-4) fekete(?) vár (I. Rudolf)

Erdély (2): kékkel és arannyal vágott pajzs közepén vörös pólya, a felső (kék) mezőben kitárt szárnyú, fejét jobbra fordító, vörös nyelvű, a pólyából növekvő fekete sas, a jobb felső sarokban arany nap, a bal felső sarokban ezüst fogyó hold, az alsó (arany) mezőben hét (4-3) vörös vár (Mária Terézia 2., II. Lipót, I. Ferenc 1., V. Ferdinánd királyi és császári)

Erdély (3): kékkel és arannyal vágott pajzs közepén vörös pólya, a felső (kék) mezőben kitárt szárnyú, fejét jobbra fordító, vörös nyelvű, a pólyából növekvő fekete sas, a jobb felső sarokban arany nap, a bal felső sarokban ezüst újhold, az alsó (arany) mezőben hét (4-3) vörös vár (II. József kettős és nagyobb titkos, I. Ferenc 2 és császári.)

F

Falkenstein: kék pajzsban ezüst kerék (II. Lipót, I. Ferenc 1.)

Feldkirch: ezüst pajzsban három arany karikán függő vörös templomi zászló (V. Ferdinánd királyi és császári)

Felső-Ausztria (1): hasított pajzs jobb (arany) mezőjében kitárt szárnyú, fejével jobbra forduló fekete sas, a bal mező ezüsttel és vörössel háromszor hasított (I. Ferenc 2. és császári)

Felső-Ausztria (2): arannyal és vörössel hasított pajzs jobb (arany) mezőjében kitárt szárnyú, fejével jobbra forduló sas, bal (vörös) mezőben két ezüst cölöp (V. Ferdinánd királyi és császári)

Felső-Lausitz: kék pajzsban ormós arany téglafal (Mária Terézia 2., II. József kettős és nagyobb titkos, II. Lipót, I. Ferenc 1., 2. és császári, V. Ferdinánd királyi és császári)

Felső-Szilézia: arany pajzsban kiterjesztett szárnyú, fejét jobbra fordító fekete sas, szárnyain ezüst pánt (I. Ferdinánd 1., 2., I. Miksa)

Flandria (1): arany pajzsban ágaskodó, balra forduló fekete oroszlán (I. Ferdinánd 1. 2., I. Miksa)

Flandria (2): arany pajzsban ágaskodó, jobbra forduló, arany koronás fekete oroszlán (Mária Terézia 2., II. József kettős és nagyobb titkos, II. Lipót, I. Ferenc 1.)

Franken: kék pajzsban balharánt irányú arany lándzsán vörössel és ezüsttel negyedelt lobogó (I. Ferenc 2. és császári)

Friaul: kék pajzsban vörössel fegyverzett, arany koronás fejét jobbra fordító, kitárt szárnyú arany sas (I. Ferenc 2. és császári, V. Ferdinánd királyi és császári)

G

- Galícia (1): kék pajzsban egymás alá helyezett két arany korona (I. Rudolf, II. Mátyás 1., 2., II. Ferdinánd, III. Ferdinánd, I. Lipót, I. József, III. Károly)
- Galícia (2): kék pajzsban három (2-1) arany korona (Mária Terézia 1., 2., II. József kettős és nagyobb titkos, II. Lipót, I. Ferenc 1., 2., V. Ferdinánd királyi)
- Galícia (3): vörös fonállal vágott kék pajzs felső mezőjében fekete csóka, az alsó mezőben három (2-1) arany korona (I. Ferenc császári)
- Galícia (4): vörös pólyával vágott kék pajzs felső mezőjében fekete csóka, az alsó mezőben három (2-1) arany korona (V. Ferdinánd császári)
- Geldern (1): kék pajzsban ágaskodó, jobbra forduló arany oroszlán (Mária Terézia 2., II. József kettős és nagyobb titkos)
- Geldern (2): kék pajzsban ágaskodó, balra forduló, vörös koronás arany oroszlán (II. Lipót, I. Ferenc 1.)
- Görz (1): ezüsttel és késsel harántosztott pajzs első (ezüst) mezőjében két vörös balharánt pólya, a második (kék) mezőben jobbra futó, arany oroszlán, (Mária Terézia 2., II. József kettős és nagyobb titkos, II. Lipót, I. Ferenc 1.)
- Görz (2): harántosztott pajzs első mezője ezüsttel és vörössel ötször balharánt osztott, a második, kék mezőben jobbra futó, koronás arany oroszlán (I. Ferenc 2. és császári, V. Ferdinánd királyi és császári)
- Gradisca: arannyal és késsel vágott pajzsban horgonyvégű ezüst kereszt (Mária Terézia 2., II. József kettős és nagyobb titkos, II. Lipót, I. Ferenc 1., 2. és császári, V. Ferdinánd királyi és császári)
- Granada: ezüst pajzsban zöld szárából kétoldalt kinövő egy-egy zöld levelű zöld gránátalma, melynek közepén – függőlegesen szétnyílván – vörös magok látszanak (I. Ferdinánd 1., 2., I. Miksa)
- Guastalla (1): szív pajzs: arany pajzsban három fekete pólya, nagypajzs: vörös talpaskereszttel
negyedelt ezüst pajzs mindegyik negyedében kiterjesztett szárnyú, fejét befelé fordító fekete sas (II. József kettős)
- Guastalla (2): vörös talpaskereszttel negyedelt ezüst pajzs mindegyik negyedében kiterjesztett szárnyú, fejét befelé fordító fekete sas (V. Ferdinánd királyi és császári)

H

- Habsburg (1): arany pajzsban ágaskodó, balra forduló, késsel fegyverzett, kék koronás vörös oroszlán (II. Mátyás 1., 2., II. Ferdinánd, III. Ferdinánd, I. Lipót, I. József, III. Károly)
- Habsburg (2): arany pajzsban ágaskodó, jobbra forduló, késsel fegyverzett, kék koronás vörös oroszlán (Mária Terézia 2., II. József kettős és nagyobb titkos, II. Lipót, I. Ferenc 1., 2. és császári, V. Ferdinánd királyi és császári)
- Havasalföld: vörössel(?) és ezüsttel(?) vágott pajzs felső (vörös) mezőjében balra forduló, fejét jobbra visszafordító repülni készülő természetesen ábrázolt sas, csőrében függőlegesen kettőskeresztet tart, a mező bal felső sarkában arany nap, az alsó (ezüst)

mezőben két szembe forduló, hosszú kaftános, egyik kezüket csípőre tévő, másik karjukat a köztük álló természetes színű fa felé nyújtó emberalak áll (I. Rudolf)

Hennegau (Hainaut): arany pajzsban ágaskodó, jobbra forduló, kétfarkú fekete oroszlán (Mária Terézia 2., II. József kettős, II. Lipót, I. Ferenc 1.)

Hohenems: kék pajzsban jobbra ugró, feketével fegyverzett arany kecske (V. Ferdinánd királyi és császári)

Horvátország: ezüsttel és vörössel sakkozott pajzs (I. Ferdinánd 1., 2., I. Miksa, I. Rudolf, II. Mátyás 1., 2., II. Ferdinánd, III. Ferdinánd, I. Lipót, I. József, III. Károly, Mária Terézia 1., 2., II. József kettős és nagyobb titkos, II. Lipót, I. Ferenc 1., V. Ferdinánd királyi és császári)

I

Illíria: kék pajzsban (hétevezős, egy kormánylapátos) antik arany gálya (V. Ferdinánd királyi és császári)

India: kék pajzsban ágaskodó, jobbra forduló, arannyal fegyverzett, jobb mancsában arany keresztet tartó arany koronás ezüst oroszlán (I. Ferenc 2. és császári, V. Ferdinánd királyi és császári)

Isztria: kék pajzsban jobbra forduló, vörössel fegyverzett arany kecske (I. Ferenc 2. és császári, V. Ferdinánd királyi és császári)

J

Jeruzsálem: ezüst pajzsban arany mankóvégű kereszt ágai közt négy görög arany kereszt (Mária Terézia 2., II. József kettős és nagyobb titkos, II. Lipót, I. Ferenc 1., 2. és császári, V. Ferdinánd királyi és császári)

Jülich (1): arany pajzsban ágaskodó, balra forduló kék oroszlán (Mária Terézia 2., II. József kettős és nagyobb titkos)

Jülich (2): arany pajzsban ágaskodó, jobbra forduló arany koronás fekete oroszlán (II. Lipót, I. Ferenc 1.)

K

Karintia (1): arannyal és vörössel hasított pajzs jobb (arany) mezőjében három egymás alatt balra futó (vörössel fegyverzett) fekete oroszlán, a bal (vörös) mezőben ezüst pólya (II. Mátyás 1., 2., II. Ferdinánd, III. Ferdinánd, I. Lipót, I. József, III. Károly)

Karintia (2): vörössel és arannyal hasított pajzs jobb (vörös) mezőjében ezüst pólya, a bal (arany) mezőben három egymás alatt jobbra futó (vörössel fegyverzett) fekete oroszlán (Mária Terézia 1.)

Karintia (3): arannyal és vörössel hasított pajzs jobb (arany) mezőjében három egymás alatt jobbra futó (vörössel fegyverzett) fekete oroszlán, a bal mezőben ezüst pólya (Mária Terézia 2., II. József kettős és nagyobb titkos, II. Lipót, I. Ferenc 1., 2. és császári, V. Ferdinánd királyi és császári)

Kaszília (1): vörös pajzsban háromtornyú, fekete kapus arany vár (I. Ferdinánd 1., 2., Miksa, III. Károly, Mária Terézia 1., 2., II. József kettős és nagyobb titkos, I. Ferenc 2. és császári, V. Ferdinánd királyi és császári)

- Kiburg (1): vörös pajzsban arany harántpólya, alatta és felette egy-egy jobbra futó arany oroszlán (Mária Terézia 2., II. József nagyobb titkos, II. Lipót, I. Ferenc 1.)
- Kiburg (2): vörös pajzsban arany balharánt pólya, alatta és felette egy-egy balra futó arany oroszlán (II. József kettős)
- Krajna (1): ezüst pajzsban vörössel fegyverzett, kitárt szárnyú, arany koronás fejét jobbra fordító kék sas, mellén és szárnyain arannyal és vörössel sakkozott pánt (Mária Terézia 1., 2., II. József kettős és nagyobb titkos, II. Lipót, I. Ferenc 1.)
- Krajna (2): ezüst pajzsban vörössel fegyverzett, kitárt szárnyú, fejét jobbra fordító kék sas, mellén és szárnyain ezüstitel és vörössel tízszer sakkozott pánt (I. Ferenc 2. és császári, V. Ferdinánd királyi és császári)
- Krakkó: vörös pajzsban szárnyait kitáró, fejét jobbra fordító ezüst sas, szárnyain lóhere végződésű arany pánt (I. Ferenc 2. és császári)
- Kumánia (1): ezüst(?) pajzsban ágaskodó, balra forduló vörös(?) oroszlán (I. János)
- Kumánia (2): arany pajzsban ágaskodó, jobbra forduló, arany koronás, kétfarkú, fekete oroszlán, a pajzs jobb felső sarkában vörös fogyó hold, bal felső sarkában vörös csillag (I. Rudolf)
- Kumánia (3): arany pajzsban ágaskodó, jobbra forduló, arany koronás, kétfarkú fekete oroszlán, az oroszlán jobb mellső mancsa és feje közt vörös fogyó hold, a pajzs bal felső sarkában vörös csillag (II. Mátyás 1., 2., II. Ferdinánd, III. Ferdinánd, I. Lipót, I. József, III. Károly)
- Kumánia (4): arany pajzsban ágaskodó, jobbra forduló fekete oroszlán, a pajzs jobb felső sarkában vörös fogyó hold, bal felső sarkában vörös csillag (Mária Terézia 1., 2., II. József kettős és nagyobb titkos, II. Lipót, I. Ferenc 1.)
- Kumánia (5): arany pajzsban ágaskodó, jobbra forduló, kétfarkú fekete oroszlán, a pajzs jobb felső sarkában vörös fogyó hold, bal felső sarkában vörös csillag (I. Ferenc 2.)
- Kumánia (6): kék pajzsban ágaskodó, jobbra forduló, arany koronás, kétfarkú vörös oroszlán, a pajzs jobb felső sarkában ezüst fogyó hold, bal felső sarkában ezüst csillag (I. Ferenc császári)
- Kumánia (7): kék pajzsban ágaskodó, jobbra forduló, arany koronás, kétfarkú vörös oroszlán, a pajzs jobb felső sarkában ezüst holdsarló, a bal felső sarkában nyolcágú ezüst csillag (Ferdinánd királyi és császári)

L

- León: ezüst pajzsban ágaskodó, jobbra forduló, arannyal fegyverzett, arany koronás vörös (bíbor) oroszlán (I. Ferdinánd 1., 2., I. Miksa, III. Károly, Mária Terézia 1., 2., II. József kettős és nagyobb titkos, I. Ferenc 2. és császári, V. Ferdinánd királyi és császári)
- Limburg: ezüst pajzsban, ágaskodó, jobbra forduló arannyal fegyverzett vörös oroszlán (Mária Terézia 2., II. József kettős és nagyobb titkos, II. Lipót, I. Ferenc 1.)
- Lodoméria (1): kék pajzsban két, ezüstitel és vörössel nyolcszor sakkozott pólya (I. Ferdinánd 1., 2., I. Miksa, I. Rudolf, II. Mátyás 1., 2., II. Ferdinánd, III. Ferdinánd, I. Lipót, I. József, III. Károly, II. József nagyobb titkos)

Lodoméria (2): kék pajzsban két, ezüsttel és vörössel tízszer sakkozott pólya (Mária Terézia 1., 2., II. József kettős)

Lodoméria (3): kék pajzsban két, ezüsttel és vörössel hatszor sakkozott pólya (II. Lipót, I. Ferenc 1., 2. és császári, V. Ferdinánd királyi és császári)

Lotharingia: arany pajzsban vörös harántpólyán egymás alatt három, fejét jobbra fordító, kitárt szárnyú ezüst sas (Mária Terézia 1., 2., II. József kettős és nagyobb titkos, II. Lipót, I. Ferenc 1., 2. és császári, V. Ferdinánd királyi és császári)

Lublin: ezüst pajzsban fejét jobbra fordító, kitárt szárnyú fekete sas (I. Ferenc 2. és császári)

Luxemburg (1): ezüsttel és késsel hétszer vágott pajzsban ágaskodó, jobbra forduló arany koronás vörös oroszlán (Mária Terézia 1.)

Luxemburg (2): ezüsttel és késsel kilencszer vágott pajzsban ágaskodó, jobbra forduló arany koronás vörös oroszlán (Mária Terézia 2., II. József kettős, II. Lipót, I. Ferenc 1.)

Luxemburg (3): ezüsttel és késsel tizenegyszer vágott pajzsban ágaskodó, jobbra forduló arany koronás vörös oroszlán (II. József nagyobb titkos)

M

Magyarország (1): vörössel és ezüsttel hétszer vágott pajzs (I. János)

Magyarország (2): vörös pajzsban zöld hármashalomból kinövő ezüst, talpas kettőskereszt (I. János)

Magyarország (3): hasított pajzs jobb, vörös mezőjében zöld hármashalomból kinövő ezüst, talpas kettőskereszt, a bal mező vörössel és ezüsttel hétszer vágott (I. Ferdinánd 1., 2., I. Miksa)

Magyarország (4): hasított pajzs jobb mezője vörössel és ezüsttel hétszer vágott, a bal, vörös mezőben zöld hármashalomra helyezett arany koronából kinövő, ezüst, talpas kettőskereszt (I. Rudolf, II. Mátyás 1., 2., II. Ferdinánd, III. Ferdinánd, I. Lipót, I. József, III. Károly, V. Ferdinánd császári)

Magyarország (5): ezüsttel és vörössel hétszer vágott pajzs (II. Mátyás 1., I. Ferenc császári)

Magyarország (6): hasított pajzs jobb, vörös mezőjében négy ezüst pólya, a bal, vörös mezőben zöld hármashalomra helyezett arany koronából kinövő, ezüst, talpas kettőskereszt (Mária Terézia 1., 2., II. József kettős és nagyobb titkos, II. Lipót, I. Ferenc 1., 2.)

Magyarország (7): vörös pajzsban zöld hármashalomra helyezett arany koronából kinövő, ezüst, talpas kettőskereszt (I. Ferenc császári)

Magyarország (8): hasított pajzs jobb mezője ezüsttel és vörössel hétszer vágott, a bal, vörös mezőben zöld hármashalomra helyezett arany koronából kinövő, ezüst, talpas kettőskereszt (V. Ferdinánd királyi)

Mantova: vörös görög kereszttel negyedelt ezüst pajzs mindegyik negyedében kitárt szárnyú, fejével jobbra forduló fekete sas (Mária Terézia 1., 2., II. József kettős és nagyobb titkos, II. Lipót, I. Ferenc 1.)

Mazóvia: vörös pajzsban arannyal fegyverzett, fejét jobbra fordító, kitárt szárnyú ezüst sas (I. Ferenc 2. és császári)

Mechelen: szív pajzs: arany mezőben kétfejű, kitárt szárnyú fekete sas, nagypajzs: arany mezőben három vörös cölöp (Mária Terézia 2., II. József nagyobb titkos, II. Lipót, I. Ferenc 1.)

Milánó (1): ezüst pajzsban arany koronás, jobbra forduló, hatszor tekergő kék kígyó, szájából kilógó, karját széttáró vörös ember (gyermek) alakja látszik (Mária Terézia 1., V. Ferdinánd királyi és császári)

Milánó (2): arannyal és ezüsttel hasított pajzs jobb mezőjében arany koronás fejét jobbra fordító, kitárt szárnyú fekete sas, bal mezőben arany koronás, jobbra forduló, hatszor tekergő kék kígyó, szájából kilógó, karját széttáró vörös ember (gyermek) alakja látszik (Mária Terézia 2.)

Milánó (3): arannyal és ezüsttel hasított pajzs jobb mezőjében fejét jobbra fordító, kitárt szárnyú fekete sas, bal mezőben jobbra forduló, hatszor tekergő kék kígyó, szájából kilógó, karját széttáró vörös ember (gyermek) alakja látszik (II. József kettős és nagyobb titkos, II. Lipót, I. Ferenc 1.)

Modena: kék pajzsban (arannyal fegyverzett), kitárt szárnyú, arany koronás fejét jobbra fordító ezüst sas (V. Ferdinánd királyi és császári)

Moldva: vörös pajzsban szembe forduló fekete ökörfej, szarvai közt arany csillag (I. Rudolf)

Morvaország (1): kék pajzsban fejét balra fordító, kitárt szárnyú sas (I. János)

Morvaország (2): kék pajzsban fejét balra fordító, kitárt szárnyú, ezüsttel és vörössel sakkozott sas (I. Ferdinánd 1., 2., I. Miksa)

Morvaország (3): kék pajzsban arany koronás fejét jobbra fordító, kitárt szárnyú, ezüsttel és vörössel sakkozott sas (I. Rudolf, II. Mátyás 1., 2., II. Ferdinánd, III. Ferdinánd, I. Lipót, I. József, III. Károly, Mária Terézia 1., 2., II. József kettős és nagyobb titkos, II. Lipót, I. Ferenc 1., 2. és császári, V. Ferdinánd királyi és császári)

N

Namur (1): feketével(?) zsindelezett ezüst pajzsban ágaskodó, jobbra forduló kétfarkú fekete oroszlán (Mária Terézia 2.)

Namur (2): arany pajzsban ágaskodó, jobbra forduló, vörössel fegyverzett fekete oroszlán, előtte vörös harántpólya (II. Lipót, I. Ferenc 1.)

Német Lovagrend: szív pajzs: arany pajzsban kitárt szárnyú, fejét jobbra fordító fekete sas
nagypajzs: ezüst pajzsban ezüsttel (!) keretezett, liliomos végződésű arany kereszttel bordázott fekete talpaskereszt (I. Ferenc 2. és császári, V. Ferdinánd királyi és császári)

Német-római Birodalom: arany pajzsban kiterjesztett szárnyú, arany gloriolákkal övezett kétfejű fekete sas (I. Ferdinánd 2., I. Miksa, I. Rudolf, II. Mátyás 2., II. Ferdinánd, III. Ferdinánd, I. Lipót, I. József, III. Károly, Mária Terézia 1., 2.)

O

Osztrák Császárság: arany pajzsban kiterjesztett szárnyú, kétfejű fekete sas, mindkét fején korona (I. Ferenc 2. és császári, V. Ferdinánd királyi és császári)

P

Párma: arany pajzsban hat (3-2-1) kék lilium (Mária Terézia 2., II. József kettős és nagyobb titkos, II. Lipót, I. Ferenc 1., V. Ferdinánd királyi és császári)

Podlach: ezüst pajzs zöld pázsitján jobbra forduló, hátsó lábain ágaskodó lovon ülő páncélos lovas, jobb kezében sújtásra emelt kard, baljában kettőskeresztes pajzs (I. Ferenc 2. és császári)

R

Rascia (Rácország): kék mezőben három (2-1) ezüst patkó (I. Ferenc 2. és császári, V. Ferdinánd királyi és császári)

Ráma (1): Kék (?) pajzsban egymás alatt két korona (I. János, I. Ferdinánd 1., 2., I. Miksa)

Ráma (2): vörös pajzsban balról kinövő, páncélos, könyökében hajlított, kardot tartó jobb kar (I. Rudolf, II. Mátyás 1., 2., II. Ferdinánd, III. Ferdinánd, I. Lipót, I. József, III. Károly, Mária Terézia 1., II. József kettős és nagyobb titkos, II. Lipót, I. Ferenc 1., 2.,

Ráma (3): arany pajzsban balról, ezüst (fehér) felhőből kinövő, vörös ruhás, könyökében hajlított, kardot tartó jobb kar (I. Ferenc császári, V. Ferdinánd királyi és császári)

Raguza: ezüst pajzsban három kék harántpólya (V. Ferdinánd királyi és császári)

Római Királyság: arany pajzsban kiterjesztett szárnyú, fejét jobbra fordító fekete sas (I. Ferdinánd 1.)

S

Salzburg: arannyal és vörössel hasított pajzs, jobb (arany) mezőjében ágaskodó, balra forduló fekete oroszlán, bal mezőben ezüst pólya (I. Ferenc 2. és császári, V. Ferdinánd királyi és császári)

Sonnenberg: kék pajzsban arany hármashalom fölött arany naparc (V. Ferdinánd királyi és császári)

Stájerország: zöld pajzsban ágaskodó, jobbra forduló, hegyes fülű, vörössel fegyverzett, vörös szarvú, tüzet fújó ezüst párduc (II. Mátyás 1., 2., II. Ferdinánd, III. Ferdinánd, I. Lipót, I. József, III. Károly, Mária Terézia 1., 2., II. József kettős és nagyobb titkos, II. Lipót, I. Ferenc 1., 2. és császári, V. Ferdinánd királyi és császári)

Svábország: arany pajzsban egymás alatt három jobbra futó fekete oroszlán (Mária Terézia 2., II. József kettős és nagyobb titkos, II. Lipót, I. Ferenc 1.)

SZ

Szandomir: vörössel és késsel hasított pajzs jobb (vörös) mezőjében három ezüst pólya, a bal (kék) mezőben kilenc (3-3-3) arany csillag (I. Ferenc császári)

Szapolyai: negyedelt pajzs 1. 4. vörös mezőben ágaskodó egyszarvú 2. 3. jobbra forduló hármashalomból kinövő farkas, a mező jobb alsó sarkában arany csillag

Szerbia (1): ezüst pajzsban balharánt fölfelé forduló fekete vadkanfej, szájában vörös tollú, arany nyílvevő (I. Rudolf, II. Mátyás 1., 2., II. Ferdinánd, III. Ferdinánd, I. Lipót, I. József, III. Károly)

Szerbia (2): ezüst pajzsban haránt fölfelé forduló fekete vadkanfej, szájában vörös tollú, arany nyílvevő (Mária Terézia 1., 2., II. József kettős és nagyobb titkos, II. Lipót, I. Ferenc 1., 2.)

- Szerbia (3): vörös pajzsban haránt fölfelé forduló fekete vadkanfej, szájában ezüst nyílvevő (I. Ferenc császári, V. Ferdinánd királyi és császári)
- Szicília (1): ezüsttel és vörössel harántnegyedelt pajzs felső és alsó (vörös) mezőjében három arany cölöp, jobb és bal (ezüst) mezőjében kiterjesztett szárnyú, vörössel fegyverzett, fejét jobbra fordító fekete sas (I. Ferdinánd 1., I. Miksa, III. Károly, I. Ferenc császári)
- Szicília (2): ezüsttel és arannyal harántnegyedelt pajzs felső és alsó (arany) mezőjében négy vörös cölöp, jobb és bal (ezüst) mezőjében kiterjesztett szárnyú, vörössel fegyverzett, fejét jobbra fordító fekete sas (I. Ferdinánd 2., II. Mátyás 1., Mária Terézia 1., 2., II. József kettős és nagyobb titkos, V. Ferdinánd királyi és császári)
- Szicília (3): arannyal és ezüsttel harántnegyedelt pajzs felső és alsó (ezüst) mezőjében négy vörös cölöp, jobb és bal (arany) mezőjében kiterjesztett szárnyú, vörössel fegyverzett, fejét jobbra fordító fekete sas (I. Ferenc 2.)
- Szilézia (1): arany pajzsban kiterjesztett szárnyú, arany koronás fejét jobbra fordító fekete sas, szárnyain lóhere végződésű ezüst pánt (II. Mátyás 1., 2., II. Ferdinánd, III. Ferdinánd, I. Lipót, I. József, III. Károly)
- Szilézia (2): ezüst pajzsban kiterjesztett szárnyú, fejét jobbra fordító fekete sas, szárnyain lóhere végződésű, mellén belőle kinövő kereszttel ellátott ezüst pánt (Mária Terézia 1.)
- Szilézia (3): ezüst pajzsban kiterjesztett szárnyú, arany koronás fejét jobbra fordító fekete sas, szárnyain lóhere végződésű, mellén belőle kinövő kereszttel ellátott ezüst pánt (Mária Terézia 2., V. Ferdinánd királyi)
- Szilézia (4): arany pajzsban kiterjesztett szárnyú, arany koronás fejét jobbra fordító fekete sas, szárnyain lóhere végződésű, mellén belőle kinövő kereszttel ellátott ezüst pánt (II. József kettős és nagyobb titkos, II. Lipót, I. Ferenc 1., 2. és császári, V. Ferdinánd császári)
- Szlavónia (1): kék pajzs hullámos ezüsttel paszomátozott zöld pólyájában balra futó természetes színű nyest, a felső, kék mezőben hatágú arany csillag (I. Rudolf, II. Mátyás 1., 2., II. Ferdinánd, III. Ferdinánd, I. Lipót, I. József, III. Károly)
- Szlavónia (2): kék pajzs hullámos ezüsttel paszomátozott zöld pólyájában jobbra futó természetes színű nyest, a felső, kék mezőben hatágú arany csillag (Mária Terézia 1., 2., II. József kettős és nagyobb titkos, II. Lipót, I. Ferenc 1., 2.)
- Szlavónia (3): kék pajzs hullámos ezüsttel paszomátozott zöld pólyájában jobbra futó természetes színű nyest, a felső, kék mezőben hatágú ezüst csillag (I. Ferenc császári)
- Szlavónia (4): kék pajzs hullámos ezüsttel paszomátozott zöld pólyájában jobbra futó természetes színű nyest, a felső, kék mezőben nyolcágú arany csillag (V. Ferdinánd királyi és császári)

T

- Teschen: kék pajzsban vörössel fegyverzett, kitárt szárnyú, fejét jobbra fordító arany sas (II. Lipót, I. Ferenc 1., 2. és császári, V. Ferdinánd királyi és császári)
- Tirol: ezüst pajzsban kiterjesztett szárnyú, arany koronás fejét jobbra fordító vörös sas, szárnyain lóhere végződésű egy-egy arany pánt (I. Ferdinánd 1., 2., I. Miksa, I. Rudolf, II. Mátyás 1., 2., II. Ferdinánd, III. Ferdinánd, I. Lipót, I. József, III. Károly, Mária Terézia 1.,

2., II. József kettős és nagyobb titkos, II. Lipót, I. Ferenc 1., V. Ferdinánd királyi és császári)

Toszkána (1): arany pajzsban a pajzs oldalai mellett és közepén lent öt (2-2-1) vörös lepény, fölöttük közepén nagyobb kék lepényben három (2-1) arany liliom (Mária Terézia 1., II. József kettős és nagyobb titkos, II. Lipót, I. Ferenc 1., V. Ferdinánd királyi és császári)

Toszkána (2): ezüst pajzsban a pajzs oldalai mellett és közepén lent öt (2-2-1) vörös lepény, fölöttük nagyobb arany bizánciban három (2-1) kék (?) liliom (Mária Terézia 2.)

Trident: ezüst pajzsban kitárt szárnyú, koronás fejét jobbra fordító fekete sas (szárnyain egy-egy lóhere végződésű ezüst pánt) (V. Ferdinánd királyi és császári)

Trieszt: arannyal és vörössel vágott pajzs felső (arany) mezőjében arannyal fegyverzett, arany koronás, kitárt szárnyú kétfejű sas, alsó (vörös) mezőjében ezüst pólya, előtte fekete horgony (Szent Sergius lándzsája) (I. Ferenc 2. és császári, V. Ferdinánd királyi és császári)

Ü

Üres mező: (I. Ferenc 2. és császári)

V

Velence: kék pajzs zöld pázsitján szemben fekvő gloriolával övezett fejű, szárnyas arany oroszlán, mancsai közt nyitott könyv lapjain : *pax tibi Marce / evangeliste meus* (V. Ferdinánd királyi és császári)

Vend őrgrofság (1): arany pajzsban vörös zsinóros, bojtokban végződő fekete kalap, felső karimája mellett kétoldalt szintén vörös bojt (Mária Terézia 2., II. József kettős és nagyobb titkos, II. Lipót, I. Ferenc 1.)

Vend őrgrofság (2): ezüst pajzsban vörös zsinóros, bojtokban végződő fekete kalap (I. Ferenc 2. és császári)

Vend őrgrofság (3): ezüst pajzsban egymást keresztező vörös zsinóros fekete kalap (V. Ferdinánd királyi és császári)

Volhínia: szív pajzs: ezüst pajzsban kitárt szárnyú, fejét jobbra fordító fekete sas mellén ezüst V betű; nagypajzs: kék pajzsban dupla fekete vonallal keretezett ezüst salemi talpaskereszt (salemi kereszt: középső szárán hosszabb, alsó és felső szárán rövidebb hármaskereszt) (I. Ferenc 2. és császári)

W

Württemberg (1): negyedelt pajzs 1., 4. arany mezőben egymás alatt három fekete szarvasagancs, 2., 3. arannyal és feketével rutázott mező (I. Ferdinánd 1., 2., I. Miksa)

Württemberg (2): arany pajzsban egymás alatt három fekete szarvasagancs (Mária Terézia 2., II. József kettős és nagyobb titkos, II. Lipót, I. Ferenc 1.)

Würzburg: vörös mezőben három ezüst csúcs (I. Ferenc 2. és császári)

Z

Zára: ezüst pajzsban jobbra lovagló, jobb kezében lándzsát tartó páncélos vitéz (Szent Krizogonusz) (V. Ferdinánd királyi és császári)

Zator (1): ezüst pajzsban kitárt szárnyú, fejét jobbra fordító vörös (bíbor) sas, mellén arany Z (Zator) betű (Mária Terézia 2., II. József kettős)

Zator (2): ezüst pajzsban kitárt szárnyú, fejét jobbra fordító vörös (bíbor) sas (II. Lipót, I. Ferenc 1.)

Zator (3): kék pajzsban kitárt szárnyú, koronás fejét jobbra fordító ezüst sas (I. Ferenc 2. és császári, V. Ferdinánd császári)

1. I. János nagyobb titkospecsétje
(gipszmásolat)

2. I. Ferdinánd első kettőspecsjének előlapja
(gipszlenyomat)

3. I. Ferdinánd első kettőspecsétjének hátlapja
(gipszlenyomat)

4. III. Károly kettőspecsétjének előlapja
(gipszlenyomat)

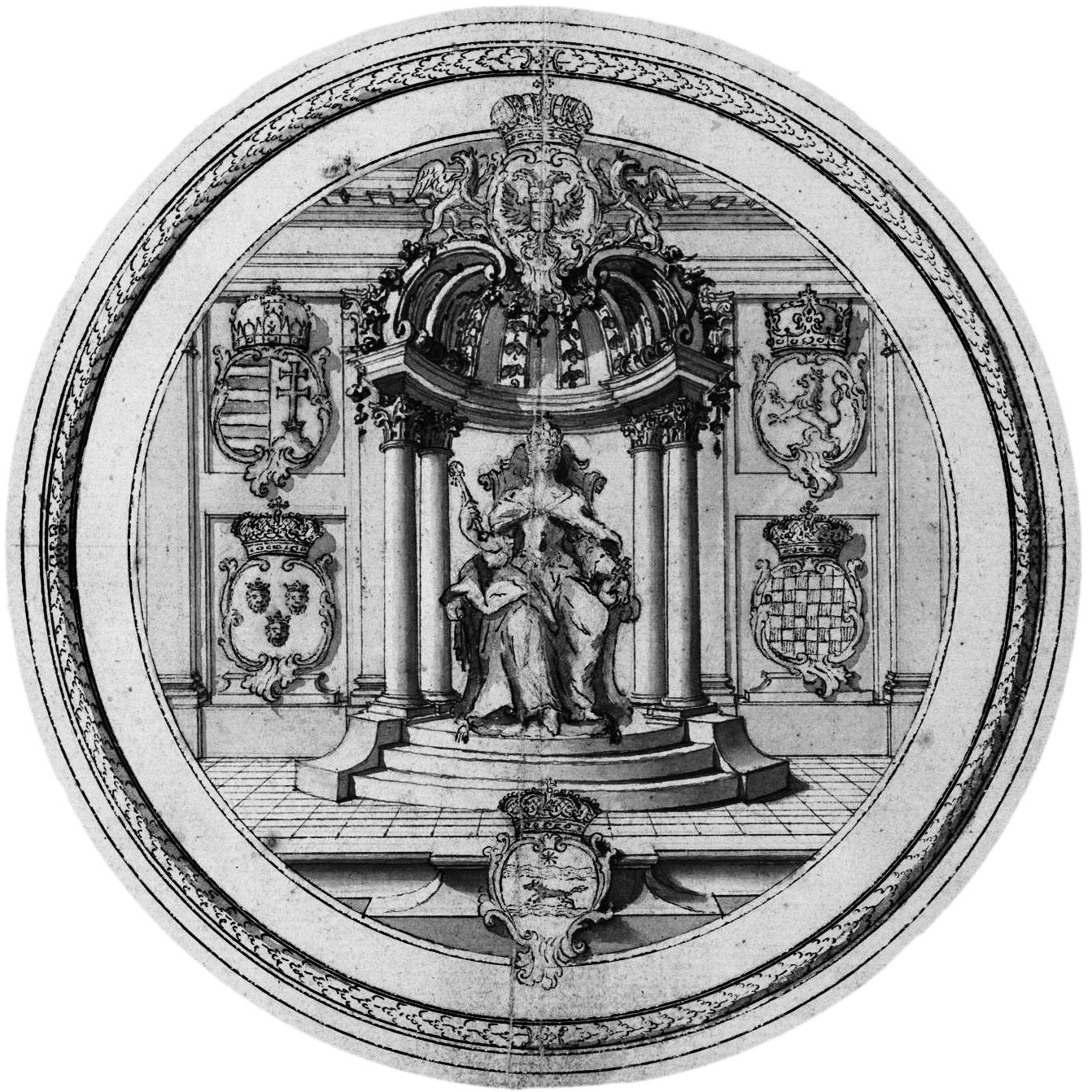
5. III. Károly kettőspecsétjének hátlapja
(gipszlenyomat)

6. Mária Terézia első kettőspecsétjének előlapja
(gipszlenyomat)

7. Mária Terézia első kettőspecsétjének hátlapja
(gipszlenyomat)

8. Mária Terézia első kettőspecsét
előlapjának terve

9. Mária Terézia első kettőspecstét
hátlapjának terve

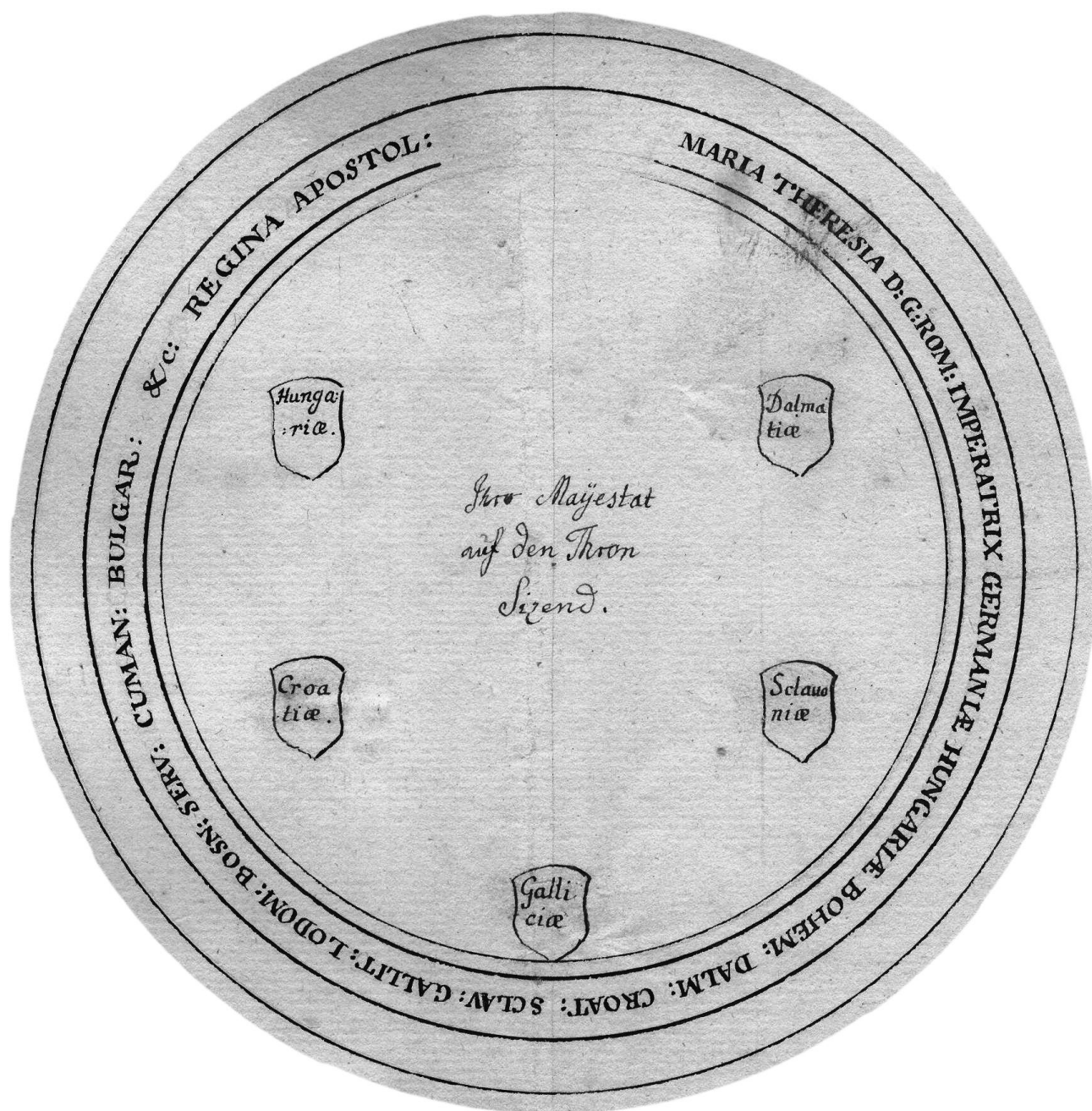
10. Mária Terézia második kettőspecstjének előlapja
(gipszlenyomat)

11. Mária Terézia második kettőspecsétjének hátlapja
(gipszlenyomat)

12. Mária Terézia második kettőspecsét
előlapjának terve

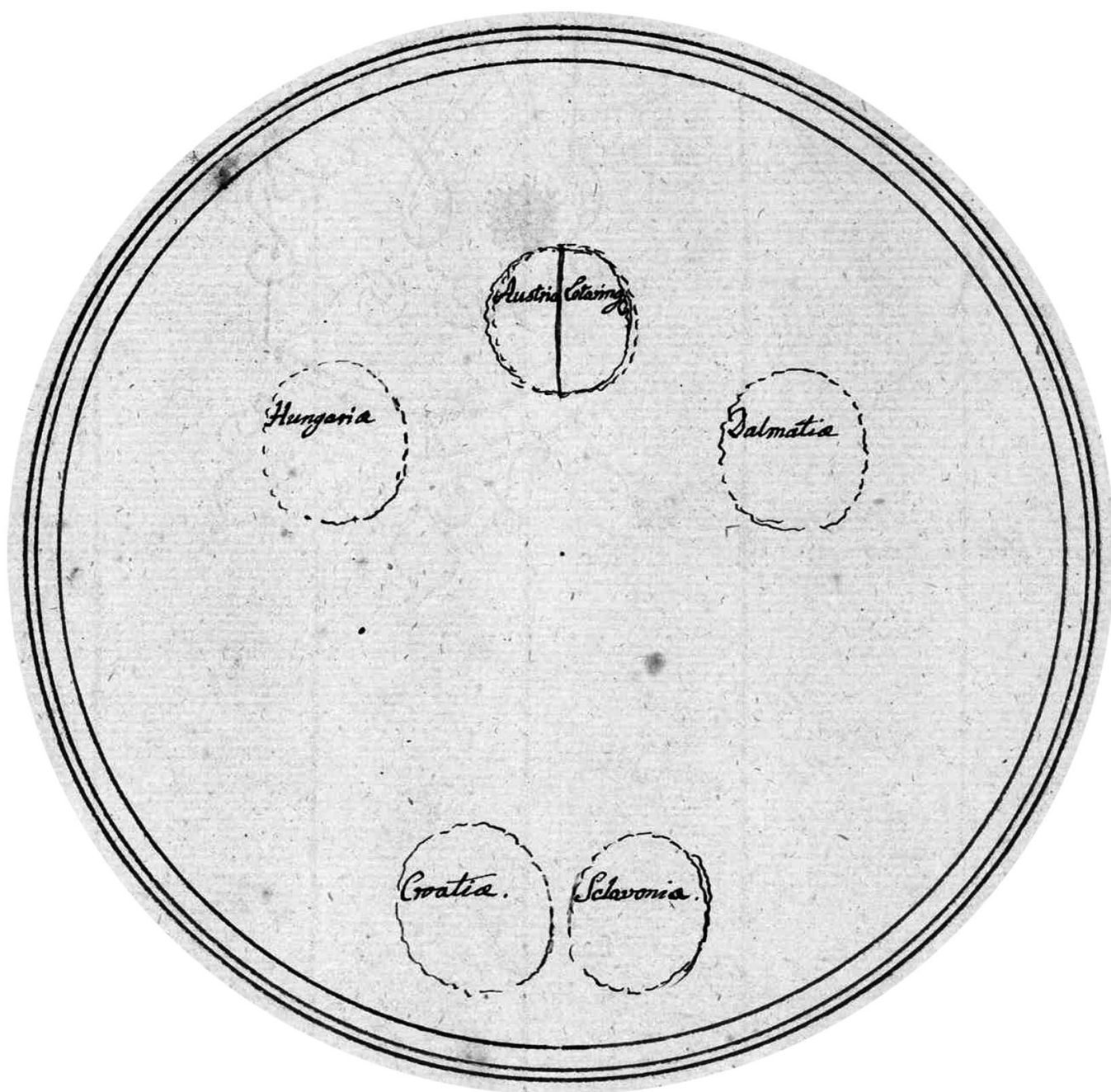
13. Mária Terézia második kettőspeccét
előlap címereinek megnevezése

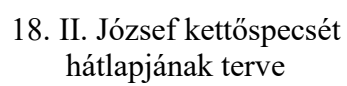
14. Mária Terézia második kettőspecsét
hátlapjának terve

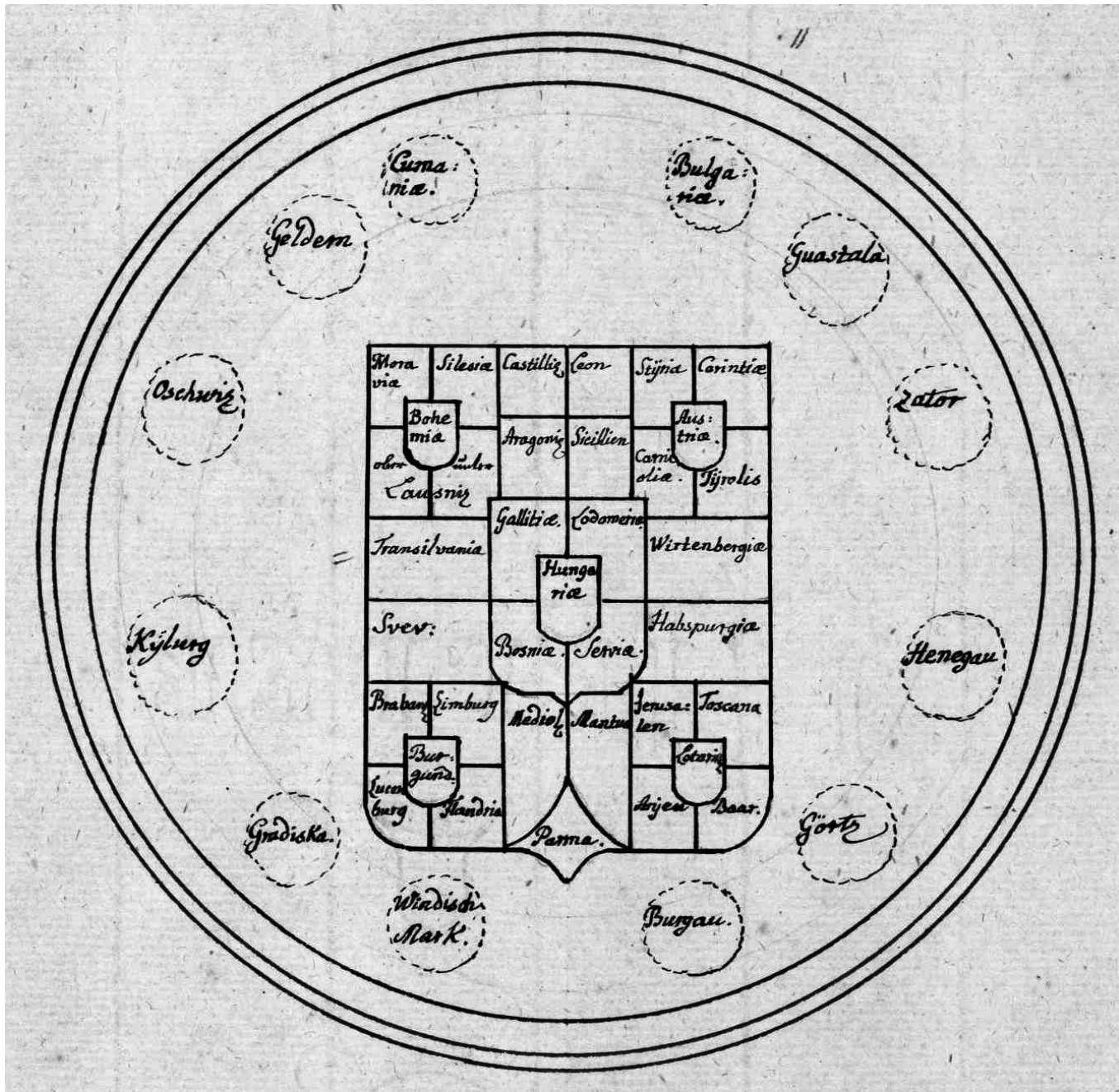

16. II. József kettőspecsét
előlapjának terve

17. II. József kettőspecsét
előlap címereinek megnevezése

19. II. József kettőspecsét
hátlap címereinek megnevezése

20. II. József nagyobb titkospecsétje
(gipszlenyomat)

21. II. József nagyobb titkospecsétjének
typariuma
(vízszintesen tükrözött)

22. II Lipót kettőspecsétjének elő- és hátlapja
(gipszmásolat)

23. II. Lipót és I. Ferenc első kettőspeccét
hátlapjának typariuma
(vízszintesen tükrözött)

24. I. Ferenc első kettőspecsétjének előlapja
(gipszlenyomat)

25. I. Ferenc első kettőspecsétjének hátlapja
(gipszlenyomat)

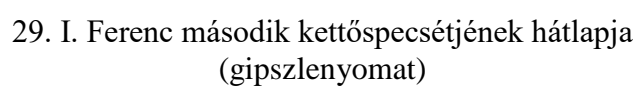
26. II. Lipót kettőspecsét
előlapjának terve

27. II. Lipót kettőspecsét
hátlapjának terve

28. I. Ferenc második kettőspecsétjének előlapja
(gipszlenyomat)

30. I. Ferenc második kettőspeccét
előlapjának terve

31. I. Ferenc második kettőspeccét
hátlap köriratának terve

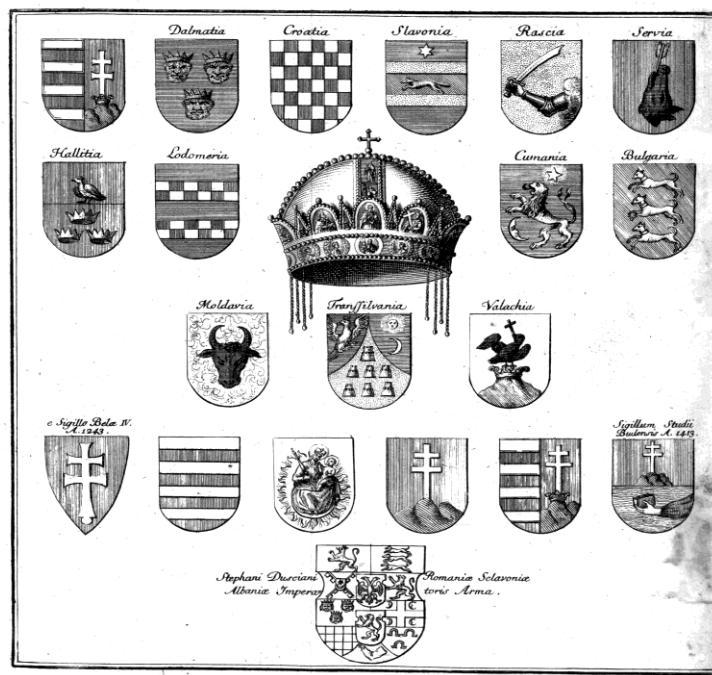

32. I. Ferenc második kettőspecsét
hátlapjának typariuma
(vízszintesen tükrözött)

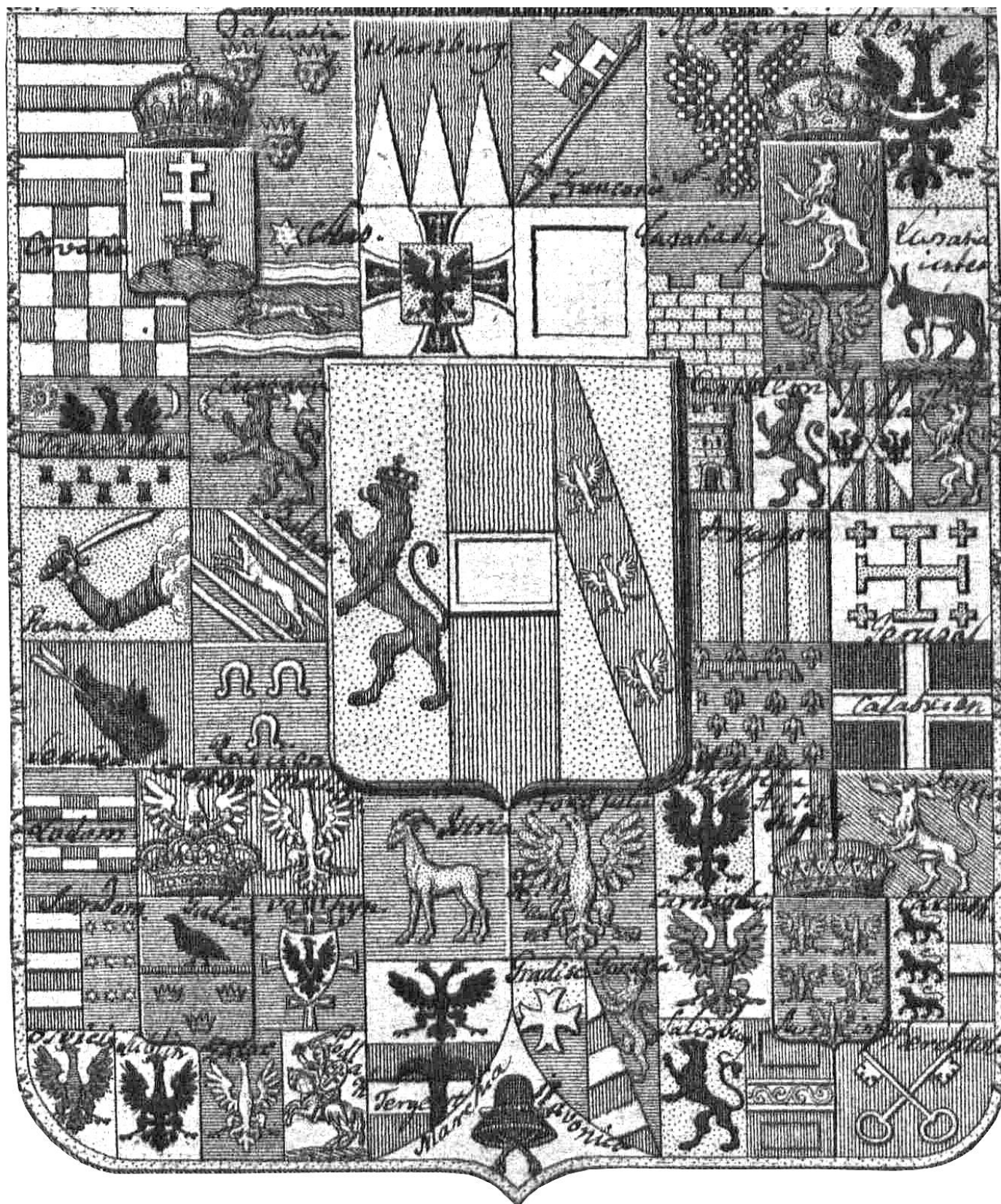
Tab. I.

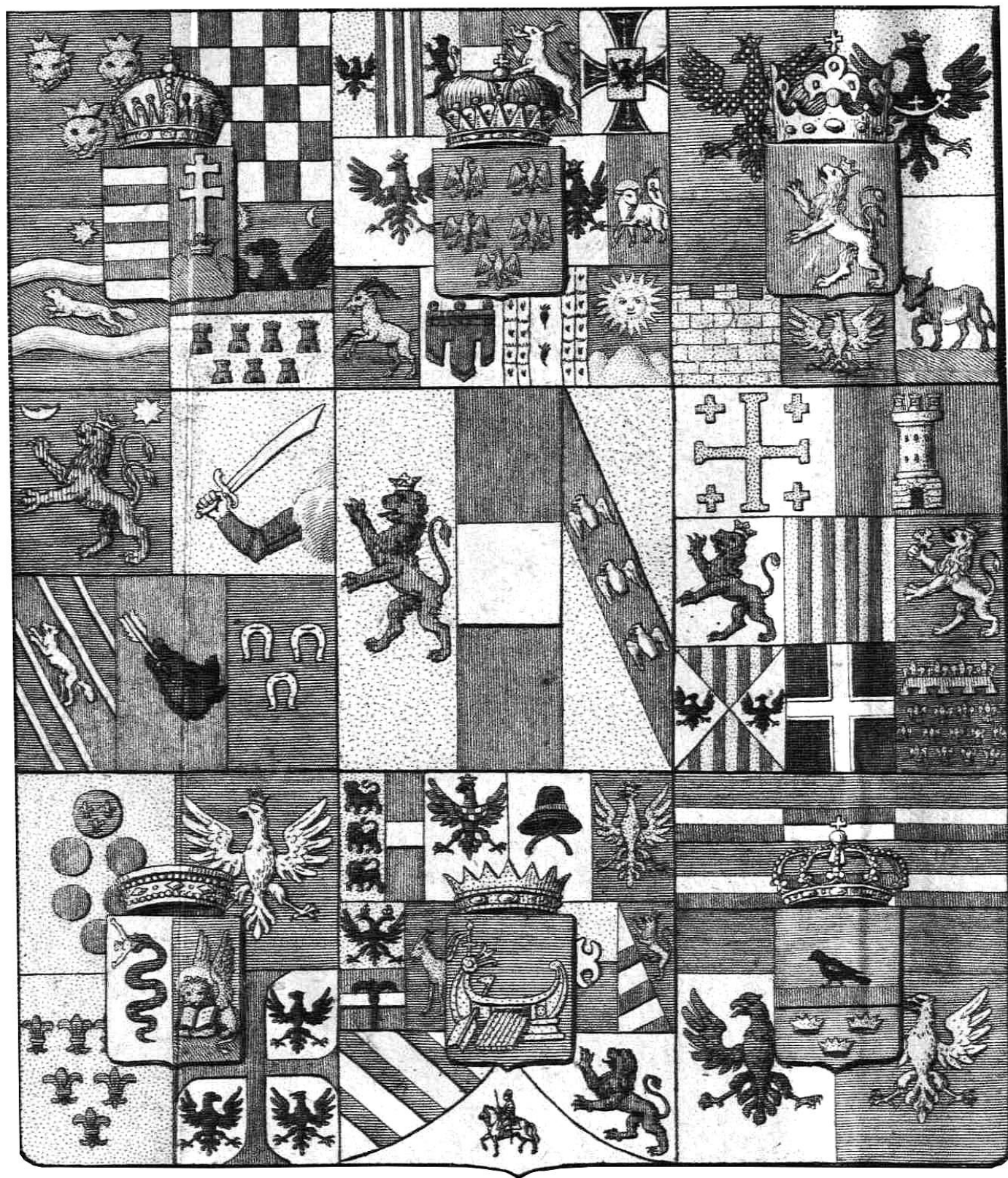
33. A magyar címerek ábrázolása a Cerographiában

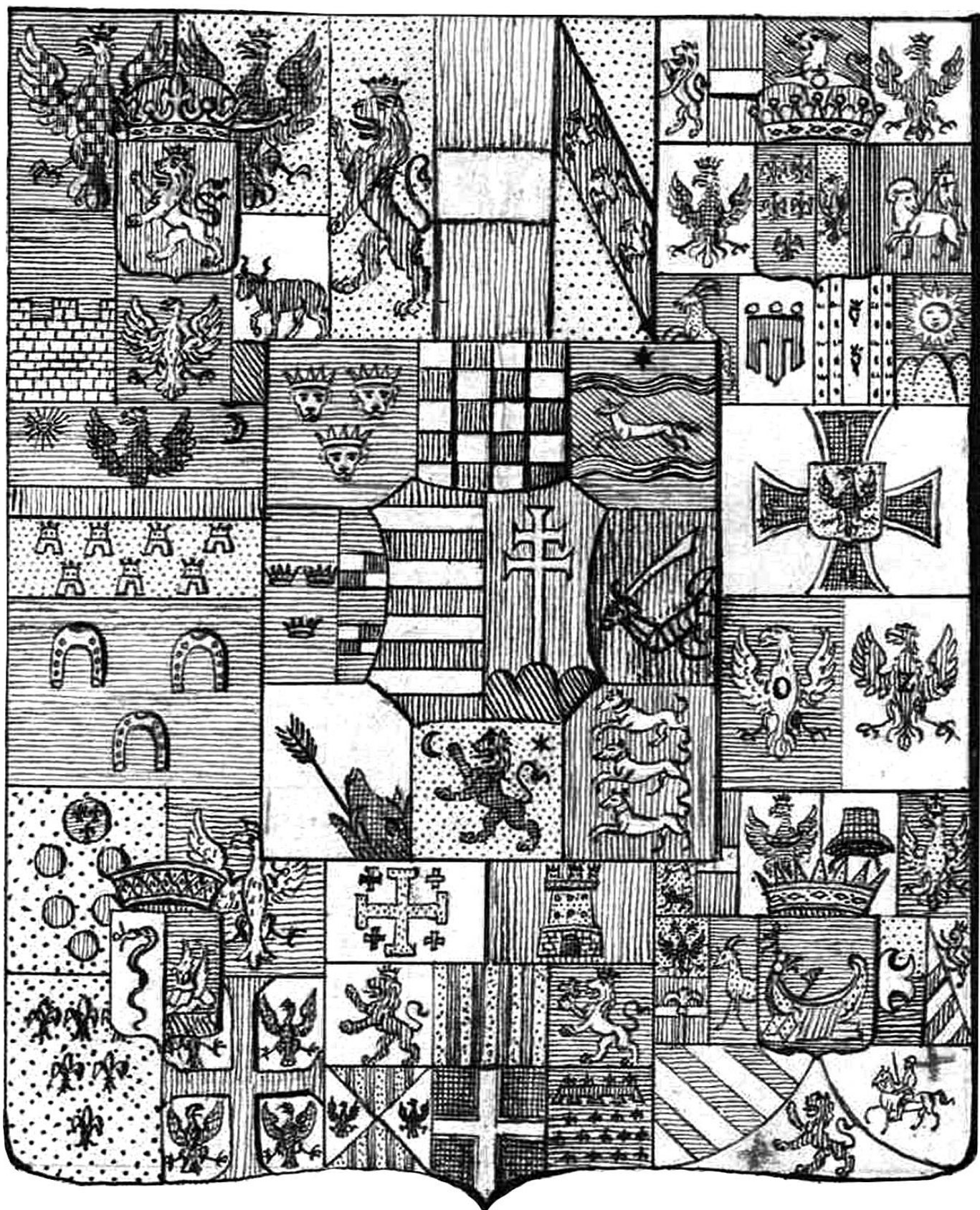
34. A magyar címerek ábrázolása Palma művében

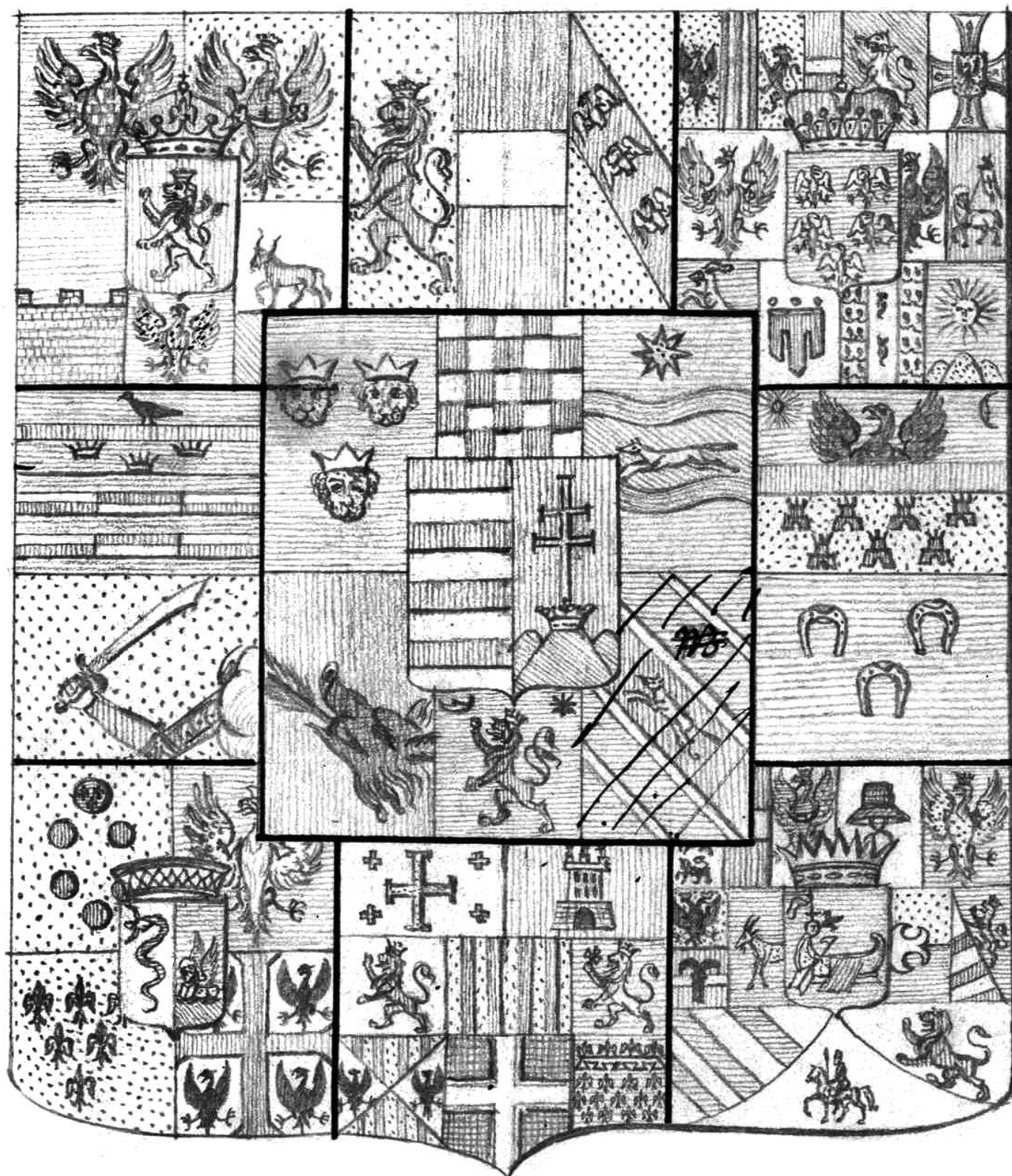
35. Az Osztrák Császárság címerre (1806)
(részlet)

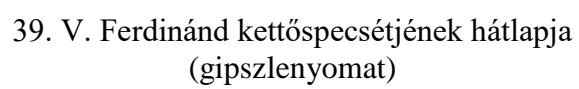
36. Az Osztrák Császárság címerre (1836)
(részlet)

37. V. Ferdinánd nagyobb titkospecsétjének
első terve (részlet)

38. V. Ferdinánd nagyobb titkospecsétjének
második terve (részlet)

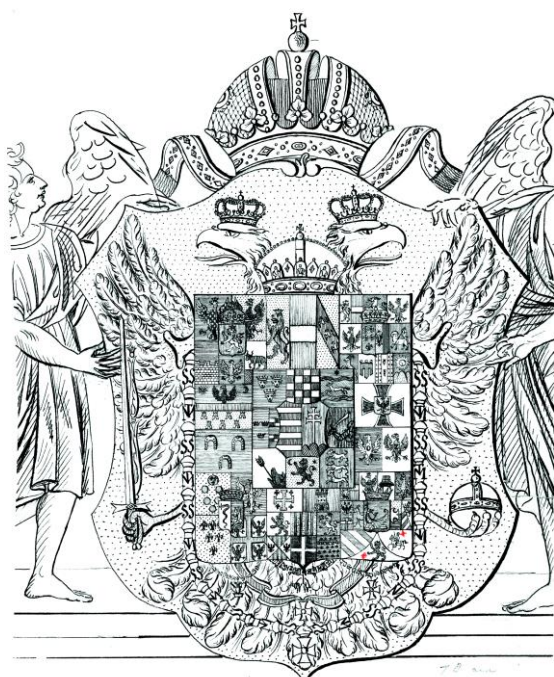

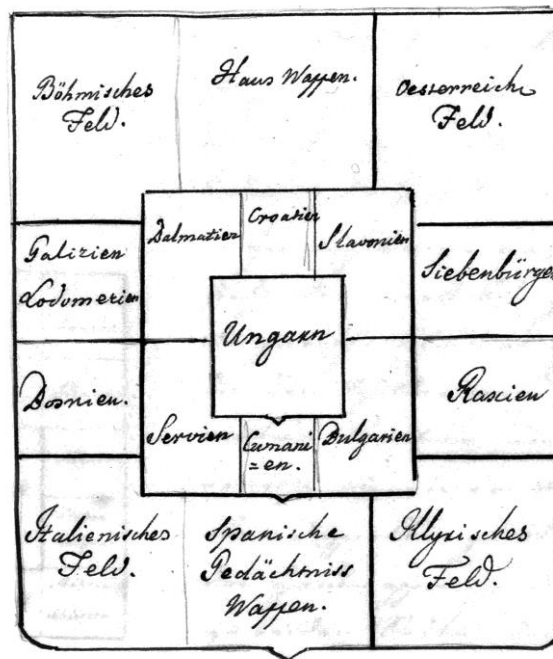
40. Az Osztrák Császárság címere
(1806)

41. Az Osztrák Császárság címere
(1836)

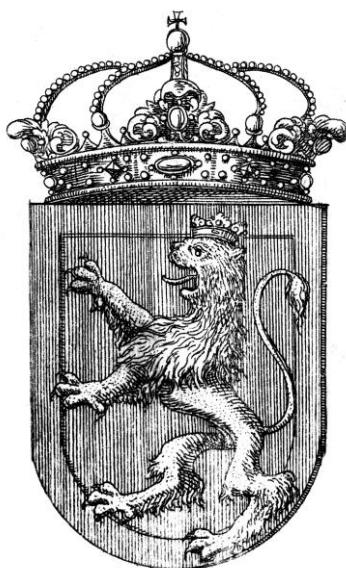
42. V. Ferdinánd nagyobb titkospecsétjének
első terve

43. Metternich beosztási javaslata

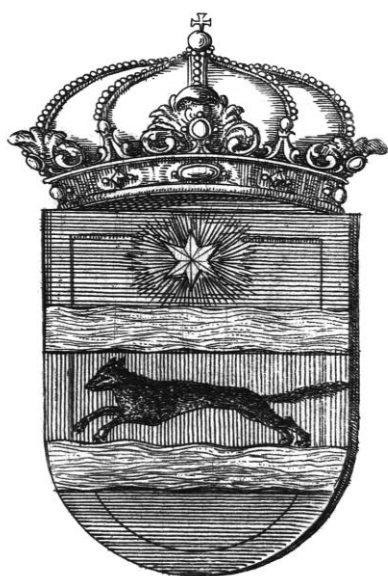
44. Kumánia címere

45. Bulgária címere

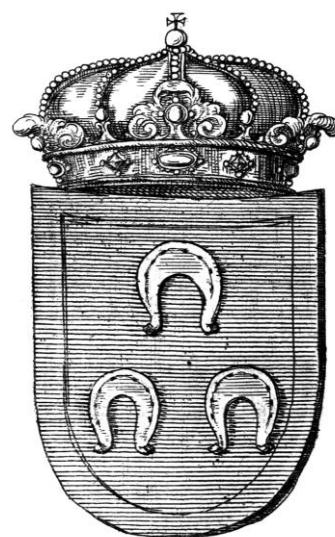
46. Slavonia Danubiana címere

47. Slavonia moderna címere

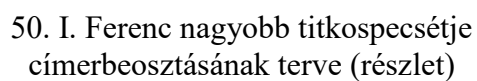

48. Szerbia címere

49. Rascia címere

Címerek
Paulus Ritter
címerkönyvéből

51. I. Ferdinánd második kettőspecsétjének
előlapja

52. I. Ferdinánd második kettőspecstjének hátlapja

53. I. Miksa kettőspecsétjének előlapja
(nyomtatvány alapján)

54. I. Miksa kettőspecsétjének hátlapja
(műanyagmásolat)

55. I. Rudolf kettőspecsétjének előlapja

56. I. Rudolf kettőspecstjének hátlapja

57. II. Mátyás első kettőspecsétjének előlapja

58. II. Mátyás első kettőspecsétjének hátlapja

59. II. Mátyás második kettőspecstjének előlapja

60. II. Mátyás második kettőspecstjének hátlapja

61. II. Ferdinánd kettőspecsétje

62. III. Ferdinánd kettőspecsétje

63. I. Lipót kettőspecstje

64. I. József kettőspecsétje

65. II. Ulászló titkospecsétje

66. II. Lajos titkospecsétje

67. A cseh oroslán II. Lajos titkospecsétjén

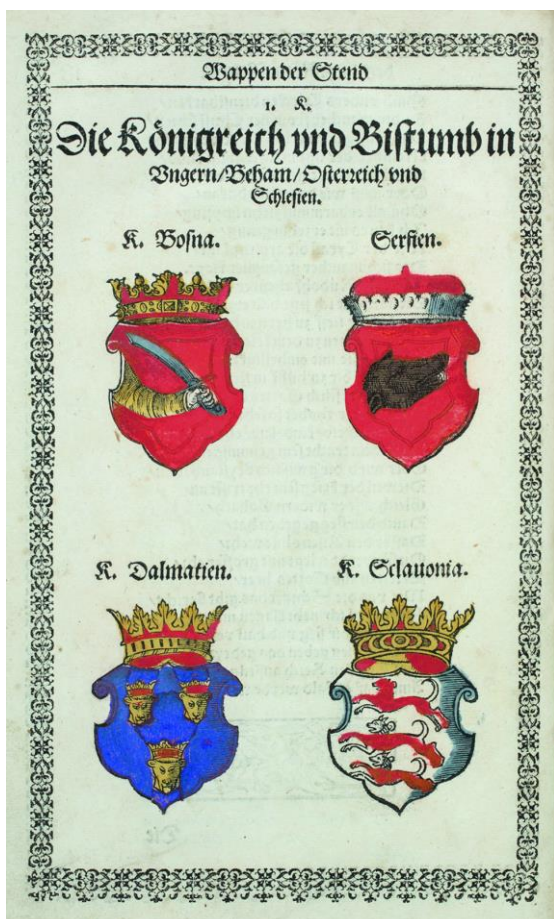
68. Egyfarkú oroslán II. Lajos titkospecsétjén

69. A Thuróczy-krónika címergyűrűje

70. I. Miksa koronázási emlékérem (verso)

71-72. kép A Magyar Királyság címerei

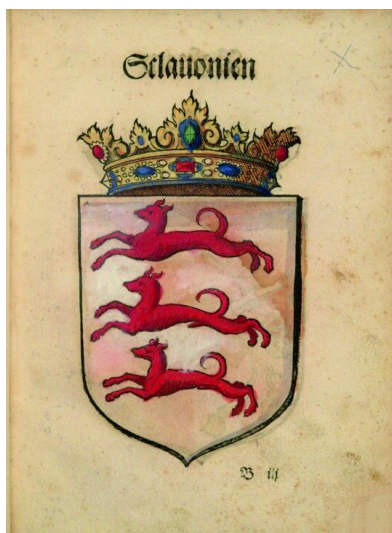

73. Szilázia címere

74. Vvalachia maior és Vvalachia minor címere

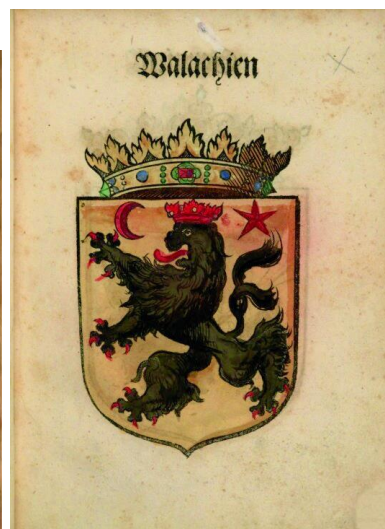
Címerek Martin Schrot címerkönyvéből

75. Szlavónia címere

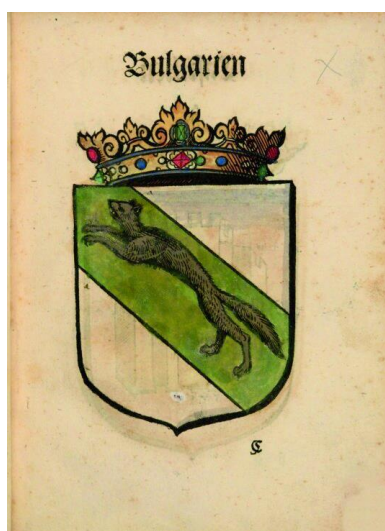
76. Bosznia címere

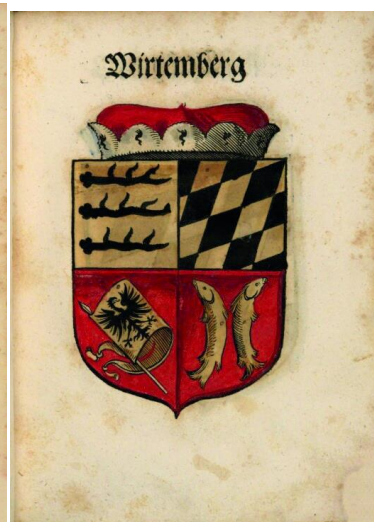
77. Kumánia címere

78. Szerbia címere

79. Bulgária címere

80. Württemberg címere

Címerek Johann von Francolin
címerkönyvéből

81. Felső-Szilézia címere

82. Alsó-Szilézia címere

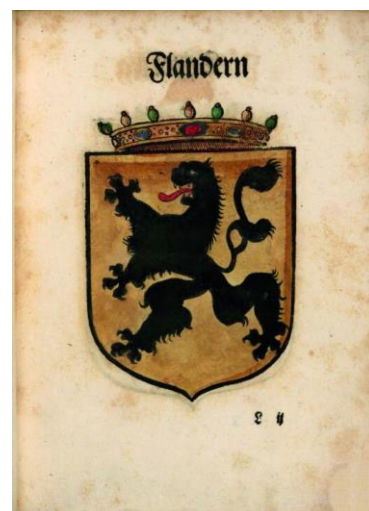
83. Felső-Lausitz címere

84. Alsó-Lausitz címere

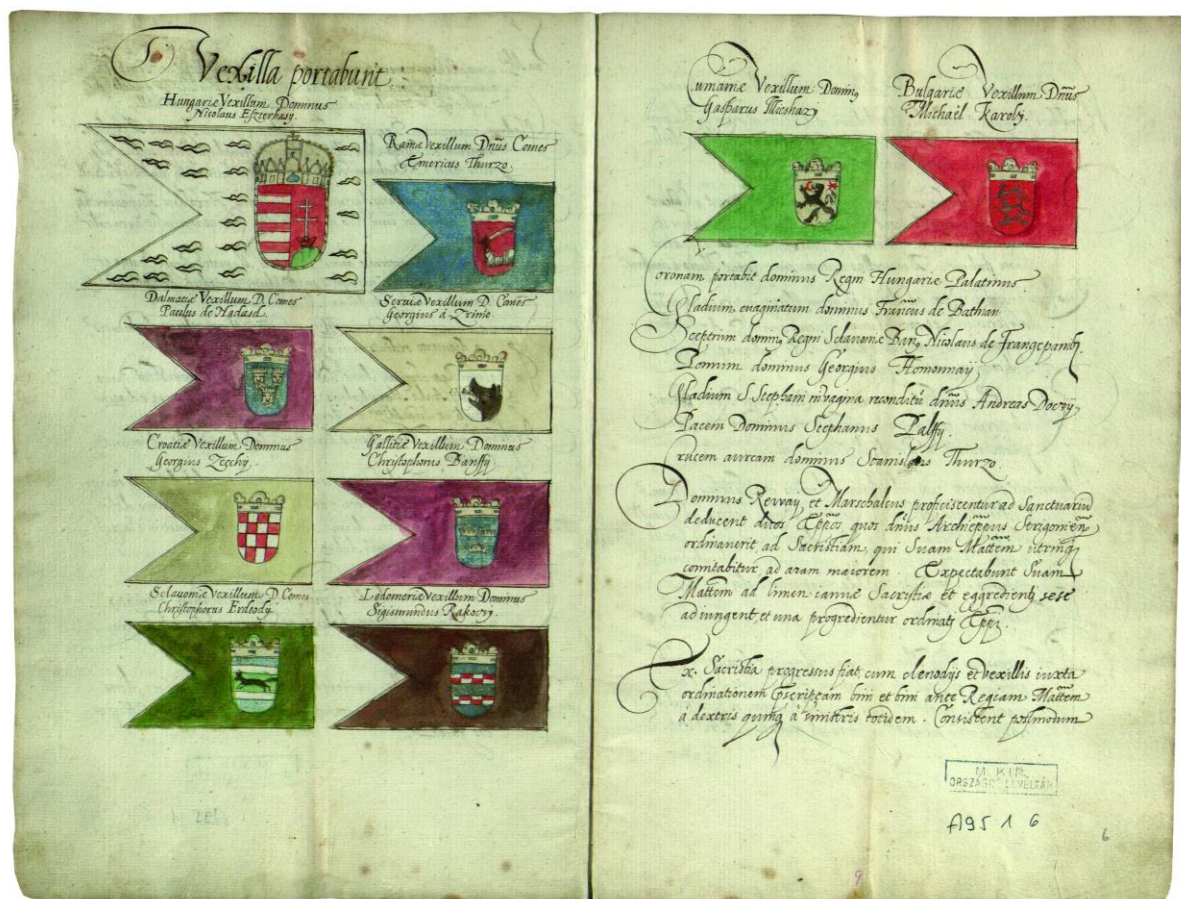

85. Habsburg címere

86. Flandria címere

Címerek Johann von Francolin
címerkönyvéből

87. II. Ferdinánd koronázási ceremóniájának zászlói

88. Bulgária címere a Torma család címereslevelén

89. A Szent Korona országait ábrázoló címerfestmény (részlet)

90. A Kolleisz család címereslevele (részlet)

92. Szlavónia címere a Vízkelethy család címereslevelén (részlet)

93. Ausztria, Havasalföld, a Báthory család és Moldva címere a Zsigmondffy család címereslevelén (részlet)

94. Szlavónia és Bulgária a Korcsolyás család címereslevelén (részlet)

95-96. II. Mátyás koronázási emlékérmének elő- és hátlapja

97-98. II. Ferdinánd koronázási emlékérmének elő- és hátlapja

99-100. III. Ferdinánd koronázási emlékérmének elő- és hátlapja

101. A Horvát Tanács színes pecsétterve

102. A Jász-kum kerület pecsétjének színes

103. II. Mátyás első kettőspecsétje előlapjának részlete (gipszmásolat)

104. Bulgária címere II. Ferdinánd kettőspecsétjének hátlapján

105. Galícia címere 106. Karintia címere II. Ferdinánd a Királyi Könyvekben

106. Karintia címere II. Ferdinánd kettőspecsétjének hátlapján

PLÁGIUMNYILATKOZAT

doktori disszertáció

Alulírott Kurecskó Mihály a Szegedi Tudományegyetem Bölcsészet- és Társadalomtudományi Karának Történelemtudományi Doktori Iskolája Medievalisztika Doktori Programjának doktorjelöltje ezennel büntetőjogi felelősségem tudatában nyilatkozom és aláírással igazolom, hogy *A magyar királyi kettőspeccétek heraldikája 1526–1848* című **PhD-disszertációm saját, önálló munkám**; az abban hivatkozott nyomtatott és elektronikus szakirodalom felhasználása a szerzői jogok nemzetközi szabályainak megfelelően történt.

Tudomásul veszem, hogy szakdolgozat esetén plágiumnak számít:

- szó szerinti idézet közlése idézőjel és hivatkozás megjelölése nélkül;
- tartalmi idézet hivatkozás megjelölése nélkül;
- más publikált gondolatainak saját gondolatként való feltüntetése.

Szeged, 2022. október 4.

Kurecskó Mihály